

SELMECBÁNYAI IFJÚSÁG, SZIBÉRIAI HADIFOGSÁG

**Király Lajos visszaemlékezései
Király Endre akvarelljeivel**

Előszó

Király Endre (1892-1987) és öccse, Király Lajos (1894-1970) Selmecbányán született és töltötte gyermek- és ifjúkorát. 1914-ben, az első világháború kitörésekor mindketten főiskolai hallgatók voltak szülővárosukban, a kohómérnöki illetve erdőmérnöki karon. Bár Endre (Bandi) már záróvizsgája előtt állt, közös elhatározással együtt vonultak be önkéntesként 1914 őszén. Rövid kiképzés és síoktatói tevékenység után sikkülönítménnyel mentek ki a frontra 1915 márciusában, majd egy felderítési feladat végrehajtása során rövidesen orosz fogságba estek a Keleti Kárpátokban. Öt éves szibériai hadifogság után együtt tértek haza Kínán keresztül 1920 őszén.

Király Lajos három kötetben írta meg életének élményeit, elsősorban hét gyermeke számára. A korábban csak gépelt változatban meglévő köteteket a 2000-es évek elején Word formátumban leírtuk. Az újbóli leírásánál törekedtünk a teljes szöveghűsége, csupán kisebb helyesírási és stilisztikai változtatásokat végeztünk. Emellett mindhárom kötetet képekkel, lapalji jegyzetekkel és a kötetek végén megjelenő magyarázatokkal láttuk el.

Az „Élmények” első kötetének nagy része Király Lajos selmecbányai fiatalságáról és a hadifogság éveiről szól. Ezt a részt egészítettük ki Király Endre akvarelljeivel és a hadifogságból megőrzött dokumentumaival, melyeket Svájcban élő gyermekei, Mária, Ernő és Géza válogattak ki a közös élmények illusztrálásához. Ennek a rövidített első kötetnek a „Selmecbányai ifjúság, szibériai hadifogság” címet adtuk.

Az élménybeszámoló hitelesen és sokszínűen írja le ennek a Hazánk számára oly nehéz időszaknak a történetét két felvidéki fiatal értelmiségi szemszögéből.

Budapest, 2005.

Király Péter (Király Lajos fia) és felesége, Évi

Tartalom

Így kezdtem.....	1
Líceumban	7
Selmeci diákélet.....	19
Tátrai kirándulások	23
Földvályéknál	30
Sakk	32
Az első szerelem	33
Megváltozott élet	34
Balaton, Sopron, Bécs.....	36
Főiskola.....	38
Sítúrák.....	43
Nyári gyakorlat Szászsebesen.....	47
Katonaságnál.....	51
Indulás a frontra	55
Síkülönítménnyel a kárpáti fronton	56
Visszavonulás a Beszkidekbe	59
Utolsó, félbeszakadt feladatunk.....	62
Hadifogságban, útban Kijevbe.....	63
Tovább, az Ural és Perm felé.....	66
Tovább Szibériába	69
Szretyenszk	72
Csalás, ámítás.....	73
Különös sakkverseny	74
Halál-barakk Csita mellett	75
Az egyes barakk.....	78
Peszcsanka II, tábori élet	79
Forradalom.....	88
Ügyetlen lovászok.....	91
Munkám az Építészetnél.....	93
Visszapillantás a múltra	96
Hazajutunk-e valaha?.....	99
Kína felé.....	104
Hajón Sanghaj felé.....	108
Sanghaj.....	109
Az Ume marun.....	122
Nehéz választás: öröm, vagy szenvedés?	137
A viszontlátás.....	138
Jegyzetek.....	142

Így kezdtem

Édesatyám¹ 1855-ben, március 12-én született Sopronban egy régi pedagógus családból.

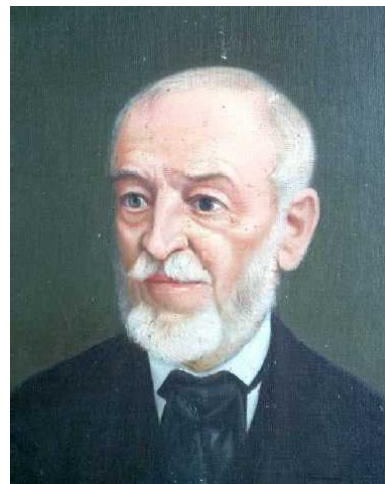
Nagyatyám, Király József Pál² szintén tanár volt, de elvégezte az evangélikus teológiát is.

Király József Pál

felesége, Lukács Zsuzsanna

Király József Pál idős korában

Az ő rendkívüli nyelvtelenségről és verselési készségéről csodákat meséltek. Nyolc nyelven is tudott hexameterekben, vagy más megkívánt versformában verseket rögtönözni. Kitűnő hangja miatt a bécsi operaház is meghívta előadóművésznek. Orgonaművészete megnyitotta számára a katolikus templomokat is, amelyekben sokszor szerepelt vendégként. Liszt Ferencel és Grillparzerrel³ való barátságáról számos levél tanúskodott, melyeket nagynéném a Nemzeti Múzeumnak ajándékoztak.

Egy ősrunk a török hódoltság végén, Budavár visszafoglalásakor kapott úgynevezett armális nemességet, melyet azonban a család csak gyászjelentéseken szokott használni.

Édesapám, miként valamikor nagyatyám is, először házitánító volt, majd midőn a Földvály fiúk elvégezték iskoláikat, tanári állást vállalt előbb Sopronban, majd Selmecbányán⁴. Itten ismerkedett meg boldogult édesanyámmal, aki a Heincz családnál töltött be német társalkodónői szerepet, amire rendkívüli irodalmi műveltsége igen alkalmassá tette. Bámulatos emlékezőtehetsége révén Goethe, Schiller, Heine, Uhland, Lenau verseit sokszor hallhattuk a legkitűnőbb előadásban.

Király Ernőné Kuszmann Aranka

Király Ernő

Édesanyám 1862-ben született a szepességi Szepesszombaton. Anyai nagyapám kitűnő lakatosmester volt, akinek a jó munkáját még a szomszédos Késmárkon is megbecsülték.

A Kuzmann család valamikor a 15-ik században jött a többi cipszerrel együtt Magyarországra, és annak ellenére, hogy magyarul csak a cseregyerekek tanultak meg, mindig jó magyaroknak vallották magukat.

A Kuzmann család 1864-ben:

Emma (1852-1937), a nagymama, (Kuzmann Johann Georg felesége, Szepessy Johanna 1789-1870), Vilmos (1850-1932), a mama (Rainer Júlia 1827-1886), ülőben Aranka (1862-1956, Király Endre és Lajos édesanyja), Sándor (1854-1864), a papa (Kuzmann Johann lakatosmester 1820-1899), ülőben Blanka (1860-1904).

Szüleimnek 1888-ban kötött házasságát 1889-ben egy leánygyermek születése áldotta meg. Elza nővérem 5 év és 5 nappal előzött meg engem. Akkor még a kis család a Szentháromság téri Kachelmann házban lakott. Elzát csakhamar Rózsika követte, de ő 6 hónapi parányi élet után az evangélikus temetőbe költözött a szülők igen nagy fájdalmára. Rózsika elvesztését édesanyám az élete végéig siratta.

1892 augusztus 28-án született Bandi bátyám. A Király családban úgy hírlett, hogy a nagyapák nem tudják kivárni egy trónörökös unoka megszületését. Így történt ez a mi Király nagyapánkkal is. Ő sem várt meg minket, fiúkat. Ekkortájt költözhetek szüleim az Óvár feletti Urbán házba. Arra emlékszem, hogy az egy hatalmas kertben volt, és vigyáznunk kellett, hogy el ne tévedjünk benne. De ne szaladjunk előre!

1894 elején Turinban meghalt Kossuth Lajos, és a nemzet nemcsak azzal akarta gyászát a nagy bujdosó iránt kifejezni, hogy a főváros hazahozatta tetemét és Budapesten temette el, hanem mozgalom indult meg a hazafiak között, hogy az 1894-ben születendő fiúgyermeknek Ő utána Lajosnak neveztessenek. Édesanyám ismét várandós lévén, meg is egyezett apámmal, hogy fiú születése esetén Lajosnak fogják keresztelni.

S aztán eljött 1894 április 14-ike, a születésem napja. Szegény jó édesapám éjjel csúszkált le a meredek lejtőn, hogy szóljon a gólyanéninek, ahogy mi a madámot neveztük. Hogy aztán ők ketten hogyan tudtak feljönni az éjjeli fagytól simává lett nyaktörő úton, azt csak ők tudnák elmondani, ha még élnének. Azt hiszem, hogy édesatyámnak, aki nagy turista volt, ez lehetett egyik legkiválóbb turista teljesítménye. Annak ellenére, hogy születésemnél mégiscsak én voltam a főszereplő, az egész dologról mindössze annyit tudok, hogy burokból születtem, aminek édesanyám, a gólyanéni és a többi asszonyok is igen nagy jelentőséget tulajdonítottak. Nos, én magam mind ebből a mai napig sem tapasztaltam valami sokat. Vagy az, hogy Krisztus éppen a legalkalmasabb időben nyúlt le értem, ennek tulajdonítható lett volna? Isten útjai kifürkészhetetlenek. Persze azok, minden burok nélkül is.

Elza két öccsével

És most lássuk csak, mire is emlékszem kora ifjúságom idejéből. Most úgy érzem, hogy a legrégebbi élményem az volt, amikor nagy igyekezettel kapaszkodtam az asztal szélébe, hogy meglássam, milyen nagyszerű dolgok vannak ott, amikkel édesanyánk oly kifogyhatatlan szeretettel látott el bennünket.

Igen, most 64 év élettapasztalatával úgy érzem, hogy a kicsiny gyermekek ölbe kívánczása mögött is valami ilyen tudásvágy rejtezik. Meglátni azt, amit az asztal síkja eltakar szemünk elől; felemelni a látósíkunkat, abba a magasságba, ahonnan a felnőttek szemlélik a dolgokat; megismerni a teljesebb látás alapján azokat a körülményeket, amelyek a felnőttek ítéletét reálisabbá formálják.

Az sem lehetetlen azonban, hogy minden úgy indul meg a kis gyermekben, hogy először csak a részben megszakadt anyai közelséget vágyja vissza, és így fejlődik mindig tovább a mind nagyobb önállósodás nyomán. Milyen nagy volt a boldogságom, amikor a kilincset el tudtam érní, s rákapaszkodva, kicsiny súlyommal lehúзва azt, be tudtam menni a szomszéd szobába! Bizony, egy kis gyermek részére nagy felfedezés a kinyitható ajtó és a feltároló másik szoba, konyha világa, hol talán éppen azt találhatja meg, ki után a kicsiny gyermeki szív oly méretetlenül vágyik, az édesanyját.

Ezidőtájt történt, hogy felutaztunk Szepesszombatra meglátogatni a nagyszülőket. Ekkor kb. két és fél éves lehettem. Édesanyám szülőházára csak egészen halványan emlékszem. Egy nagy szobában volt egy nagy üveg, abban pedig valami csúnya férgek úszkáltak. Ma már tudom, hogy piócák voltak. Egy nap a nagyapám kivett vagy kettőt ezekből a csúnya állatokból és magára rakta. Ezek aztán szívni kezdték a vérét, ő meg nyugodtan tűrte, azt mondván, hogy az egészséges.

Persze mindezt csak az édesanyámtól tudtam, mert a nagyatyámmal nem tudtam beszélgetni. A házon, úgy emelet magasságban volt egy faveranda, melyen esővízes hordó állott tele vízzel. Én még alig értem fel a hordó széléig, de azt láttam, hogy a hordó tele volt apró kis férgekkel, melyek azonnal elúsztak, amint megrezdült a víz.

Bandit nem elégítette ki ez a látvány, hanem behajolt a hordó fölé, valószínűleg, hogy megnézzze, hova tűnnek el a férgek. Egyszerre csak meghűlt bennem a vér, mert Bandi befordult a hordóba, és csak a lába látszott ki belőle, amint kétségbeesetten kapaszkodott volna kifelé. Éktelen ordítózásomra elősietett édesapám, ki aztán kirántotta őt az akaratlan fürdőből. Szegény már éppen a vízbefúlás határán volt, és még csak nem is hápogott. Apám kicsurgatta belőle a vizet, és ekkor Bandi lélegzeni, majd nemsokára sírni kezdett. Bizony ez a történet igen szomorúvá válhatott volna, ha édesapám nem tartózkodik a közelben, és nem segít idejében.

No de én sem jártam sokkal jobban. Édesanyám a verandáról a kertbe vivő lépcsőn lesietett, hogy valami zöldséget szedjen az ebédhez, s én, bár meg volt tiltva, hogy egyedül a kertbe menjünk, megpróbáltam a meredek falépcsőn lemenni hozzá. De bizony csak egy fokon tudtam lemenni, mert a magas, meredek lépcsőfokok nem az én termetemhez voltak szabva, és én fejfel buktam a mélybe. Ott egy lapos kövön egy jól kifejtett tök hevert, s én éppen arra estem. Koponyám szétverte a tököt, viszont az alatta levő kő betörte a koponyámat. Én persze elájultam, és arról már mit sem tudtam, hogy hogyan kerültem fel a szobába. Ezt az emléket egy horpadás a homlokomon még ma is őrzi.

Aztán egy másik kép elevenedik meg bennem. Egy nagyobb városban voltunk, és ottan meglátogattuk egy rokonunkat, kinek bazárja volt⁵. Én a bazárból csak egy keskeny kijáratra emlékszem, melyet jobb felől polcos állvány szegélyezett. Ezen állványon, nekem elérhetetlen távolságban egy szépen kifestett réztrombita volt. Még soha sem láttam ilyen szép dolgot. De szerettem volna csak megfogni is, de hogyan is gondolhattam ilyen merész dolgot?! Csak néztem és néztem, de senkinek se mertem szólni, hogy a trombita tetszik nekem. Úgy néztem a trombitát, mint a kisfiú az első szerelmét. Jaj dehogy is lehet nekem arra gondolni, hogy az még egyszer valamikor az enyém is lehet. Kint az utcán valami szökökútra is emlékszem, ami számomra új csoda volt, de én el-elmaradoztam, és szerettem volna visszafutni, hogy legalább még egyszer láthassam a gyönyörű trombitát. Bizony én észre sem vettem a rokoni búcsúzkodást, mert éreztem, hogy soha többé nem látom már a szép trombitát.

Egy utazásra is emlékszem. A millenniumi kiállításra mentünk édesanyámmal és Bandival. Az utazáson sem Elzára, sem édesapámra nem emlékszem, hogy velünk lett volna. Bandi valakinek elmondott egy verset, és az illető bácsi pár fillért adott neki. Erre Bandi odafutott máshoz is és verseket mondott. Édesanyám rettenetesen szégyellte magát, hívta Bandit, de ő nem tágitott a megtapasztalt könnyű pénzszerzéstől. Én meg odabújtam édesanyám ölébe, és ígértem, hogy nem hagyom el őt soha.

Talán a következő évben történhetett, hogy édesanyám nagymosást rendezett. A mosónő befűtött a kertben levő mosókonyha nagy téglatűzhelyébe, majd a képződött füstöt ki akarta eresztetni azon a fakürtön, amely a tűzhely felett volt. A fakürtő tolóját kissé elhúzva valami ijesztő fark nyúlt a tűzhely fölé, ő meg rohant mamánkhoz, hogy bejelentsen, hogy ördög van a mosókonyhában.

Mindnyájan szaladtunk a mosókonyha felé, amely félig-meddig a hegyoldalba volt bemélyítve. Sehol semmi ördög. A tót néni csak mutogatta, hogy ott van a kürtőben, csak behúzta a farkát. Édesanyám egy gyors elhatározással megrántotta a kürtő tolólapját, és erre egy csomó kígyó potyogott a tűzhelylapra. Volt ottan sikoltozás! Majd letapostuk egymást, úgy iparkodtunk az ajtó felé; de nemcsak mi, hanem a kígyók is ijedten csúsztak kifelé, mert a tűzhely forró vaslapja ugyancsak megégette őket. Mi pedig azt hittük, hogy minket üldöznek. Úgy futottunk, ahogy csak a lábunk bírta, amíg hazaértünk. Csak sokára mert a mosónőnk édesanyánk biztatására, és az ő példája nyomán visszatérni a mosáshoz.

Arra is emlékszem, hogy szegény Elza nővérem igen meg volt verve velünk, öccsökkel. Mikor ő olyan boldogan babusgatta a babáit, hogy szinte velünk is elhitette, hogy azok elevenek, mi kihasítottuk a baba testét, hogy megnézzük, vér van-e benne, vagy csak fűrészpör. Amint ő felfedezte a gyilkosságot, volt sírás és panasz, mi pedig Bandival komolyan megszorultunk. A végén aztán nem is volt szabad megközelítenünk Elza játszóhelyét az egyik ablakmélyedésben.

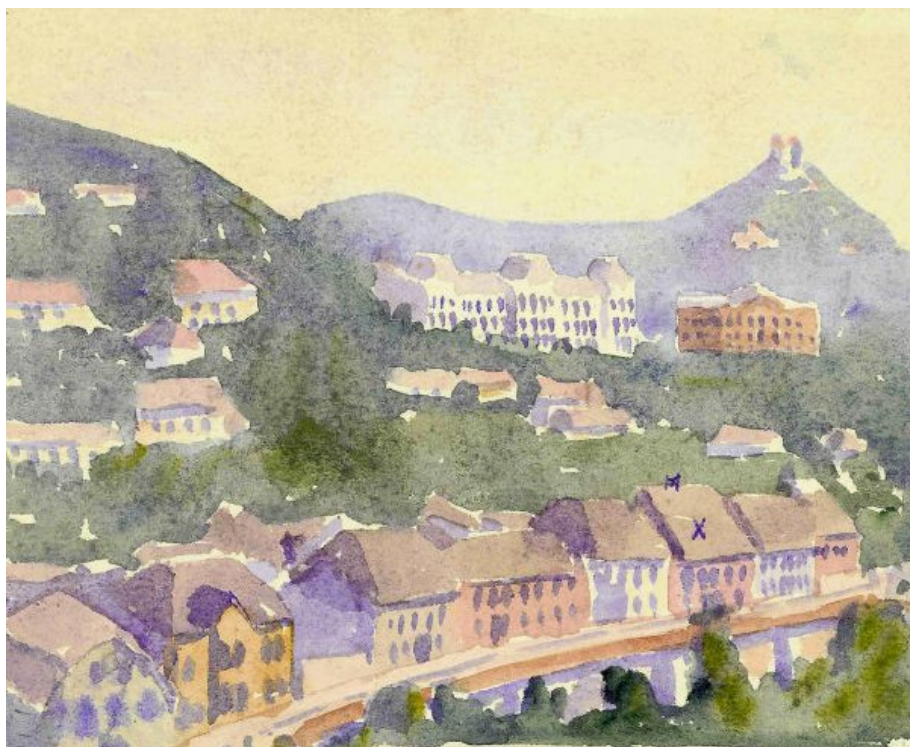
Mama Elzával, Lajcsival és Bandival

S azután pár évre mintha nem is emlékeznék.

Pedig tudom, hogy akkoriban egy-egy év rengeteg időnek tűnt előttem, és éveim számával arányosan fogyott az év időtartama. Ez persze természetes is, hiszen az ember nem a Föld forgását, sem pedig a naptári év számjelzését fogja fel időként. Talán még a Karácsony fejezi ki a gyermek időszámítását legjobban, mert ez ütemesen megismétlődő, és mindig igen várt élményt jelentett számunkra.

Náluk a „Jézuska” jegenyefenyő karácsonyfát hozott. A kétfelé simuló tűk dúsán meg voltak rakva vattával, s ez úgy festett, mintha az egész fácskát vastagon borítaná a hó. Persze ez a dísz fokozott éberséget kívánt meg a felnőttektől, mert ha egy helyen meggyulladt a vatta, a tűz hamarosan terjedt, és ilyenkor mindig édesapám jelenléte mentette meg a fácskát, játékainkat, s az egész lakást.

A szüleink esténként összeültek, hogy pontosan beszámoljanak a napi kiadásokról, történésekről. Mindezt édesapám gondosan beírta két nagy könyvbe, melyekre mi gyerekek igen nagy tisztelettel tekintettünk.^a Egyszer aztán megfigyeltük, hogy annak a sok számolásnak valami egyéb célja is van, mint a pénzköltés beírása. A beszélgetés is mind gyakrabban fordult az új lakásszerzés, vagy pláne házvétel felé. Szüleink között mind nagyobb lett az izgalom, s végre nekünk is megmondták, hogy hamarosan saját házunkba költözünk az Alsórózsa utcába.

Bandi egy akvarellje Selmecbányáról. X-szel jelölte meg a Rózsa utcai házat.

^a A számlakönyv gondos vezetése, a bevételek és kiadások filléres pontossággal való beírása később is jellemezte a szülőket. Sok évvel későbből, az 1920-as évek végéről és a 30-as évekről maradtak ránk ilyen számlakönyvek. A kiadások dátum szerint, az okok pontos megjelölésével, havonta kategóriák szerint gondosan összegezve szerepeltek. E pénzügyi feljegyzésektől elkülönítve, de ugyanazon könyvekben rövid naplószerű beszámolók is szerepeltek a családdal és rokonsággal kapcsolatos valamennyi fontosnak tartott eseményről. (Péter megjegyzése)

És a költözésnek is eljött az ideje. Akkor már volt egy kis leány testvérkénk is, aki, ha fiú lett volna, az Ernő nevet kapta volna, míg így, hogy leánynak sikerült, Ernesztine lett, és Erinek hívtuk. Ő 4 év és 4 nappal fiatalabb, mint én, így Elza és Eri között a különbség 9 év és 9 nap volt. Ilyen rendes gyerekek voltunk mi.

Eri hat hónapos

A költözködésnek csak egy kis részletére emlékszem. A Szitnyay és Sobó házak között ballagtam valakinek a kíséretében, midőn szembe jött velem egy bácsi, és megkérdezett, hogy ki vagyok, hogyan hívnak. Én, mint máskor is, erre a kérdésre most is azt mondtam, hogy Kossuth Lajos, és talán egy árnyalattal még büszkébben is szorítottam a hónom alá kis falovamat, mellyel éppen a hurcolkodásból reám eső részt végeztem.

Ekkor mondtam búcsút a régi óvodámnak is, hol az ősz hajú Róza néni tanított minket a jó modorra, próbálgatta a hangunkat szép éneklés közben, tanítgatott játszani és okosan foglalkozni sok-sok hasznos szerszámmal, eszközzel. Arra pedig végkép nem tudok már visszaemlékezni, hogy Róza néni óvodájából kimaradva hová jártam azután.

S aztán iskolás lettem. Mily nagy büszkeség töltött el, amikor édesanyám beíratott, és én jogosan mondhattam magamat első elemistának. Milyen nagy volt a kíváncsiságom, hogy hova ültetnek, kivel leszek egy osztályban, mit fogunk tanulni?

Együtt a család

És végre megvolt az első óra is. Herbst bácsi, a tanítónk nagy lépésekkel sétált a két sor iskolapad előtt. Háta megett tartott egy hosszú nádpálcát, melyre mindnyájan felfelé tisztelettel tekintettünk.

Én a baloldali sor második padjába kerültem. Elöttem lányok ültek, kik nem láthatták, hogy milyen csúnyán írok. Különösen az egyik lány előtt restelltem nagyon ügyetlenségemet, nemcsak azért, mert Irénke igen szépen írt, hanem azért is, mert ő maga is igen szép volt, s én már az első napokban elhatároztam, hogy ha felnövök, Irénke lesz a feleségem.

Egy napon Irénke otthon hagyta a tintásüvegét, és igen meg volt ijedve, hogy Herbst bácsi meg fogja szidni, és oda lesz az eddigi jó eredménye is. Mít tesz ilyenkor egy szerető szívű lovag, ki éppen akkor lett a jó magaviselete miatt felvigyázó az első osztályban? Felajánlottam az írás tartamára saját tintatartómat, s így a baj eloszlott Irénke feje felett.

De a dolognak mégis szomorú vége lett. Annak ellenére, hogy gyorsabban kellett írnom, mint máskor, valahogy mégis szebben írtam, és átadtam a tintatartót Irénkének. Persze mindez akkor történt, amikor a tanító bácsi a másik sor felé kezdett sétálni. Amint aztán visszafordult, már Irénke rótta a sorokat a tőle megszokott szép rendben. Ismét egy fordulás, és Irénke már tette is a tintatartót hátrafelé, de a mozdulata oly rosszul sikerült, hogy végig öntötte a szép írásomat. Én elszörnyedve láttam a katasztrófát, és ez bizony nem maradt titokban a tanító bácsi előtt sem.

Alapos szidást kaptam, és azonnal letett a felvigyázóságból. Irénke nem árulta el, hogy ő volt a tettes, és én is némán, lovagiasan türtem a büntetést. Ekkor ábrándultam ki az első szerelmemből. Pedig valószínű, hogy ha Herbst bácsi lehajlított volna a jobboldali első padra, és ott rám is kimérte volna a hármasként, talán be is vallotta volna a saját ügyetlenségét.

Hát bizony nekem nehezen ment a szépírás. A betűim mintha az én bosszantásomra csíptek volna be valami láthatatlan kábító italtól, hol jobbra, hol meg balra dülöngéltek. Rettenetesen szégyelltem, hogy ezeknek éppen az én irkáimat kellett minduntalan elcsúfítaniuk. Nem sok sikerem volt az elemi iskolában. Még jó, hogy minden évben hátrább kerültem pár sorral, míg végül is a negyedikben már az utolsó sorba kerültem.

Hej, ottan volt csak jó világ! Herbst bácsinak minden figyelme el volt foglalva a kicsikkel, s így mi, legidősebb elemisták, azt csinálhattunk, amit akartunk. Néha óra közben is összeverekedtünk, de hogy a nagyobb feltűnést elkerüljük, ceruzával döfködtük egymást. Egyszer a szomszédom a csuklóm felett döfött belém egy tintaceruzát, és bizony alaposan megindult a vérem. Sajnos a vérzés sem tudta kimosni a tintaceruza liláskék festékét a sebből, és bizony az még ma, 55 év múlva is meglátszik a kezemen.

Mikor pedig vége volt az órának, hát csaptunk örömeinkben akkora lármát, hogy sokszor még a türelmes Jäger bácsi is kiszaladt az órájáról, és megfenyegetett bennünket. Mennyiszer figyelmeztettek, hogy az utcán viselkedjünk rendesen, és ne hozzunk szégyent öreg tanítóinkra és iskolánkra.

De mit tudják azt a felnőttek, hogy milyen izgató az, midőn a hanzók, hevérek gyermekei csúfolni kezdtek minket, hogy nekünk tanulnunk kell, míg ők szabad életet élhetnek. S ha mi próbáltunk rendesen menni, és nem hederítettünk rájuk, akkor bizony meg is dobáltak bennünket. Hát ilyenkor ki keljen a fiatalabbak védelmére, ha nem mi idősebbek. És mindez a még félelmetesebb harcoknak csak a bevezetője volt. Az igazi csaták csak gimnáziumban kezdődtek.

Líceumban

De hát addig még sok víz lefolyt a Dunán, mondaná egy pesti elemista. A mi időmértékünk nem a Duna volt, hanem a nyári kirándulások.

Édesapánk volt az MTE Szitnya-Osztályának⁶ ügyvezető alelnöke.

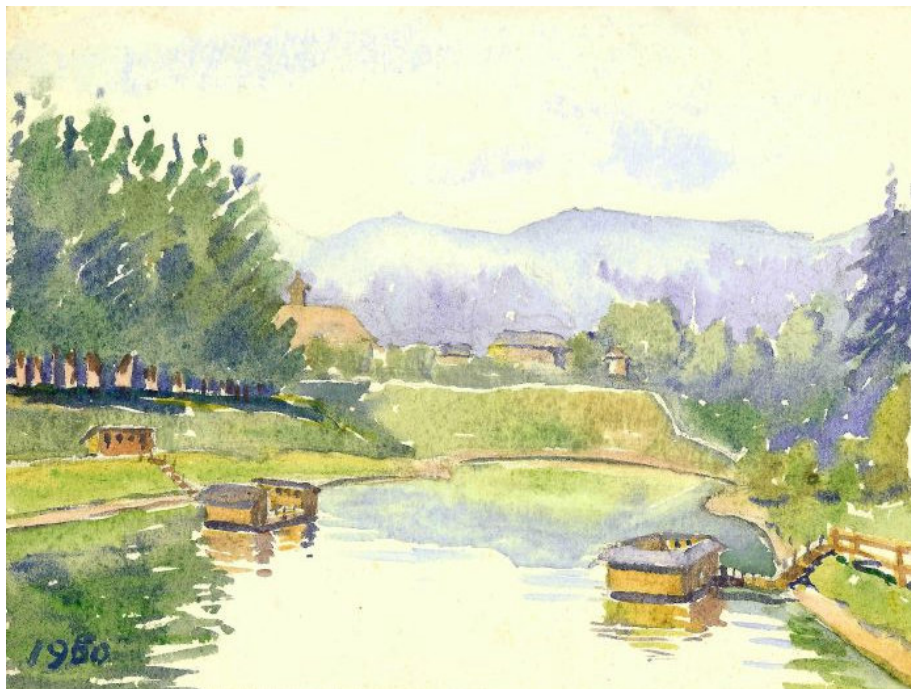
*A Szitnya-Osztály „névadója”, a Selmeci hegység legmagasabb csúcsa a Tatárret felől.
(Az akvarellt Bandi később, 1932-ben festette.)*

Ez a hosszú cím azt jelentette, hogy amikor beköszöntött a legszebb idő, a nagyvakáció, édesapám felvette szürke turistaruháját, vállára kanyarította festékes dobozát, mely oly nagyszerűen simult az oldalához, megengedte, hogy mi, fiúk is vele mehessünk, és aztán elkezdődtek az útjelzések⁷. A nagyszünetekben minden másodnap elmentünk valamerre. Néha egész nagy kirándulást csináltunk, és persze mi gyerekek nem csak azt az utat tettük meg, amit édesapánk jelzett, hanem mi állandóan ide-oda szaladgáltunk.

*Kirándul a Szitnya-Osztály
(Az akvarell 1912-ben készült)*

Megnéztük néha az öreg Szlamka bácsit, aki a Szitnya-Osztály turista útjainak volt állandó javítója. Ha aztán néha sikerült hamarabb hazakerülnünk, és volt még annyi idő, hogy kimehettünk a Klinger tóhoz, hát mi sem voltunk restek, és mintha nem is lett volna mögöttünk már sok kilométeres fárasztó út, siettünk az egy órányira fekvő tóhoz, hogy lemossuk az út porát, és kifürödjük magunkat.

A Klinger tó és környéke (1950-ben készült akvarell)

Még elemista voltam, amikor megtanultam úszni. A Klinger tóban még féltem, de amikor egyszer lementünk a Fizély uszodába, ott azonnal elkezdtem az úszást, legalább pár tempót csinálva. Az egész nyarunk aztán így telt el. Hol kirándultunk, hol fürödtünk vagy labdáztunk.

Akkoriban még csak a füleslabda volt divatban, de azt is inkább a nagyobb diákok gyakorolták, míg mi kisebbek vagy longa métát vagy stukot, esetleg nemzeteket játszottunk. Meg is tanultunk úgy „tempózni”, hogy amikor egyszer valami nagyon rossz fát tettem a tűzre, és édesanyám a feleselésemre hozzám akarta vágni a cipőjét, úgy kitempóztam a cipőt, hogy az helyettem valami bőgrét talált csak el, én meg uzsgyi, ki az ajtón, és csak késő este mertem hazajönni.

Hát bizony csintalanság volt bennünk bőven. Alsórózsa utcai lakásunk földszinti két szobáját szüleink főiskolásoknak adták ki. Nevükre persze már alig emlékszem. Volt ott egy Szemlics nevű, de a legtöbbjüket csak a vulgóján^a szólították.

A két szoba közötti folyosó az udvar felől erősen lejtett az utca felé, és így igen alkalmas volt különböző játékok játszására. A keleti kisebb szoba mögött volt a mosókonyha, melyet egyúttal fürdőszobának is használtunk. A vizet egy nagy katlanban melegítettük, míg a fürdés egy ülőkádban történt. Emlékszem, hogy édesanyánk fürdés után a hátán vitt fel bennünket az emeletre, hogy be ne piszkítsuk a lábunkat. A lejtős folyosó alatt volt a lefolyó csatorna, mely ha alul eldugult, áradás lett a folyosó alsó részén.

---

^a vulgó: becenév, gúnynév

Amíg kisebbek voltunk, addig a ház előtti meleg utcarészekén játszottunk golyóval, gombbal, pigével^a, vagy jó keményre tömött labdával. Persze a fogócska, bújócska már akkor is divatban volt.

A legkedvesebb játékunk azonban mégis csak a papírkatonákkal való játék bent a szobában, kint pedig a pandúr és zsvány volt. A papírkatonákat Joerges üzletében vettük, majd otthon ollóval pontosan kivágtuk, s aztán megindultak a hadműveletek Bandi és én között. Jaj, de hányszor végződött aztán ez sírással, amikor valamit igazságtalannak találtam, Bandi pedig, ki erősebb volt nálam, néha meg is vert, amikor az igazamat kerestem. Persze én is sokat ravaszkodtam, hogy magamnak biztosítsak előnyöket a játéknál.

Különösen a katonák elesése körül támadtak bajok. Néha egyik katona ütötte el a másikat, amikor is nyilvánvaló volt, hogy az így elesett második katona nem lehetett halott. Először persze nyílt terepen folyt a játék, és kis golyócskákkel céloztunk egymás katonáit. Később azonban fedezékbe küldtük a papír harcosokat, és ekkor már sokkal nehezebben lehetett eltalálni őket. Lassan aztán összetekert és meghajlított papír lövedékkel lőttük az ellenséget. Ezt olyanformán csináltuk, hogy a meghajlított papírtekercsecskét ráfektettük egy gumi-zsinórra, majd ennek két végét két kezünkbe fogva, a hajlított papírtekercs két végét pedig fogunkkal összeszorítva, a gumit kifeszítettük, és mikor úgy láttuk, hogy a célzás sikerült, fogunkkal eleresztettük a papírt, melyet a kifeszített gumi néha a célba, legtöbbször a cél mellé lőtt.

Ha szüleink nem vették észre, akkor papiros helyett meghajlított, és a hajlásban kiélesített gombostűvel is lőttük egymás katonáit. E lövedékekkel aztán komoly sérüléseket tudtunk már okozni papírkatonáinknak. Egyik-másik telitalálatunk bizony a fejét is elvitte a szerencsétlen katonának. Könyveink nagyon alkalmasak voltak a katonák fedezékének, de ez a veszedelmes éleslövés bizony nem egyszer tett azokban is kárt. No de ki gondolt volna akkor ilyen csekélységekre, mint egy könyv komoly megsérülése, amikor a győzelem kérdése volt a döntő, és minden más csak ezután jött.

A líceumban hetenként kétszer volt játékdélután. Ilyenkor is a líceumban gyülekeztünk, majd Künstler tanár úr vezényszavára négyes sorokban megindultunk az Óvár vagy a Fizély kerti sporttér felé, vagy esetleg az Alsóróna felé.

Az Óvárnál rendszeren kisebb labdajátékokkal, menetgyakorlatokkal és szabadgyakorlatokkal foglalkoztunk. Ha lementünk a Fizély kertbe, akkor már komolyabb játékokra számíthattunk. Rendszerint két osztály vonult fel, és ilyenkor ezek versenyezhetek egymással. A páratlan számú osztályok voltak mindig egy kis hátrányban, mert hiszen a páros osztályú fiúk egy évvel idősebbek, s így átlagosan erősebbek voltak, mint fiatalabb vetélytársaik. Az ilyen előnyöket aztán lelkesedéssel és fortéllyal kellett a fiatalabbaknak kipótolni.

Természetesen bárhová mentünk is, mindig négyes sorokban, nagyságrendi sorrendben, osztályonként elkülönülve vonultunk fel. Künstler tanár úr vezényszavára egyszerre léptünk ki, majd az ő csattogató ütemezője biztosította az ütemes lépésünket. Amikor ebbe már belejöttünk, megszólalt az egyik osztály kürtöse, majd átvette az ütemet a dobos, és aztán sor került a másik osztály kürtösesére, dobosára is. Néha aztán indulót vezényelt, melyet aztán mindkét osztály együtt énekelt. Az egyik ilyen éneket különösen szerettük. Akkor nem is tudtuk, hogy azt édesatyám szerezte.

---

^a pige: két végén hegyes fadarab, melyet bottal felpattintanak, majd elütnek

Selmec, Selmec, selmeci diák
El nem, el nem hagyja ő magát.
Ép a teste, lelke, s mindenek felette
Hőn imádja szíve a Magyar Hazát.

Selmecbánya egyetlen sportteréről ne legyen valami nagyszerű elképzelésünk. Bizony, ez a sporttér nem volt sem vízszintes, sem szabályos alakú. Az alsó része szélesebb volt, de itten is csak úgy tudtuk kihozni a játékokhoz szükséges teret, ha belevettük a mellette menő szekérutat is. A játéktér közepén egy hatalmas, három emeletes fatorony volt, mely arra szolgált, hogy az önkéntes tűzoltók onnan gyakorolják a kifeszített ponyvába való ugrást. A torony alsó részében voltak a mi tornaeszközeink, és ottan rakhattuk le a mi ruháinkat és vehettük fel a tornaruhákat.

Persze ez a torony aztán igen akadályozta a játékainkat. A tér felső része erősen elkeskenyedett. Az út itten már magasabban ment, mint lejjebb, de ez nem gátolt bennünket abban, hogy ezt az utat is ne számítsuk a sporttérhez. Az út és tér közötti részsű aztán jó lehetőségeket adott a játékosoknak, hogy különböző trükköket kombináljanak a játékaikba.

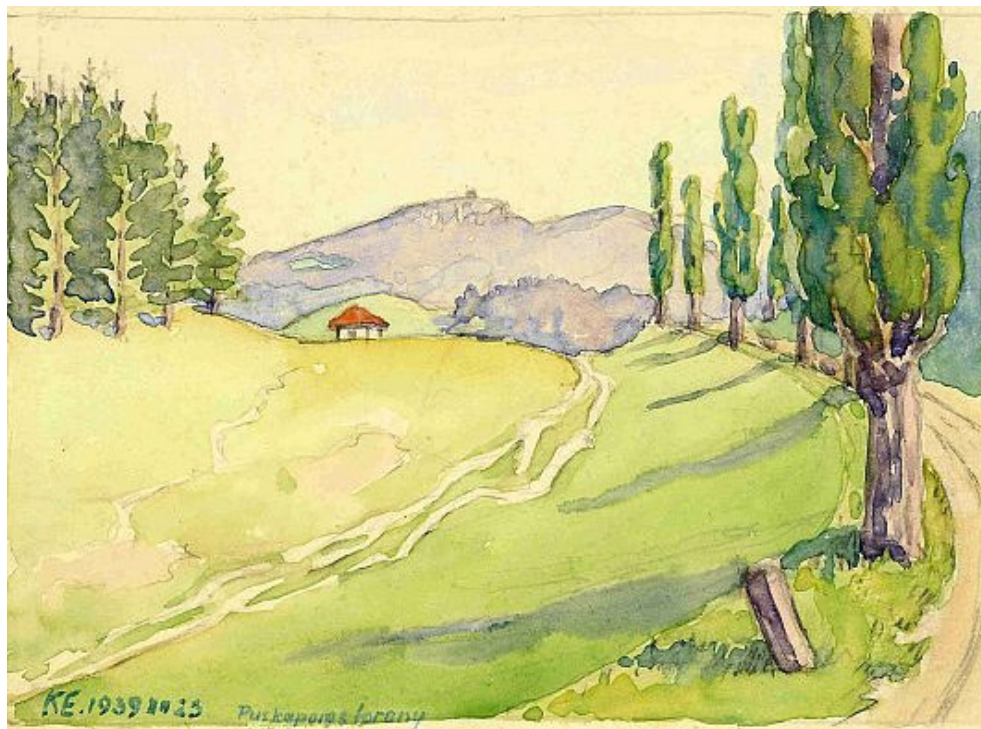
A tér másik oldala meredek, erdős hegyoldal volt. E tér alatt volt a korcsolyapálya, illetve voltak a tenispályák. Természetesen e két térség között is elég nagy szintkülönbség volt. A tenispályákkal szemben, az út másik oldalán volt a Városi Vigadó teraszos kerthelyisége, hol hatalmas fák alatt elhelyezett asztalok mellett szórakozhatott a városi mulató nép. A Vigadót mi a bérlőről csak Winterstein-nek, vagy rövidítve Wintrinek neveztük. Itt zajlottak le a bálók, ide kvártélyozták be magukat a különböző vidéki szintársulatok, itt rendezték meg a főiskolások számtalan ivási alkalmatosságait és egyéb szórakozásait, kivéve a majálisokat, melyeket vagy a Felsőrórán, vagy, ha az főiskolai rendezvény volt, Kisiblyén⁸ tartottak meg.

Tornavizsgák, vagy kerületi és országos középiskolai tornaversenyek előtt a diákság felvonulása természetesen díszesebb volt, és ilyenkor a város lakossága az utak mellett nagy számban bámulta a színes csoport kimért, pattogó ritmusú vonulását. A kisebb diákok fehér tornaingben, rövid kék nadrágban és egyforma barnaszínű gumicipőben vonultak, míg a felsősök hosszú fekete nadrágban, széles, csokorra kötött vörös szalaggal derekukon és fehér ingben vonultak a pályára. A vörös szalag két arannyal rojtozott lelógó véggel ütemesen ütögette a díszes csapat tagjainak lábát. Ilyen ünnepélyes mezben folytak aztán a legkülönbözőbb szabadgyakorlatok, buzogány, bot és egyéb mutatós gyakorlatok.

Nekünk, kicsinyeknek azonban sokkal jobban tetszettek a játékdélutánok. Különösen, ha az Alsóróna felé vettük az útirányt, volt nagy izgalom. Hátha játszhatunk „zsivány és pandúrt”. Ekkor még nem ismertük a számhadijátékot, mely a mi játékunknak lehetett a tökéletesített mása. Ha ugyan tökéletesített volt. Mert hiszen igaz, hogy a mi játékunknál volt néha durvaság, amikor kellő erőösszpontosítás után bekerítettünk egy ellenséges csapatrészt, kik aztán nem akarták megadni magukat, de végeredményben e játékban kiélhettük fiatalságunknak minden erejét és ügyességét, leleményét és taktikai készségét.

Az volt a jó, hogy nagy erdő, legelő és egyéb területek álltak rendelkezésünkre. Természetesen már útközben megbeszéltük a taktikai terveinket. A cél mindig az volt, hogy az ellenség fő erőit úgy szakítsuk el egymástól, hogy ne tudják, melyik csapatrészünkénél van a főerő. Ha aztán az ellenség egy ilyen vélt könnyű zsákmány után beesett a kelepcébe, és egyszerre minden oldalról körül volt véve, akkor már könnyű volt a diadal.

No de néha becsapott a tanárunk. Persze, az is lehet, hogy a menetközben tapasztalt izgatott megbeszéléseinket akarta csak lehűteni, mert a Puskaporos toronyhoz érve, közvetlen az Alsóróna közelében kijelentette, hogy a két osztálynak most meg kell küzdenie egymással. Sorban hívta ki a két osztály egyes tagjait, és parancsszavára megkezdődött a küzdelem. Aki előbb földre teperte az ellenfelét, az győzött.

A Puskaporos torony (1939-ben készült akvarell)

A másodikba járt egy idősebb fiú, aki közismerten igen erős, de kissé ostoba volt. Mindenkünk attól félt, hogy Turánszky Bélával neki kell megbirkóznia. Az elsősök csapata elég jól állt, amikor Turánszkyt és engem szólított ki a tanár úr.

Itt csak a vakmerőség segít, gondoltam magamban. A vezényszóra előbb óvatosan közelítettünk egymáshoz, majd amikor már pár lépésnyi távolságban voltam Bélától, leszegtem a fejem, és neki rohantam a gyomrának. A nagy darab fiú úgy összeesett, hogy pillanatig lélegezni sem tudott, míg végül nagy nehezen föltápászkodott. A másodikosok szerették volna szabálytalannak minősíteni a támadásomat, de az osztálytársaim velem együtt azt bizonyítottuk, hogy nem volt kikötve a harcmódor, és így nem csak az erő, hanem az ügyesség és találékonyság is győzedelmeskedhetett.

Nekünk volt igazunk, de az erőpróba félbemaradt a mi győzelmünkkel. Ez a döntés nem volt részrehajlás velem, az igazgató fiával szemben, mert erre az édesapám nyomatékosan kérte a tanáraimat, hogy ezt ne tegyék, sőt tőlem többet kívánjanak, mint a többi tanulótól. Én, látva Turánszky sanyarú képét és nyavalyás állapotát, felajánlottam, hogy hajlandó vagyok ismét kiállni vele, de ezt Béla nem vállalta.

Ekkor aztán mégis játszhattunk „zsivány és pandúrt”. Szegény másodikosok ekkor is kikaptak, mert túljártunk az eszükön, és alaposan becsaptuk őket. Egymásután két különítményüket ejtettük fogságba, és mikor így már erősen megfogyatkozott a számuk, egy döntő rohammal bevettük a főhadiszállásukat is.

Bezzeg az iskolában nem voltam ilyen nagy vitéz. Különösen a latin órák voltak számomra roppant kínosak. Nem tudtam végképpen megérteni, hogy mi a csudának jó ez a latin nyelv. Tudtam, hogy azt sehol a világon már nem beszélik. Szép-szép, hogy ez volt kultúránk egyik bölcsője, és a latin szónoklásművészet nagyszerű példáit lehet e nyelven eredeti valóságában olvasnunk, de hát mit érdekelte ez a magamfajta gyerekembert? Bizony, én úgy éreztem, hogy az a nyelvmúmia csak arra való, hogy elriogassa az embert a tanulástól. Hát ez aztán sikerült is. Bizony én egyik intőt kaptam a másik után, és még azokból a tárgyakból is, amelyek kezdetben jól mentek, fokozatosan csúsztam le az általános nemtanulás miatt.

Voltaképpen ma sem tudom, hogy mivel is töltöttem én az időt. Természetesen a legtöbb időt maga az iskola vette el. Tíz perccel nyolc előtt, a könyvek, füzetek összekapkodása után, lóhalálában futottam végig az Alsórózsa utcán, majd a Szentháromságtéren, hogy csengetés előtt beérjek a líceumba. Rohanás az osztályba, ott gyorsan megkérdeztem a leckét, ha volt idő, lemásoltam a házi példákat, ha nem, akkor vártam a jószerencsét, hátha nem hívnak ki.

Mennyi izgalom, mennyi drukkolás, és ha kihívtak, milyen fülhegyezés, hogy megértsek valamit a sűgásból, milyen körmönfont leskelődés, hogy valamit is elmondhassak a leckéből. Néha aztán sikerült is valamit jól mondanom, de bizony sokszor csak dadogtam. Mikor aztán a tanár megpirongatott, vagy Fekete Pista bácsi, a mi jó osztályfőnökünk megfordította az ujján a gyűrűt, és a köves felével megkopogtatta a fejemet, bizony az nem volt sem épületes látvány, sem kedves emlék és élmény számomra.

És ha még csak ennyi lett volna az iskola! Sajnos az én tanáraink nem voltak eléggé diszkrétek, és rendszerint elmondták az órán tanúsított viselkedésem az édesatyámnak, kinek aztán nem szívesen kerültem a szeme elé. Szeme elé? Dehogyan is; a keze közé! Mert bizony nem egyszer otthon is folytatódott a tanulás – vagy talán nemtanulás – miatti kínszenvedés.

A tornaórákat az Óvár egyik termében tartottuk. Ha aztán tehattük, innen is meglógtunk, és felmáztunk a meredek falak magas köpilléreire valamelyik toronyba, és onnan a szédítő magasból neveltük az alul ijedező társainkat. Mi persze ismertünk minden fogást, kőkiszöggelést, amelyeken fel lehetett jutni ebbe a magasságba, és nem emlékszem, hogy csak egyszer is valami baja lett volna valamelyikünknek e nyaktörő vállalkozásokban.

A belső várban volt a városi múzeum is, és ezt a külső várfal övezte, melynek magasban futó fakarzata már évszázadokkal előbb leégett vagy tönkrement. Mi aztán kipróbáltuk, hogy a karzat nélkül, az egyes kiálló köveken hogyan tudunk tovább kapaszkodni. Mint a folyondár, tapadtunk a falakhoz, és amint kitapogattunk egy-egy szilárdabb követ, amelyre még rá lehetett lépni, akkor kúszunk tovább. Miért? Azt hiszem, csak azért, hogy kipróbálhassuk az erőnket, ügyességünket.

Az Óvár meredek falai manapság

Az egyik északi toronyban egész szobát rendeztünk be magunknak. No nehogy valaki azt gondolja, hogy bútorunk is volt ottan. Pár követ összeraktunk, ez volt az asztal, egy két lapos kő székként szolgált, majd szénát is vittünk fel, és még jóízűen alhattunk is, ha éppen elmaradt valamelyik óránk, és golyózás vagy labdázás helyett várfalmászásra és megérdemelt pihenésre volt kedvünk. Ha aztán azt láttuk, hogy nem kívánt társak is felfedezték rejtekhelyünket, hát akkor kivettünk egy-két követ, és így akadályoztuk mások feljutását.

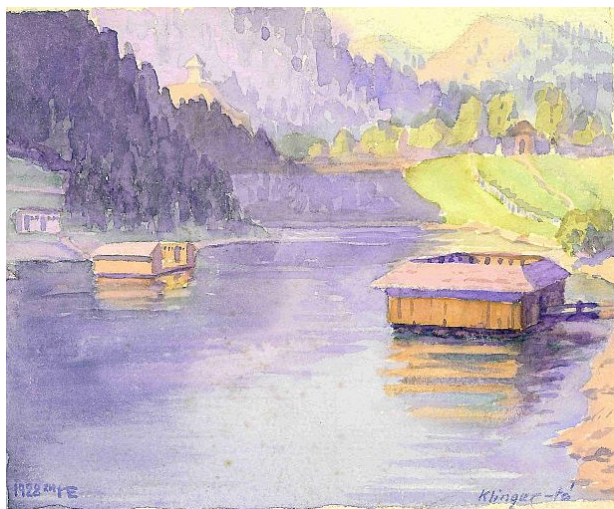
Hát ez is nagyszerű időtöltés volt. Sokszor aztán ide vittük fel kedvenc olvasmányainkat, melyek rendszerint nem egyeztek meg a kötelezőkkel.

Rengeteget olvastam. Ha szerit ejthettem, elmentem a nagy könyvtárba, és onnan is vettem ki könyveket, de rendszeres olvasója voltam a mi ifjúsági könyvtárunknak is. Akár Elza, akár Bandi vett ki valami könyvet egy könyvtárból, hát azt nekem sürgősen el kellett olvasnom. Egy ideig Hoffmann elbeszélései tetszettek, melyek jó jellemképzők voltak. Később aztán Verne, Jókai, Jósika, Ponson du Terrail^a és annyi más író volt a kedvencem.

És mindezen időtöltés után nem lehet megfelelkezünk a társadalmi elfoglaltságokról sem. De milyen társadalmi kötelezettsége lehet egy 10-11 éves fiúnak? Hát például az esti korzókon nekünk kellett különböző „stikli”-ket csinálnunk. Hol lepedőbe öltözve ijesztgettük az andalogva korzózó szerelmeseket, máskor meg korhadó foszforeszkáló fákból faragtunk ki ijesztő alakokat, néha pedig feltűnően odaköszöntünk valamelyik ismerősnek, majd az utcát letről határoló magas várfalnak tetején gyorsan végig csúszva ismét eléje kerültünk az előbb üdvözölteknek, kik aztán ámultak, hogy hol kerülhettük el őket.

S aztán ott volt a diák, főiskolai és országos választások rengeteg tennivalója. Mert hiszen, hogy mi nem voltunk szavazók, az egyáltalán nem jelentett érdektelenséget. Senki nem hordta a különböző színű tollas jelvényeket oly buzgalommal, mint mi apró diákok.

Ha pedig valami felvonulás vagy tüntetés volt, az meg éppen el sem volt képzelhető a mi jelenlétünk nélkül. Mi harsogtuk a legharsányabb éljeneket, és mi ordítottuk legdühösebben, hogy Abzug, le vele, ha éppen így hozta a politikai helyzet. Megbámultuk a körmenetet és a búcsúkat, és ha éppen mifelénk volt egy igazi hadgyakorlat, akkor alig lehetett bennünket levakarni a katonaságról. Szóval mindenütt ott voltunk, ahol nem kellett volna, és így a tankönyveink csak az iskolában szellőzöttek ki egy kissé.

És a sportokat nem lehetett elhanyagolni. Nyáron az úszás, kirándulás, labdázás, és a meginduló futball, télen pedig a korcsolyázás, szánkózás voltak a kedvenceink. A Klinger tó nyáron szinte el sem volt képzelhető nélkülünk. Senki nem tudott úgy búvárkodni, mint mi Bandival. Ha valaki a tavon úszó női uszodában elvesztett valamit, csak minket hívtak, és mi addig kerestük az uszoda fenekének minden zugát, míg megtaláltuk az elveszettet. A vízben mindig nyitott szemmel úsztunk, és úgy mozogtunk még 2-3 méter mélységben is, mintha ez lenne a természetes elemünk.

^a Ponson du Terrail [1829-1871] francia ifjúsági író

Kirándulásaink különbözők voltak. Édesapánkkal különösen nyáron túráztunk. Voltak azonban kevésbé veszélytelen kirándulásaink is.

Bandival az élen megszerveztünk egy hadijátékot, melyet főként a sobóhegyi sziklák körül játszottunk. A keleti nagyobb szikla valóságos vár lett számunkra, melyet aztán csak nagyobb erővel lehetett megostromolni. A déli oldalról még csak fel lehetett kapaszkodni valahogy e hatalmas sziklatömbre, de északról az bizony megközelíthetetlennek látszott. Mi aztán itt is megtaláltuk a sebezhető pontokat, és a dél felől támadó csapatainkkal szemben védekező várvédők egyszerre csak hátulról, a sziklatömb bevehetetlennek hitt oldaláról kaptak döntő támadást.

Persze itt a sziklák legördítése is megengedett védekezés volt. Nekünk azonban még ez sem volt elég. Egy bányafelőr fiával kitaláltuk, hogy ha egy csövet megtöltünk puskaporral és vasdarabokkal, akkor felül egy nyílason hosszú botra tűzött taplóval meggyújthattuk a puskaort, mely aztán nem tudva a jól lezárt hátsó rész felé hatást kifejteni, nagy robbanással előre szórta a kartácsot. Nagyszerű mulatság volt egy szikla mögül elsütni a mi ágyunkat.

Velünk szemben, kb. 100 méterre volt egy kisebb szikla, melyet a nagyobb számú támadó csoport tartott megszállva, hogy onnan indítsa meg ellenünk a hadműveleteket. Mikor elhangzott a hadüzenet ellenfeleink részéről, s mi erre a titokban elkészített ágyúval feleltünk, akkor mindenki rohant fedezéket keresni. Egyszer azonban a mi mihálytárhoi barátunk kezében felrobbant egy megrepedt cső, és ő súlyosan megsebesült, akkor az ágyúval való védekezést mi is beszüntettük.

Bandi is igen pórul járt egy alkalommal. Tavasz volt, és a déli hegyoldalakról a hó már elolvadt. Mi felmentünk a Kálvária hegyre, hogy azt bejárva kidolgozzunk egy haditervet, mert úgy határoztunk, hogy legközelebb ott csinálunk egy nagyobb ütközetet. Bandi be akarta járni az északi oldalt is, hol még hómezők is látszottak a ritkás erdőben. Amikor az egyik ilyen meredek hófolton keresztül akart menni, nem vette észre, hogy a könnyű hó alatt sima jégtábla van, melyen elcsúszva siklani kezdett lefelé. A jégtábla alján aztán nagyot kiáltott, úgy látszott, valami súlyos sérülést szenvedett. Ijedten szaladtunk hozzá, és akkor láttuk, hogy egy ujnyi vastag ág áll ki combjából.

E gally, úgy látszik, a jégbe volt fagyva, és mikor Bandi csúszott lefelé, ebbe szaladt, letörte azt, és mi most riadtan álltunk mellette. Mit csináljunk? Ő aztán megfogta a kiálló gallyat, és bár láttuk, hogy igen nagy a fájdalma, kirántotta azt a sebből. Hirtelen hatalmas vérsugár lövellt ki a sebből, s már azt hittük, hogy így percekben belül el fog vérezni, amikor elkötöttük a seb feletti részt, és Bandit sietve levittük a nem messze fekvő bányász kórházba, hol aztán kimosva a sebet, jól elkötötték azt. Persze a tervezett nagy csatából nem lett semmi, mert Bandi hetekig harcképtelen volt. A sebnél vadhús keletkezett, és sokat vacakoltak vele, amíg mindent rendbe hoztak.

Mikor aztán e szórakozásunkat is lezárta egy szigorú szülői tilalom, akkor meg a futballra vetettük magunkat. Csakhamar kiderült, hogy a cipőink nem szeretik ezen újabb erőpróbát, és édesanyánk is nagyon rossz véleményt szerzett e sportról, mely aztán nem csak a cipőinket, hanem lassan minden testrészünket sebekkel borította. Szegény jó szüleink már várva várták a telet, amikor, remélték, hogy nem leszünk oly veszélyeknek kitéve, mint nyáron a sziklákon és futballpályán.

Pedig hát a tél se volt sokkal veszélytelenebb. Mikor az utcákra már ráfagyott a hó, és azt simára csúszkálták a magunkfajta fiúk, otthon felkötöttük a korcsolyánkat, és úgy siklottunk végig a városon, minden járókelőt elgázolással fenyegetve. No és a korcsolyapályán is találunk magunknak szép játékokat. Többen összefogózva „ostor”-t csináltunk, melynek a végéről kirepítettük egy társunkat, legtöbbször Bandit vagy engem, s mi aztán szörnyű sebességgel száguldtunk a jégpályán fél lábra guggolva, valóságos lövedékként, s jaj volt annak, aki nem tudott idejében elugrani előlünk.

No és a szánkózás sem volt egészen veszélytelen sport. Először a szánkót magunk csináltuk, majd később Kertész Tódor árjegyzékéből néztük ki őket, és úgy vétettük meg szüleinkkel. A saját készítményű szánkók bizony nem voltak valami tetszetős alkotások, de jól mentek, és ez volt a fő. Először egy pár kivénült korcsolyát használtunk fel talpnak. Ezzel azonban csak teljesen kemény jégen lehetett szánkázni. Később olyan korcsolyaszánt is csináltunk, ahol az első korcsolyapár elforgatható volt, míg másik kettő volt a szánkó tulajdonképpeni alapja. Erre aztán ráültünk hárman-négyen, és repültünk az utcákon lefelé. De mikor a kormányzásra került sor, bizony alig győztük az első korcsolyapárt elforgatni. Volt aztán sikítás-visítás, amikor nagy sebességgel haladva befordultunk valami útszéli árokba.

Én legjobban az én lapos hasonfekvő szánkámat szerettem. Ezzel roppant nagy sebességet tudtam elérni, mert igen jól volt kormányozható, és nem kellett a sebességet fékezéssel csökkenteni, ha fordulni akartam. Úgyszólván minden utcában szánkáztunk, de felkerestük az országutakat is, ahol nem egyszer hoztuk izgalomba a tót fuvarosokat örült vágatásunkkal.

Egyik alkalommal ugyan majdnem megjártam, mikor a Felsőrózsa utca kanyargós és meredek útján szánkóztunk lefelé. Én indultam utolsónak azzal a hátsó gondolattal, hogy vajon hány szánkót tudok majd megelőzni a meredek úton?

Ekkor már komoly bobok és bobelettek is voltak forgalomban, de én a Vöröskúti tótól lefelé haladva mindenkit megelőztem. A derékszögű kanyarokban hagytam el a nagy szánokat, míg a kisebb ródlikat bárhol az egyenes pályán is meg tudtam előzni. A cipőm orrán hatalmas vaskarmok voltak az estleges fékezés megkönnyítésére, viszont a kisebb íveket testhajlással értem el. Már minden szánt elhagytam, amikor örült sebességgel értem be az Alsórózsa utcába. Igen ám, de itt az egyik üzlet előtt, hol a legélesebb forduló várt rám, egy kocsis jött szemben reám, míg a másik kis sikátor előtt egy utcai vízcsap előtt egy csomó asszony várt a sorjára. Egy pillanat alatt átláttam a veszélyes helyzetet, és mindkét lábam sarkantyúját a jégbe vágva neki szaladtam a mellemmel egy kerékvető fának. Az izmaimat teljesen megfeszítettem eközben, s még arra is gondoltam, hogy ne a kulcsonttal menjek neki a kemény akadálnak. Így aztán egy hatalmas kék folttal, de minden törés nélkül úsztam meg a dolgot.

Kitűnő ródliző hírében állva azt is elértem, hogy az öreg Osztrólczy bácsi, keresztanyám férje hajlandó volt velem leszánkázni a bélabányai országút meredek lejtőjén. A szánkókat rendszerint nyáron kezdtük készíteni, viszont télen meg hajókat gyártottunk.

1907-ben kezdtük meg a síelést. Már 1906 karácsonyán kinéztük magunknak egy sportjegyzékből a sky-t, ahogy azt akkor írták. Eddig ilyen sportszerről mit se tudtunk, és kíváncsiak voltunk rá, hogy mint kell ezeket a hajlott orrú deszkákat használni. Abban az évben olyan hatalmas hó esett még karácsony előtt, hogy a kertek kerítései mind eltűntek a magas hó alatt. A kocsiforgalom teljesen megszűnt a nagy hó miatt, és gyalog is csak nagy hófalak között lehetett az utcákon közlekedni.

Minderre való tekintettel Édesapánk már karácsony előtt átadta nekünk a karácsonyi ajándékul szánt síket. Lilienfeldi ú.n. merevkötésű síket kaptunk. Azonnal kimentünk szerszámainkkal az utcára, és miután a lakásunkban már megtanultuk a sí fel- és lecsatolását, megpróbálkoztunk a méteres hóban sível közlekedni. Hát bizony volt ott potyogás, hóban lubickolás! Amikor ellenben kissé megszoktuk a sí használatát, mindenüvé azon akartunk menni.

Az Alsórózsa utca abban az időben a nagy hó miatt nem volt szekérrel megközelíthető. A gyalogosok egymás után mehettek csak a hóból kiásott keskeny járdán, és ha valaki szembejött, úgy fel kellett keresni egy kimélyített kitérőt, hogy a járókelők ott elmellőzhessék egymást. Mi ellenben szabadon közlekedtünk a hó tetején, és úgy siklottunk el a nehezen bandukoló emberek mellett, mint ha szárnyaink lettek volna.

Aztán kimentünk a kertbe. Kert? Dehogy! Ott bizony semmi kerítésnek nyoma sem volt, hanem a házak mögött egy megszakítás nélküli hatalmas hómező volt előttünk, melyen mi úgy jártunk hosszú léceinkkel, mint ha minden a miénk lett volna. Édesapánknak is nagyon megtetszett ez a sport, és rávette a tornatanárunkat, hogy a Testgyakorlók Köre rendeljen vagy 30 pár sí. Így terjedt el ez a sport Selmecebányán.

Mi kezdetben egy hatalmas bambusz bottal síztünk, de mikor megláttuk, hogy mások két tányéros bambuszbottal síelnek, beláttuk, hogy ez helyesebb, mert sokkal jobban lehet vele haladni, különösen egyenes vagy emelkedő és mély havas terepen. Unokatestvéreink, a Lepter lányok is gyakran felkerestek minket, és természetesen ők is hamarosan nagy barátai lettek a sísportnak és szánkázásnak. Különösen Ari volt bátor sportoló.

Hát bizony ilyen sok tennivaló között csoda-e, ha megfeledkeztem a tanulásról?

Mikor aztán hoztam haza az intőket, rendszerint azzal védekeztem, hogy arról nem tehetek, ha én ilyen buta vagyok, és nem megy semmi a fejembe. Egyszer azonban erről a védekezésről is lerántotta Fekete Pista bácsi a leplet. Édesanyám panaszolta neki, hogy én milyen tehetéstelen vagyok, hogy a tanulás nem megy nekem. Pista bácsi akkor azt mondta, hogy ezt ne higgye el Mama nekem, mert szerintem nekem több eszem van, mint a jeles tanuló Bandinak, de én egyszerűen nem tanulok, és ez az egyedüli baj.

Bandi bátyám is ellenem vallott e vitában, amikor egyszer nagy diadallal álltam eléje, hogy megmutassam a házi példáinkat, amelyeket a jelesek se tudtak megoldani. Szépen leültetett maga mellé, és elkezdte magyarázni a megoldást. Persze ő nem engedte, hogy az én élénk képzeletem szerte csordogáljon, hanem bizony szigorúan a példákra kellett figyelnem. Ekkor aztán az is kisült, hogy sok elemi szabállyal sem vagyok tisztában, de pár perc alatt ezeket is átvette velem.

Akkor láttam csak, hogy a számtan bizony nem is valami félelmetes, megtanulhatatlan tárgy, csak meg kell szokni a számtani gondolkodást, és úgy aztán minden megy, mint a karika-csapás. Nagy volt aztán a csodálkozás, amikor másnap én jelentkeztem a kifogástalanul megoldott példákkal. Breznyik tanár úr persze nem akarta elhinni, hogy ezeket én csináltam meg, és azonnal kint tartott a táblánál. Csodák csodája, azonban, ezek a példák is sikerültek. Ekkor megkérdezett, hogy mi történt velem, és én elárultam, hogy tegnap megtanultam a matematikai gondolkodást a bátyámtól, és valóban, azóta nem is volt e tárgyval semmi bajom.

De volt bizony elég a többiből. A valláshoz nem volt semmi kedvem, és bizony ott is bebeszedtem egy-egy elégtelent. E tárgyból azonban akkor fordult veszedelmesre a helyzetem, amikor Banditól megtudtam, hogy neki Hamrák tanár úr egy kevésbé sikerült felelete után azt mondta, hogy kutyából nem lesz szalonna. Ezt pedig arra értette – Bandi véleménye szerint – hogy Papa szabadgondolkodó ember volt, kinek Édesapja a soproni szabadkőműves páholy mestere is volt. Nálunk erre betelt a mérték, és Bandival együtt elhatároztuk, hogy ezentúl nem tanuljuk a vallást.

Ezután aztán minden hittanórára ki kellett állnom, és elmondani az aznapi leckét. Én kiálltam, de mindig azt jelentettem ki, hogy a leckét nem tanultam meg. Mikor aztán Bandinál is ezt tapasztalta, – bár ő korántsem volt olyan kitaró a szekundafogásban, mert hiszen nem is volt olyan gyakorlata benne, mint nekem –, iparkodott megtudni a nemtanulás okát. Amint pedig meg is tudta azt, komolyan beszélt Bandival, bocsánatot kért a hibás és félreértett kijelentésért, és szent lett a béke. Engem aztán pár hétig nem állított ki felelni, de ezután igazán én is tanulni kezdtem, amit persze ő is megtudott, és legközelebb már rendesen feleltetett, és – csuda történt – tudtam is.

Lencsó tanár úrral sem volt valami szívélyes a viszonyom. Ő rajzra tanított, de sehogy sem tudott megbarátkozni velem. Sokszor kifogásolta azt, hogy hosszú a hajam, pedig igazán nem ambicionáltam a művészi frizurát, de hát ez a fejen levő kóc az ember diákkorában valahogy jobban nő, mint kéne, s ebben egyik-másik tanár megbotlik. Egyszer azt is megtette, hogy adott hajvágásra 10 fillért, s én el is mentem, de bizony hajnyírás ebből az igazolt óráról való távollétem alatt sem lett.

Bandiék előszeretettel másolták C. Klein gyönyörű akvarelljeit, és lassan egész ügyes képeket csináltak. A festmények másolása szigorúan tiltva volt, és én engedelmeskedtem is a parancsnak. Bizony, nem is tanultam meg a helyes ecsetkezelést. Ha pedig néha sikerült egy-egy képem, amikor azt megmutattam a vázlatkönyvemben, hát nem hitte el, hogy én festettem, és megint csak baj volt.

Az első években Zsitvay rajzmintáit kellett rajzolnunk. E mintáknak az volt a célja, hogy lendületes ceruzakezelést tanuljunk meg. Ezért természetesen tiltotta a gumi használatát. Ő azt akarta látni a vonalakból, hogy milyen bátran kezeljük az írót. Ha valakinél meglátott egy gumit, azt azonnal elvette. Egész gumiraktárt gyűjtött össze az idők folyamán. Ha aztán valakinek nagyon kellett a gumi, hát szólt Klári lányának, Selmec egyik leggyönyörűbb teremtsének, és ő aztán visszalopta a fiúknak a gumikat.

A legellenszenvesebb volt számára az, ha valaki az óráján ásított. Az illető még be sem csukhatta a száját, máris repült egy krétadarab, és ha éppen beletalált a tátott szájba, azonnal kiáltott: Spéci, – ez volt a szavajárása – tűzér voltam 48-ban.

Becker tanár úr tanította a németet. Ő szegény tanította ugyan, de mi meg nem tanultuk. Ki is tanulta volna azok nyelvét, akik bennünket mindig úgy kezeltek, mintha valami tartomány lettünk volna a Monarchiában. Nagyszerűen tudott mesélni a németországi útvjáról. Így aztán megismertük a hamburgi kikötőt, Berlin, Drezda nevezetességeit, stb.

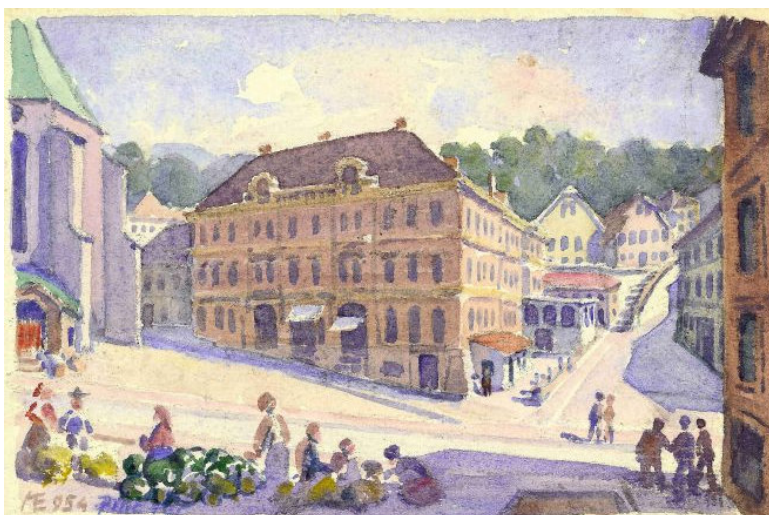
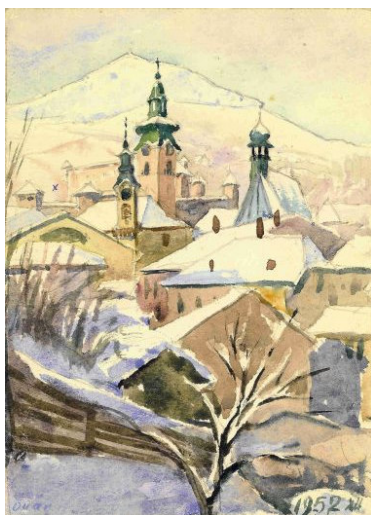
Legszívesebben a természetrajzi tantárgyakat tanultam. Ezekből mindig jelesem is volt. Igen, mert a növénytan, ásványtan, állattan mint jövődöbéli erdészt is nagyon érdekelt. Valóban e tárgykból mindig én voltam a legjobb. Amikor pedig az osztályfőnökünk, Fekete Pista

bácsi eljött a vizsgára, hát megpirongatott, hogy ezeket a latin neveket mért tudom jobban, mint a latin szavakat, amelyekről sokszor mondtam, hogy azokat nem lehet megtanulni.

A negyedik gimnázium után, amelyet szintén nem a legeredményesebben fejeztem be, Édesatyám azt mondta, hogy Bonyhádra küld engem, és ha majd ott sem tanulok jobban, akkor valami ipart választhatok. Ekkor aztán komolyan megijedtem. Azt tudtam, hogy Édesapám nem játszik a szavakkal. Hogy fogok megfelelni Bonyhádon, ha itthon nem tanultam, és csaknem alap nélkül kerülök egy teljesen idegen környezetbe? Megígértem, hogy jövőre már tanulni fogok.

És tanultam is. Rengeteget. Csaknem félévig. De a tanáraink nem hívtak ki felelni, hogy számot adhattam volna az előrehaladásomról. S aztán lassan megint kezdtem ellustulni. Azonban az ekkor tanultak kisegítettek nemcsak ez évben, hanem a további években is, és csak 8-ikos koromban kezdtem el ismét az alapos tanulást. De hol voltam én még akkor a nyolcadik osztálytól!

Selmeci diákélet

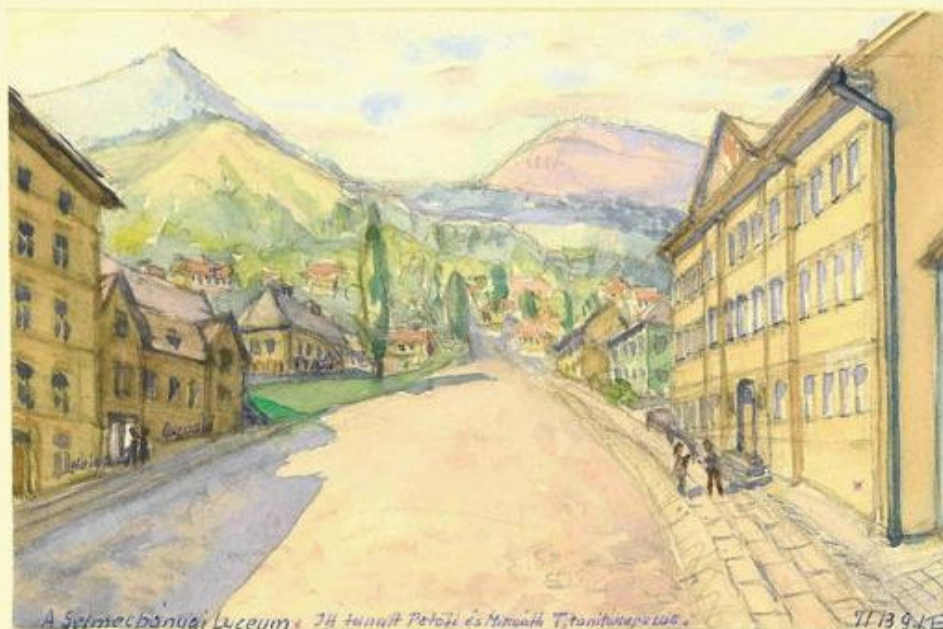

Bandi akvarelljei az Óvár környékéről és a városközpontban lévő Piac térről

Azt hiszem, tartozom annyival Selmecnek és a selmeci diákéletnek is, hogy megelevenítsem a mi régi középiskolás diákéveinket.

Líceumnak azért hívták a mi evangélikus gimnáziumunkat, mert az tanítóképzővel volt párosítva. Gyengébb, és sokszor szegényebb tanulók is, akiknek kevés kilátásuk volt arra, hogy felsőbb oktatásban részesülhetnek, mert már korán kellett pénzt keresniök, negyedik után prepák lettek. Ezekkel aztán már csak elvétve találkoztunk egy-egy órán, majd lassan ezek is megszűntek, és az evangélikus tanítóképző teljesen leszakadt a líceumról.

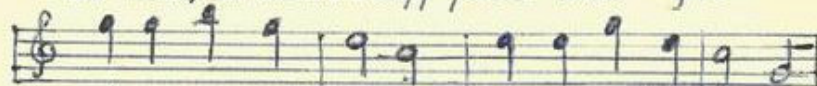
Édesapám volt az egyesített intézetnek utolsó igazgatója, majd a leválasztás után ő a gimnázium vezetését tartotta meg magának.

A Selmechányai Lyceum

Sel-mec-Sel-mec-Sel-me-ci di-ák,
EL nem, el nem ha-gy-ja el ma-gát

Ép a tes-te lel-ke s min-de-nek fe-let-te

Apám verse
és dallama

Hóni-mád-ja szí-ve a ma-gyar ha-zát

Bandi gyermekeinek készített egyik albumából való ez az akvarell. A képfeliratban Bandi utalt arra, hogy Petőfi és Mikszáth is itt diákoskodott. A kép alá kottával együtt írta be édesapjának, a Lyceum igazgatójának az Élményekben is szereplő, a diákságot buzdító indulóját

A hetedik osztályban új társakat kaptunk a piarista algimnáziumból, amely akkor még csak 6 osztályos volt. A selmeci evangélikus gimnáziumnak, vagy ahogy mi mondtuk, líceumnak nagy és fényes múltja volt. Ide járt Petőfi, Mikszáth, hogy csak a nevesebbeket említsem.

A mi életünk különös, szabad élet volt, amilyent talán sehol sem lehetett találni az országban. Híres volt a líceumi bál is, de talán a legjellegzetesebb a mi majálisunk volt.

A majálisi készülődések már húsvét előtt kezdődtek. Ilyenkor választotta meg a diákság a majális rendezőségét. Főrendező, főtáncrendező, főpénztáros, a Bachuria főnöke, mind megannyi nagy tisztség volt, melyekre csak a diákság legközkedveltebb tagjait választották meg. Aztán jöttek a pénzügyi előkészületek. Minden osztály megkezdte a pénzgyűjtést a majális sikere érdekében.

Majd, amint közeledett a majális napja, mind gyakrabban vonultunk ki a Felsőrónára, hogy fenyőkoszorúkat fonjunk a fenyőgallyak legfrissebb hajtásaiból. Persze minden ilyen kivonulást és munkát söráldomással kellett befejezni. Akiket valamilyen tisztségre méltattak, méltóságának arányában kellett csillapítania a torkok szomját.

Lassan elkészült a Bachuria is, az a fenyőlombbal körülvett tágas térség, ahol sorban csapra kerültek a vihnyei Kachelmann sörgyár ajándékai, az a 40-50 nagy hordó sör, amelyből aztán a dukancia^a szerint kaptak az egyes osztályok tanulói, valamint a vendégek igen nagy tömege. Az egy-egy korsóra szóló utalványt sédának hívtuk. Ilyent az 1-2 osztályosok egyet, a 3-4 osztályosok kettőt, az 5-6 osztálybeliek hármát, és a 7-8 osztályos tanulók négyet kaptak a majális napján.

Ezt a napot egy nyilvános tüntetés előzte meg. Ekkor a diákság szabályos rendben vonult végig a város utcáin. A főrendezésé azonnal Balog Laci kitűnő bandája mögött foglalt helyet, és a bal vállra tűzött széles fehér, rózsaszín, zöld és vörös szalagokról azonnal mindenki láthatta, hogy az illető milyen szerepet játszik a majálison.

A tüntetésen a keskenyebb zöld szalagos pénztárosok, táncrendezők (rózsaszín szalag) a saját osztályaikkal mellett mentek, míg a vörös szalagú Bachusok a főrendezésé mögött helyezkedtek el a menetben. A cigányokkal csak a cigányvajda és a főrendező rendelkezhetett. A tüntető felvonulásban ő mindig ott volt a cigányprímás mellett, és figyelmeztette, hogy hol kell tust húzni, ha elmennek valamelyik tanárunk ablaka vagy egy különösen szép selmeci lány háza mellett. Vége-hossza nincs az éljenzésnek: hol a selmeci szép lányokat éltetik, hol a majálist, majd a tanárokat, és néha még egy-egy kedélyesebb rendőrnek is kijut az éljenből. A rendőröket ugyanis mindet személyesen ismerte a diákság, igaz, hogy egy ilyen városban 10-15-nél nem is volt több belőlük.

A nagy lelkesedésben aztán fel-felkaptak a diákok egy-egy kedvenc rendezőt, és azt éltették, vitték a vállaikon egy darabon. Persze ilyenkor az is előfordult, hogy túvel megszurkálták, és mindenki mulatott a dicsőség legmagasabb fokáról lekíváncozó fiún. Csupa jókedv, vidámság. A cigányokkal némely dalt együtt dalolt az ifjúság. A menet végén haladók meg más dalt énekeltek.

Lehetetlen volt a leányoknak otthon maradni, mikor a tüntetés utáni napon reggel jókor felhangzott ismét a zene, és vonult ki a diákság a Rónára. Ki hogy tudott, ment a diákság után. Sokan kocsikon, mások gyalog, és mindenki vitte a sok süteményt, mert hiszen a diákság megvendégelt mindenkit jó gulyással, túrós csuszával és sörrel, viszont az erdőben csoportokban letelepedett vendégek süteménnyel látták jól a diákokat.

---

^a dukancia: kor és rang szerint kinek mennyi jár (dukál)

Mikor első liceista voltam, bizony én jól megjártam. Sok fiú nem élt a sörrel, és ezek aztán elajándékozták a sédájukat olyanoknak, akik nagyobb barátai voltak ennek a sárga italnak. Hát én rövidesen megittam a magam porcióját, de még szomjas voltam. A Bachuriában egy-két huncut nagyobb diák felajánlotta a saját sédáit, és én éltem a jó alkalommal.

Egyik korsó csúszott le a torkomon a másik után, és a 7-8-adik korsó után már nem tudtam egyenesen járni. Akkor odaküldtek a tanárok asztalához, hogy köszöntsem fel őket. Apám látta, hogy többet ittam a kelleténél, és elküldött lefeküdni, de a diákok már abból csináltak heccet, hogy engem itattak. Azt mondják, hogy 12 korsóig bírtam, persze közben félre-félre vonulva, de akkor úgy elaludtam, hogy csak késő este ébredtem fel nagy unszolásra, amikor már haza kellett mennem.

Az egyik majálisunk éppen akkor volt, amikor a Halley üstökös szórakoztatta az öreg Föld hazai felét^a.

Hát bizony, gyönyörűek voltak ezek a majálisok. A fedett táncteremben körben voltak az ülőhelyek, míg a cigányok egy szintén fedett emelvényen játszottak a cigányvajda kívánságára hallgatva.

Amikor már magam is táncos voltam, – és azt mondják, hogy igen szépen táncoltam – édesapám állandóan figyeltette, hogy van-e lány, aki nem táncolt, és azt azonnal vinnünk kellett. Ott bizony senki sem árult petrezselymet. De jöttek is a lányos mamák még Erdélyből és a Dunántúlról is, különösen ha a mi majálisunk közel esett a főiskolások valéta^b báljához.

Ha ilyenkor valaki egy kissé becsípett, azért bizony soha meg nem pirongatták, viszont randázni sem lehetett, mert arra meg a diákság vigyázott, hogy semmi rendbontás ne legyen. Soha sem emlékszem, hogy valamikor is dolga lett volna a városi rendőrségnek az ilyen majálisokon. A szegény és gazdag fiú egyforma ebédet kapott, nem tettek senkivel sem kivételt. Amit a diákok ettek, ugyanazt kapta a tanári kar is. Bárki bárkivel szóba állhatott, és elbeszélgethetett.

De más ünnepe is volt a diákságnak.

Édesapám március 13-ra szünnapot szokott a diákságnak engedélyezni. (12-én volt születés- és 13-án a névnapja.) Ilyenkor a diákság kiküldöttjei, zenekara és a legjobb felsős tanulók felkeresték, és elmondták jókívánságaikat.

Persze ezután mindig tánc és szórakozás volt. Eljöttek a lányos tanárok, feleségek, és folyt a tánc hajnalig. A sok süteményt, bort, cigarettát mind a szüleink teremtettké elő, és amikor a diákzenekar eljátszotta édesapám legkedvesebb nótáit, és húzta a talpalávalót, bizony, úgy összeforrt a diákság az igazgatójával és tanáraival, hogy semmi sem feszélyezte őket. Ilyenkor lehetett a legnagyobb szeretettel figyelmeztetni egyeseket, akik elhanyagolták valamelyik kötelességüket, és ilyenkor beszélgethettek azokról a problémákról is, amelyek kívül estek a tananyagon, viszont amik állandóan a nemzeti érdeklődés előterében állottak minden diáknál.

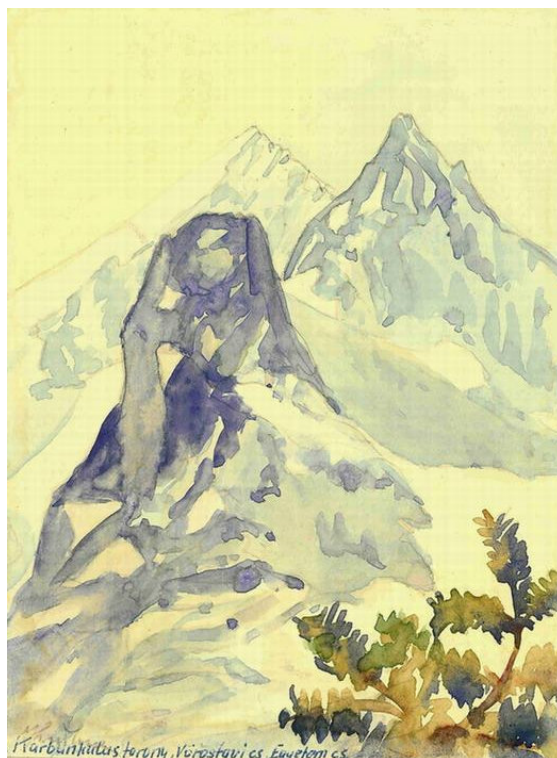
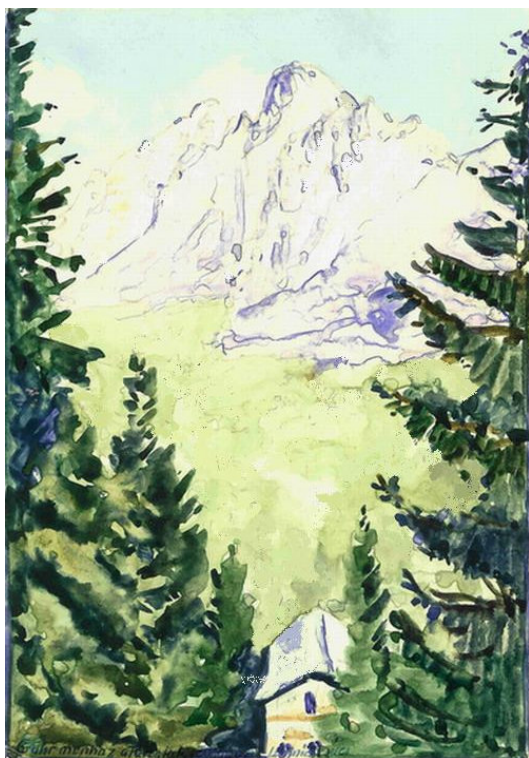
^a 1910 május 20-án volt legfényesebb, s egyben a Földhöz legközelebb.

^b a szó a latin valete (búcsúzás) kifejezésből ered.

Ilyenkor szoktam én is elszívni a hagyományos cigarettámat. Valamikor első koromban ugyanis már cigarettáztam, de amikor Édesapám észrevette, hogy az Elza zongoratanárának szánt „Hölgy” cigaretta jobban fogyott, mint a zeneóra, rájött, hogy én vagyok ebben a ludas. Akkor aztán elővett, és pontosan az elevenemre tapintott azzal a kérdéssel, hogy: „No most már azt gondolod, hogy nagyobb vagy, mert cigarettázol?” Ekkor elhagytam a cigarettázást, és mint említettem évente mindössze ez alkalommal szívtam el egyet-egyet talán a megszabadulás, vagy a teljes szabadság emlékére.

Tátrai kirándulások

A kirándulásokról már megemlékeztem, bár nem olyan részletességgel, mint azt szerettem volna. Az 1908-as tátrai utamról azonban külön is meg kell emlékezmem.

Bandiék biciklivel indultak útnak, én pedig betegen feküdtem otthon. De fájt az a tudat, hogy elmaradhat az egész utam, ha a lázas állapotom még tovább tart! Meg kell gyógyulnom!

Bandiék már napok óta Pohorellán voltak Schröderéknél, amikor végre én is felkelhettem. De vajon megvárnak-e?

Mamáék felkészítettek az útra. A hátizsákom elviselhetetlen tehernek tűnt számomra, de én nem akartam mutatni semmi gyengeséget. Szerencsére senki sem tudott az állomásra kikísérni, mert akkor meglátta volna, hogy bizony 100-200 méterenként meg kellett állnom és leülnöm, mert annyira legyengített a lázas betegség.

Amikor késő este megérkeztem Pohorellára, akkor tudtam meg, hogy Bandiék az előtte való nap mentek át a Magas Tátrába. Két napig pihentem, és akkor ismét útnak indultam az Alacsony Tátrán keresztül a végcél felé.

Telgárig mentem vonaton, majd onnan a hosszú, 40 km-nél is hosszabb úton gyalog kellett mennem. Alig akartak elengedni, mert az út mostanában a medvék által erősen veszélyeztetve volt. Úgy hírlett, hogy még egy szekeres társaságot is megtámadott egy vérmedve. Nekem azonban mennem kellett. 14 éves voltam, és nemrég keltem fel egy betegségből. De mégis elindultam.

Elmentem a Puszta Pole mellett, ahol a Koburgoknak volt egy vadászkastélya. Tovább mentem a Popova és Braniszko felé. Gerincre fel, gerincről le, egyik kilométert a másik után. Kísérőm a szép idő, a csobogó patakok, a kék ég és zöld fenyvesek. Grénic felé ért egy szekér, és kérésemre felvett, így legalább megpihenhettem egy kissé.

És aztán ott voltam a Virágvölgynél. Tudtam, hogy innen a legszebb a kilátás a Magas Tátra felé, de előttem sűrű felhők voltak, amelyek, úgy látszott, eltakarták a Tátrát. Mind magasabbra néztem, és akkor szinte elképzelhetetlen magasságban tisztán rajzolódtak ki a Magas Tátra csúcsai. Feledhetetlen kép. Hányszor láttam már a Tátrát a legkülönbözőbb helyekről, de úgy azóta se. Nekem a Tátra most is az, ahogy akkor a Blumenthal-tól láttam és megszerettem.

Mintha szárnyakat kaptam volna, úgy siettem Poprád felé. Még aznap este Tátralomnicon voltam Kuszmann Gyula bácsiéknál. Bandiék ott voltak. De nemcsak ők, hanem Berg Rudi is, aki ezekben a napokban kérte meg Irmust, Gyula bácsiék legidősebb gyermekét.

Nem volt sok időnk. Haza kellett sietnünk, hogy a tanérvnyítás előtti tankönyvvásáron részt vehessünk. Csak pár gyönyörű völgyet néztünk meg, és a Kőpataki tónál voltunk. Aztán sietve hazafelé. Arra már nem emlékszem, hogy az Alacsony Tátra melyik hágóján mentünk át, de hogy a biciklistáink ott megszenvedtek, az tény.

Ez a tátrai út nagy élmény volt számomra. Ott kezdtem érezni a magam semmiségét a hatalmas hegyek lábánál. Azt hiszem, hogy ennek hatása alatt kezdtem el a gondosabb tanulást, mint komoly előkészületet az életre. Megígértük, hogy 1909-ben visszamegyünk.

Augusztus első napjaiban indultunk el Papp Jenővel, aki akkor már a főiskola befejezése előtt állt, és Bandival, aki hetedikes volt. Papáékkal megbeszéltük, hogy aug. 20-án délelőtt 9-kor találkozunk velük a Gyömbér (2045 m) tetején.

De pompásak voltak ezek a tervezgetések! Az ember tulajdonképpen három ízben járja végig a tervezett útvonalat. Először, amikor eltervezi azt, másodszor, amikor a valóságban járja végig, és harmadszor, amikor visszaemlékszik reá. Ez utóbbi emlékkirándulás aztán annyiszor ismétlődik meg, ahányszor csak akarja az ember.

Pontos terveket kellett készítenünk, mert az út végén egy fontos találkozót ígértünk. Megállapítottuk, hogy a Körmöc és Beszterce közötti Fátra nyúlványon indulunk el, majd a térképről kinézett Scheide W.H.-n alszunk, megnézzük a Goldbrunn-t, és úgy megyünk le a hermaneci papírgyár mellett Sturec felé.

Garamberzencén kezdtük meg a gyaloglást, és bizony este lett, amikor Scheide-hez értünk. W.H., ez csak Wirts Haus-t jelenthet – gondoltuk –, de bizony Wald Haus lett belőle, és nem is akármilyen, mert amikor érdeklődtünk, hogy kaphatunk-e szállást, egy öreg tót erdei munkás azt mondta, hogy azt az „Oszvieceni”-től kell megkérdezni.

Papp Jenő e szót úgy fordította, le nekünk, hogy az valami kegyelmest jelent. Bandival úgy hittük, hogy Jenő sem sokkal többet ért e nyelvből, mint jómagunk, de aztán egy ősz öreg ember jött elő vadászruhában és Odescalchy hercegeként mutatkozott be.

Ő aztán, jóllehet éppen egy színésznő, vagy egyéb művésznő szerelme volt nála, mégis megengedte, hogy ottan háljunk, sőt még egy zeneestre is meghívtak minket. Mindketten citeráztak, mégpedig gyönyörűen.

Másnap reggel még ő kért engedélyt, hogy minket a Goldbrunn felé elkísérjen. Akkor Odescalchy Arthur herceg 73 éves volt. Csak lassan haladtunk miatta, és így is többször elmondta, hogy „ha helyből indulok, izzadok”, és valóban egyre törölgette a verejtéket az arcáról.

Természetesen ő is megkérdezte a mi neveinket, és mikor megtudta, hogy Jenőt Pappnak, minket pedig Királynak hívnak, tréfásan mondta, hogy 2 királlyal és egy pappal a mennyországba is el lehet talán jutni.

Megmutatta a goldbrunni runákat, melyeket hamisítványnak mondott, mert az ősgermán írásjelek e vidéken nem találhatók, és különösen furcsa, ha újabb keletű szláv szókat írnak vele. A kőbe vésett írásjeleket nyilvánvaló hamisításként mutatta meg nekünk.

Mikor nagy melegséggel elbúcsúzott tőlünk, figyelmeztetett, hogy ha vele még az életben találkozni fogunk, akkor csak azt mondjuk neki, hogy Goldbrunn, és ő már fogja tudni, hogy honnan származik az ismeretségünk. Erre a találkozásra már nem került sor, mert az öregúr 1925-ben meghalt.

Sietve haladtunk tovább, hogy behozzuk a cammogás miatti lemaradásunkat. Az Aulich átjáró felé mentünk. 48 telén állítólag ezen a sziklaszoroson vezette kelet felé a seregeit, és szabadult meg az osztrák gyűrűből.

Egy helyen rengeteg málna volt. Amint szedjük a málnát, egyszerre csak egész közelről medvemorgást hallottunk. Jenő gyorsan elővette a revolverét, és leadott egy riasztó lövést. A medve sietve cammogott el az egyik közeli bokor mellől, s mi már csak a hátát láttuk, amint a bokrok között utat tört magának.

Érdekes, hogy most nem vagyok benne biztos, hogy merre mentünk. Az előbb átütöttem a Beszterce szót és Sturecet írtam helyébe, pedig mégis mintha arra mentünk volna.

Igaz, hogy egy élmény erősen belém vésődött, amikor a Cserni kament akartuk megmászni Három Ravucától. Akkor mintha többen lettünk volna. Emlékszem, hogy egyik faluban sem kaptunk éjjeli szállást, mert azt magyarul kértük. Hiába voltunk a kocsmában, a bírónál, papnál, senki még csak szóba sem állott velünk.

Végre is elmentünk a falu végén levő erdészlakba, és az ottani erdész elmondta, hogy itten olyan magyargyűlölet van, hogy senki sem mer szállást adni. Ő sem adott, de elmondta, hogy melyik hegyi legelőn találhatunk egy szénaszárító bódét, azt keressük fel, és ottan elalhatunk.

Emlékszem, akkor kegyetlen hideg volt, de még nem fagyott. A kis bódé gerendái közt a szél szabadon járt ki meg be, és mi hiába bújtunk egy kis priccs alá, és hiába bújtunk össze, a szél mindenütt megtalált bennünket. Végül is elhatároztuk, hogy bevakoljuk a palotánkat. Fel-

váltva bujtunk be a kis odúba, és onnan irányítottuk a nedves vályoggal felszerelt külső munkásokat, hogy hova tapasszanak újabb és újabb sárcomót, míg végül is körülvakoltuk az egész szállást.

No így sem volt valami meleg. Reggel azonban havas volt a táj, és amint mi sorban kibújtunk az ólból, megrettenve meredtünk egymásra, mert mindnyájan tele voltunk sötét, varszerű pontokkal. Már kezdtünk megijedni, hogy milyen veszedelmes betegséget kaptunk, amikor rájöttünk, hogy az esti vakoló munka nyomait viseli mindenki az arcán. Igen, ez a dolog mégis valamikor később történhetett, mert augusztus elején mégis túl korán lett volna az 1400 méteres magasságban a havazás.

Valóban, mégis Beszterce felé mentünk akkor. Arra már nem emlékszem, hogy hol háltunk meg, de másnap egy garami kis állomásig vonatoztunk, és onnan vettük észak felé az irányt. A Prasivát (1754 m.) elhagyva leereszkedtünk Koritnyicára, élveztük annak nagyszerű vizeit, majd Oszadán megszállva, másnap elmentünk Rózsahegyre, ahol vonatra szálltunk.

Otthonról mindössze 100 koronát hoztunk magunkkal, és minden kiadást igen meg kellett gondolnunk, ha azt akartuk, hogy a pénzünk huszadikáig kitartson. Csorbáról fogaskerekű vasúttal mentünk a Csorbatóhoz, ahol a Móri szálló melletti erdészlakban volt részünkre szállás biztosítva. Naponként és személyenként 1 koronát kellett fizetnünk a szállásért, a napi tejünk pedig alig került pár fillérbe. Már otthon beosztottuk az egész tátrai utunkat is, és már akkor elhatároztuk, hogy minden harmadik napot pihenésre fogjuk felhasználni. Csodálatos szerencsénk volt, mert mindig éppen ezeken a napokon volt egy kiadós tátrai eső.

Mi a Kriván megmászásával kezdtük a túráinkat, és így haladtunk mindig keletebbre, hogy végül is a Lomnici csúccsal fejezzük be utunkat. Tudtuk, hogy Földvályék a szomszédságban vannak, viszont feltételeztük, hogy ők is kirándulgatnak, hát nem nagyon reméltük, hogy találkozunk velük.

Ha azonban valakinek szerencséje van, akkor a lehetetlennek látszó kívánságok is teljesülnek. Az egyik pihenő napon, amikor délután már szakadoztak a felhők, és végre kisütött a nap-sugár is, felmentünk a tóhoz, hogy ott a szokásos esti hangulatot élvezzük. Ilyenkor leültünk az egyik padra, néztük a gyönyörű hegyormokat, amint megfürdetik sziklás csúcsaikat a Csorbató kristálytisza vizében, és közben fütyültük a Marseillaise-t. Bennünk nem volt semmi forradalmi hangulat, inkább a teljes békesség ömlött el rajtunk. Ha aztán nagyon sokáig a franciák e nemzeti dalát dúdoltam, vagy fütyörésztem, akkor mindig megelevenedett előttem a hegykoszorúzza Csorbató, és ez annyira élénk volt, hogy még a tiszta hegyi levegőt is éreztem olyankor.

Tehát ezen az esős napon is felfelé tartottunk, hogy a tó mellett gyönyörködjünk, amikor egy kocsis megy a fölöttünk lévő úton. Megismertük, Földvályék voltak. Szegények agyon voltak ázva, és elhatározták, hogy többet már nem kísérleteznek a kirándulásokkal, mert eddig is mindig megjárták. Amikor látták, hogy két napon át nem volt eső, akkor ismét kimentek a hegyekbe, és mindig megáztak.

Hja, ilyen a szerencse. Ha egy perccel hamarabb megyünk ki, akkor a padunkról már nem láthattuk volna meg őket, ha később indulunk csak pár pillanattal is, akkor a kiáltásunkat már nem hallották volna meg. Ők mindig az esős napon próbálkoztak a kirándulásokkal, mi pedig már otthon elhatározva a pihenő napokat, mindig jó napokat fogtunk ki a kirándulásainkhoz.

Egy aggodalmunk volt csupán. Mi lesz a bakancsainkkal? Az egyik pár már tönkrement, és a másik is szakadozott már. Most pedig kétnapos nagyobb utat terveztünk, és a Csorbatóhoz csak hat nap múlva szándékoztunk visszatérni. Ott hagyunk tehát minden felesleges csomagot, és elindultunk a Poprádi tó felé. Természetesen gyönyörű időnk volt. Az Osztervát már tavalyról ismertük, s most tovább mentünk a Tupa, Klin és Koncsisza felé. Jelzett út sehol sem volt, és mi úgy ugráltunk egyik gránittömből a másikra.

Hát ez a mászás a mi cipőnknek végképp nem tetszett, és már az első nap végén, amidőn bementünk a Felkai menházba, szégyenkezve rejtegettük a tönkrement cipőinket. Alig mertük egy sötét sarokban elfogyasztani kis levesünket, s máris mentünk lefeküdni, hogy idejében felkelve megostromolhassuk a Gerlachfalvi csúcsot.

Bezzeg, amikor felkeltünk, bár még kora reggel volt, már élénk mozgást észleltünk. Majd mindenki a mi csúcsunkra vágyott. Megelőzni már nem tudtuk a társaságot, – no és nem is nagyon mertük, mert nem tudtuk biztosan az utat – hát úgy határoztunk, hogy majd mások után megyünk. Lengyel turisták is elindultak már, de ők valami különleges utat akartak választani. Nemsokára elindult az a fiatal házaspár is, akik két vezetővel akartak feljutni Hazánk legmagasabb csúcsára, s így őket szemeltük ki, hogy titkos vezetőinkké legyenek.

Velük azonban alaposan megjártuk. Jóllehet, legalább egy órával későbben indultunk el, mint ők, a „beszállás” után már ott voltunk a nyomukban. Előre menni az ismert cipőbetegség miatt nem akartunk, és így legalább egy órán át voltunk kényszerű tanúi a keserves sziklamászásnak és a hosszas, bennünket még jobban fárasztó jutalomosztásnak.

Az történt ugyanis, hogy amikor egy-egy sziklát a fiatal, molett asszonyka a legközelebbi segítséggel megmászott, a férj percekig csókolgatta. S aztán kezdődött a küzdelem előlről. Az első vezető fentről húzta az asszonykát, alulról pedig a férj az egyik félpopót tolta, a másik vezető a másik felet, míg végül ismét le volt győzve egy kis szikla, és kezdődött a csókjutalom kiosztása kifogyhatatlanul. Máig sem tudom megérteni, hogy mindezt a két vezető hogy bírta ki.

Hogyan mehetnénk előre, hogy meg ne lássák a cipőinket? Ez volt a legfőbb problémánk. Az első gerincnél egyszerre csak eltűntek a szemeink elől. Gyorsan abbahagytuk a hegyek szemlélését, és sietve mentünk utánuk. Hát egyszerre csak ott voltak előttünk egy szikla tövében letáborozva. Sem visszafordulni, sem másfelé elkanyarodni nem lehetett. Halált megvető bátorsággal lépkedtünk el mellettük, most már azzal sem törődve, ha mindjárt el is áll a lélegzetük a kaffogó, spárgával felerősített cipőtalpainkat és a felső bőr széles hasadásait meglátván. Most igazán nem bántuk volna, ha mind a négyen csókokkal borulnak is egymásra, és úgy kímélik meg magukat a magunkfajta vedlett turisták látásától.

Bezzeg most nekiiramodtunk, pedig most jöttek a legszebb sziklamászó részek. Éppen a katlant traverzáltuk, ahol is egyik kis gerincet kellett a másik után megmászunk, amikor hirtelen a másik, majd a harmadik csoport turistát is el kellett mellőznünk. Még a lengyelek is éppen akkor keresztezték a mi jelölt utunkat, amikor mi odaértünk. Így aztán mindenki láthatta dicsőséges felszerelésünket, és meg-megújuló küzdelmünket búcsút mondani kívánó cipőtalpainkkal.

Elsőként érkeztünk fel a 2663 méter magas csúcsra. Meghatva olvastuk el Egenhoffer Teréz⁹ versét, amely a sajátkezüleg felszállított márványtáblára vésetett:

„Íme a legmagasabb oltár ezredéves Hazánkban,
Új ezer esztendőt kér az egetől imánk.”

Rövid pihenő után sietve indultunk lefelé. Szerettünk volna Tátrafüredre úgy beérkezni, hogy a villanylámpák még ne világítsanak gyászos külsőnkre.

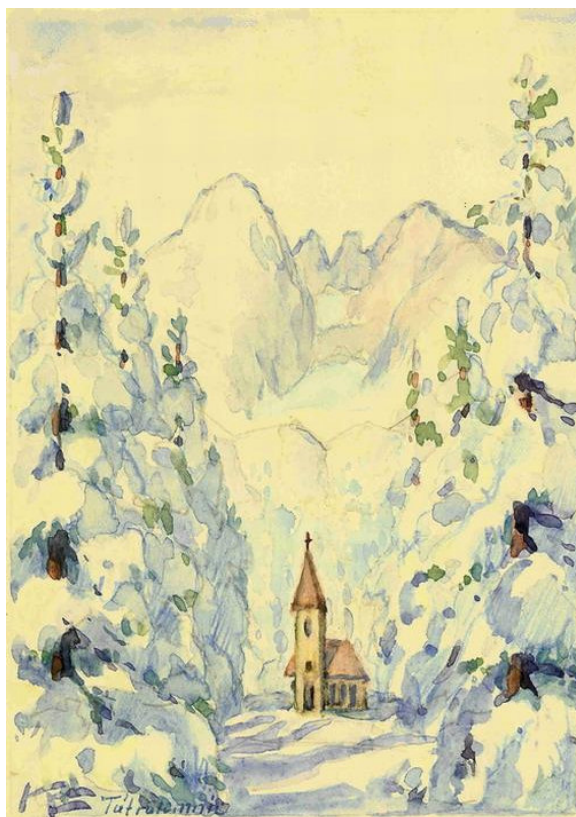
Sorban találkoztunk a csúcsot ostromló turisták hadával. Most már ügyet sem vetettünk rájuk. Még jókor értük el a menházat, felszedtük az otthagyt cókókjainkat, és siettünk a mind kényelmesebbé váló úton lefelé. Fáradtak és éhesek is voltunk. Az út mellett már padokat is találtunk, és a telefonoszlopokon olyan írásokat, amelyek megdobogtatták szíveinket. Olcsó turistaszálló diákok részére. Pompás, ez kell nekünk. Majd ismét egy kis plakát: Sérült bakancsaikat egy éjszaka rendbe hozza X.Y. cipész. Hát ilyen szerencse!

Kettőzött erővel, igyekezettel robogtunk lefelé. Amikor ellenben meghallottuk, hogy a térzene már szól, és emiatt feltehető, hogy az üdülő főterén sok hallgató is lesz, megálltunk tanácsot tartani. Elhatároztuk, hogy Jenő bemegy, megkeresi a turistaszállót, majd megnézi, hogy merre van cipőink sebészprofesszora, aztán visszajön értünk, és elvezet a klinikára.

Akkor dicsértük azonban a legjobban a szerencsénket, amikor kiderült, hogy a turistaszálló éppen a cipősebészlet felett van. És hogy a térzenét se nélkülözzük, a derék cipész még kölcsöncipővel is kisegített bennünket, majd amikor reggel továbbálltunk egészséges cipőinkben, a műtétért egészen meglepően kis összeget számított.

De hát ismét harmadik nap volt, és a mi szerencse naptárunk szerint most esni kellett. Valóban, nemsokára hideg szél kezdett fújni, majd csakhamar megeredt az eső is. Énekelve mentünk Tátralomnic felé, mintha e kis ázás egyenesen meg lett volna rendelve. Közben azonban fantáziáltunk, hogy most tulajdonképpen a hegyekben hó is eshetne, és milyen szép lenne, ha Gyula bácsiéknál éppen a Villagerincre néző legszebb szobája lenne üres, azt kapnánk meg, és reggelre a hegyek cukros csúcsokkal tekinthetnének be az ablakon.

Persze jót nevettünk az éhes disznó makkos álmain, és róttuk az utat tovább-tovább. Nagy volt azonban a meglepetésünk, amikor megérkeztünk, és közölték velünk, hogy szerencsére ma ment el egy vendégcsaládjuk, akik már nem bírták a rossz időt, és búcsút mondtak a Tátrának. Az eső esett rendületlenül, mi meg korán lefeküdtünk. Amikor aztán reggel felébredtünk, hát kisült, hogy minden vágyunk teljesült. Mi a legszebb szobában kaptunk helyet, a Lomnici és Késmárki csúcsok teljesen fehérek a friss hótól, és gyönyörű szép idő van.

A Lomnici és Késmárki csúcs, köztük a Villanyereggel

Hiába mondták, hogy odafenn nagy szél van, hogy ilyen nyári felszerelésben a havas csúcsoknak nem lehet nekimenni, hiába mondta le Gyulus is a túrát, mi ragaszkodván előírt terveinkhez elindultunk a Lomnicira.

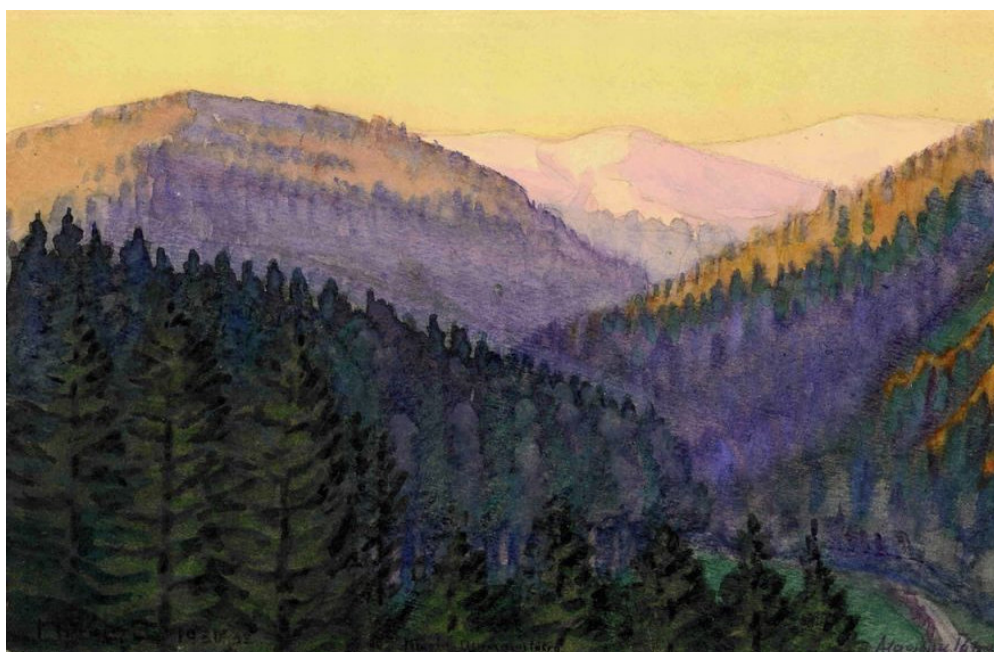
Már a Kőpataki tó alatt is magas hó fogadott, és amint feljebb törtettünk a csúcs felé, a hó vastagsága nőttön-nőtt. Sehol egy jelzést sem láttunk, mentünk toronyiránt a gerinc felé. Odaérve láttuk csak igazán, hogy mit is jelent egy téli szélvihar. Hiába gombolkoztunk be, amennyire csak lehetett, a havat sodró szélvihar mindenütt talált rést a ruháinkon, ahol befúhatta a finom hóport. Itt már kézzel-lábbal kapaszkodnunk kellett, mert közvetlenül a gerinc mellett iparkodtunk a csúcs felé.

Egyre magasabbra jutottunk, és egyre jobban meggémberedtek az ujjaink. Se Bandinak, se nekem nem volt kesztyűnk. Ha vizelnünk kellett, Jenőt kértük meg, hogy gombolja ki és be a nadrágunkat. Majd megvett az Isten hidege, de mi csak mentünk felfelé. Már láttuk a karót a csúcson, amikor egyszerre egy függőleges sziklafal állta el az utunkat. Ezzel szemben már tehetetlenek voltunk.

A Mózes forrás felé vezető ösvényt rég elvesztettük, illetve a nagy hóban egy pillanatra sem láttuk. Kénytelenek voltunk visszafordulni. Ezúttal a szerencsénk volt a szerencsétlenségünk: túl sokat kívántunk, többet, mint ami jó lett volna számunkra.

Lefelé már könnyen mentünk. A Kőpataki tóhoz csúszva mentünk le. Pompás siklás volt az általunk teremtet hóvályúkban. Még a tó alatti meredeken is jódarabot csúsztunk lefelé, és így elég korán érkezünk meg Gyula bácsiékhoz, akik aggódva figyelték a távcsővel az utunkat, látták eltévedésünket, és rettenetes helyzetünket a nyugati sziklagerinc falában. Aztán elvesztettek bennünket a szemük elől, és folyton azon rettegtek, hogy nem mentünk-e ki az északi fal felé, mert akkor elvesztünk.

Nagy volt az öröm, amikor megfagyva bár, de törve nem, megérkeztünk. Másnap még megnéztük a vízeséseket, és harmadnap a szokásos esőben villamoson mentünk Csorbára. Ott felszedtük a hátrahagyott csomagjainkat, és elindultunk ismét vonattal Liptószentmiklóásra, hogy utunk utolsó szakaszát, a Deménfalvi völgy bejárását megkezdjük.

Felmentünk a deménfalvi barlanghoz is, és már akkor mondtuk, hogy még ki kellene kutatni azokat a felsőbb lyukakat is, melyekhez egyelőre nem volt út. Később ezt meg is csinálták, és ezzel a felfedezéssel lett a barlang világhírűvé. Bizony jólesett a megérdemelt pihenés egy erdészlakban.

1909 augusztus 20. Ma kell találkozunk a Gyömbér tetején Édesapánkkal. Korán fel, és indulás. Kilenc előtt pár perccel már ott kapaszkodtunk a Gyömbér nyugati oldalán, amikor egyszerre csak megláttuk Marek Karcsit a csúcson. Pár perc, és mi is ott voltunk mellette. Kimondhatatlan volt az örömünk. Édesapánk elé már mi mentünk a keleti gerincen lefelé, és csakhamar kifogyhatatlan kérdés és felelet játék következett. Így értünk fel ismét a csúcsra.

Édesapámék a Tranguskánál aludtak, s nekik is elég jókor fel kellett kelniök, hogy idejében felérjenek. De a találkozás pontosan sikerült. Pénzünk is maradt még annyi, hogy nemcsak a mi, hanem Édesapánk jegyét is mi vehettük meg.

E két tátrai túra mellett sok közelebbi kirándulást is tettünk. Egy ízben a Madarason (Ptácsnik 1345 m.) is fenn voltunk. Ottan tréfált meg bennünket egy legelésző szarvas.

A hegy tetején már csak törpe bükkök voltak, amelyek egész kiterjedt bokorbozótot alkottak. Éjszakára egy ilyen bokorba húzódtunk, és bár jól betakaróztunk, bizony eléggé fáztunk. Jól egymáshoz bújva melegítettük egymást a hajnal friss hidege ellen, amikor lépéseket hallottunk, amelyek mind jobban közelítettek felénk, búvóhelyünkhöz. Egyikünk sem mozdult, és a lépések még egyre jöttek. Egyszerre csak a fejünk felett valami tépni kezdi a faleveleket, de a megmozdulásunkra a szarvastehén, – mert az volt, – hirtelen megugrott, és hatalmasan megijedve elszaladt.

Földváryéknál

Mi akkor már régen a földszinti nagy szobában laktunk Bandival. E szobát csak a fiúk szobájának hívtuk, ellentétben a másik, jobboldali szobával, amelyet a lányok szobájának hívtunk.

A mi szobánk aztán rendes tartózkodási helye lett a diákoknak. Itten folytak a nagy Nick Carter^a olvasások, itten folytatták le a nagy sakkmérkőzéseket, amelyet végül is Schröder Gyuri nyert meg a nálunk lakó Földváry Miklós előtt.

No és most látom csak, hogy Földváryékról¹⁰ még nem is beszéltem eddig. Hát ezt nem lehet ennyiben hagyni.

Azt talán említettem már, hogy édesapám ennél az arisztokrata családnál volt házitanár. Ő kísért el műkorcsolyázó világkörütrőjára a szegény süket Földváry Tibort, aki abban az időben nyert valami Európa-bajnokságot, vagy mit.

Elemér bácsiéknál három gyermek volt. A Bandival egykorú Miklós, a velem egyidős Erzsébet és a kicsiny Éva. Miklóst hozzánk íratta be az apja a líceumba, és mint magántanuló, mindig kitűnő eredménnyel vizsgázott. Természetesen ilyenkor nálunk laktak. Ezt viszonzandó aztán meghívtak bennünket, hogy töltsünk náluk egy nyarat.

---

^a Nick Carter: detektívregények közismert főhőse; alakja sok író műveiben szerepel.

Mindketten kis fiúk voltunk még, amikor első ízben lementünk az Alföldre, Péteribe. Pesten Elemér bácsi várt bennünket, elmentünk valami előkelő fürdőbe, ahol minden fizetést csőpostán bonyolítottak le. Kissé körülnéztünk Pesten is, mindenütt a legelőkelőbb helyeken fordultunk meg. Majd, természetesen első osztályon leutaztunk Gyömrőre, hol egy négylovas kocsi várt, és úgy hajtottunk be a kúria gyönyörű parkjába.

Ez egészen más világ volt. Kezdetben iszonyú rosszul éreztük magunkat. Az ebédhez, vacsorához mindig fel kellett vennünk a legszebb ruhánkat, és jaj volt, ha csak egy fél percet is késtünk az ebédet jelző harangszó elhangzása után. Fehérkesztyűs inasok szolgáltak fel, ők tolták a székeinket az asztalhoz, ha Elza néni a leültével jelt adott az általános elhelyezésre. S azok az ételek! De sok bajunk volt velük!

Arról persze szó sem lehetett, hogy valamit kézzel fogjunk meg. Almát, körtét és más ilyenfajta ételeket is mindig villával kellett megfognunk, és úgy hámoztuk meg. Ha aztán kirántott csirke került az asztalra, a combcsont sztaniolpapírba volt csomagolva, és ezt megfoghattuk kézzel is.

De mit szóljak azokhoz a kimondhatatlan ételekhez, amelyeket a mi gyomrunk végképpen nem tűrt meg!? Így az éti csiga, valamint az osztriga sem ízlett nekünk. A legnagyobb baj azonban azzal volt, hogy Földváryék nagyon gyorsan ettek. Ha pedig Elza néni letette az evőeszközt, ezzel mindig az ebéd végét is jelentette. Ha pedig ilyenkor valami ízes falat volt még a tányérunkon, hát bizony – legnagyobb szívfájdalmunkra – azt is ott kellett hagynunk. Aztán szépen megmostuk az ujjainkat a mindenki előtt ott álló kézmosó üvegedényben lévő vízben, az inasok kéztörölőt tartottak elénk, szépen megtöröltük mancsainkat, felkeltünk az asztaltól, ilyenkor természetesen az inasok azonnal elhúzták a székeinket, hogy könnyebben mozogjunk, majd oda mentünk Elza nénihez, és franciául megköszöntük az ebédet.

Alig vártuk, hogy otthagyjuk a ragyogó ebédlőt, amely reánk valami olyan hatást tett, mintha valami gyomortemplomban lennénk, ahol a rituális szertartások sokkal kötelezőbbek, mint talán még a rendes templomban is. Ahány ház, annyi szokás.

Délutánonként szabadok voltunk. Ilyenkor látogattuk meg a szomszéd birtokosokat, Telekiéket, és másokat. Néha aztán ők jöttek el mihozzánk. Minden ilyen alkalommal megfigyelhettük az egyes családok jellemző viselkedését. Teleki Béla gróf roppant nagyra volt az ő pónijaival. Vele alig lehetett másról beszélni, mint a pónik gyönyörű nyakáról, nagyszerű trappolásáról, kitartásáról, stb. Ha aztán együtt mentünk valahová, olyankor azonnal rivalizálni akart. Meghajtotta a lovakat, és úgy hagyott el minket nagy büszkén, mintha legalább is az országot mentette volna meg. Teleki Józsi akkor még kis fiú volt, ő alig jött számba, Laci meg talán még meg sem született.

Persze mindenütt rengeteg játék volt. Egyszer, amikor Gyömrőre mentünk át, Béla születésnapját megünnepelni, bemutattak egy játékot, amely azóta már vásári játékká értéktelenedett. Egy csavart tengelyen gyorsan fel kellett tolni egy propellert, amely aztán elhagyván a pályáját, gyorsan forogva repült a szobában. Bandinak ez igen megtetszett, és sokat játszott vele. Egyszer azonban, amikor hirtelen feltolta a bádogszárnyacsát, az hirtelen oldalt vágódott, és nekirepült egy gróf néni orrának, azt alaposan megsebezte, úgy, hogy csak úgy ömlött belőle a vér. Persze ez a játék azonnal kikerült a forgalomból, Bandit pedig, aki roppantul megijedt, megnyugtatták, hogy ő semmiről sem tehet.

Földváryéknak nagy tehenészetük volt. Egyszer együtt megnéztük már azt, de én magam is szerettem volna körülnézni. Nem szóltam senkinek, hanem elsétáltam oda, majd beszélgettem a béresekkel, cselédekkel. Azért aztán súlyos dorgálásban részesültem. Úgy láttam azonban, nem az volt a nagyobb baj, hogy a gyerekek francia vagy angol órájának idejére kapott szünidőt a magam akarata szerint használtam fel, hanem az, hogy zsellérekkel, cselédekkel beszélgettem. Igaz, hogy volt ott egy igen hamis kecskebak is, és lehet, hogy attól is féltettek. Pedig kár volt, mert a cselédek igazán nagy szeretettel óvtak minden bajtól. Két ízben is voltunk Péteriben Bandival. Jól is éreztük magunkat, de igen hiányoztak a hegyeink, és bizony vágytunk haza.

Sakk

Földváry Miklós később, mint említettem, nyilvános tanuló lett, és nálunk lakott Papa régi szobájában az emeleten. A vele folytatott sakkjátszmákat is itt bonyolítottuk le.

Én mindig ott kibiceltem a sakkozók mellett, és sokszor volt az az érzésem, hogy a játékosok hibásan lépnek. Ekkor én még nem sakkoztam, de már értettem a játékot. Amikor a verseny befejeződött, mint említettem, Miklós lett a második. Egy ízben megkérdeztem őt, hogy nem játszana-e velem egy játszmat? Miklós csodálkozott azon, hogy én, aki eddig még nem játszottam, éppen övele szeretnék játszani, és megkérdezte, hogy hány lépéses mattot akarok kapni? Én aztán azt mondtam, hogy a kibicelések során úgy láttam, hogy mindnyájan sok hibát csináltak, és most kíváncsi vagyok, hogy ha magam is játszom, nem fogok-e én is egy csomó baklövést tenni.

Megkezdve a játékot, Miklós azonnal látta, hogy nem is vagyok olyan könnyű ellenfél. Bizony az én nyereségemmel végződött az első játék. Revánsot kért, és kapott, de ezen is én győztem. Szegény Miklós ezt igen szívére vette, és elhatározta, hogy többé nem sakkozik, mert, amint mondta, hogyha őt egy kezdő sakkozó kétszer is legyőzi egymásután, úgy neki e téren nincs semmi keresnivalója.

Sajnáltam, hogy elvesztettem első partneremet. Megkérdeztem Schröder Rudit, hogy nem volna-e hajlandó velem játszani? Az első partit Rudi nyerte meg, de láttam, hogy hol hibáztam el a játszmat. A második partit már én nyertem, majd így jártam a harmadikkal is. Ezután sokat játszottunk egymással, és ekkor hamarosan kisült, hogy míg én három játszmat nyerek, addig Rudi csak egyet tud megnyerni velem szemben.

Ekkor én már hatodikos diák voltam, és mindenki elismerte, hogy a líceum legjobb játékosa voltam. Amikor aztán hetedikes lettem, több új osztálytársat kaptam, akik közül ketten igen jól sakkoztak. Mindig sakkoztunk. Erre voltak jók a tízpercek, a 11-órás húszperces szünet, de nemsokára már órák alatt is játszottunk. Sakktáblán már veszélyes lett volna játszani, ezért elhatároztuk, hogy tábla nélkül játszunk.

Glázer Géának, aki előttem ült, kitűnő memóriája volt. Amikor egy fejszámoló művész bemutatta, hogy a neki lediktált 30 db. kétjegyű számot, háttal a táblának tetszés szerint olvas fel a hallgatóságnak, Géza ezt egy hétig gyakorolta, és meg is tanulta. Pataki Ferenc, a másik sakktársam, rossz tanuló volt, de kitűnő matematikus. Mint említettem, mindkét fiú hetedikben került hozzánk. Glázer valahonnan egy más gimnáziumból, Pataki pedig a selmeci piaristától.

Velük játszottam aztán én az órák alatt egészen addig, amíg egy magyar órán Paulovics tanár úr felhívott felelni. Mi ekkor már a játszók közepén tartottunk, és én, jóllehet a tanárra néztem, de magam előtt csak a két sakktáblát láttam. Még a felszólító kérdést sem hallottam, annyira el voltam a partikba mélyedve. Csak amikor Nagy Jenő Károly, az én kedves barátom oldalról erősebben böködött, hogy felelnem kell, akkor csöppentem vissza a játék gyönyörű világából a rideg valóságba. Halvány sejtelmem sem volt, hogy ki felelt előttem, és mit kellett volna folytatnom. Így aztán egyszerűen azt mondtam, hogy nem készültem, és szépen befogtam egy szekundát, ami azonban még mindig jobb volt, mintha tanárom megtudta volna, hogy én óra közben két másik fiúval sakkozom.

Persze így a tanulmányi eredményeim ismét romlottak kissé, bár ekkor már nem álltam annyira rosszul.

Az első szerelem

Ha jól emlékszem 13 éves voltam, amikor először lettem komolyan szerelmes. Akkoriban tánciskolába jártam. Szüleim igen fontosnak tartották, hogy megtanuljak rendesen viselkedni leány társaságban, hogy adjak valamit az öltözködésemre, elveszítsem a kamaszos mozgásomnak sok ügyefogyottságát, és még táncolni is megtanuljak. Nekem a dolog sehogy sem tetszett. Először is az, hogy rendesen fel kellett öltöznöm, majd a táncteremben megtanulni az udvarias köszönést, táncra kérni a leányokat, és ami a legborzasztóbb volt, ütemesen, bizonyos módon tetszelegve táncolni.

Szerencsére a leányok között is voltak, akik nem nagyon szerették ezt a majomparádét. Ezek közé tartozott Hoznek Hilda is, aki amellet, hogy a legszebb leány volt, igen természetes is volt. Pár nap múlva azonban észrevettem, hogy Hilda véleménye nekem mindennél fontosabb lett, és magamra nézve mind több kivetni valót találtam a fellépésemben és viselkedésemben. Egypárszor hazafelé is elkísértem, de annyira elfogult voltam, – ezt most egészen nyugodtam mafláságnak nevezhetem – hogy célszerűbbnek tartottam kerülni, nehogy rossz legyen a véleménye rólam. Hát igen, ez volt a szerelem.

14 éves koromban konfirmációi oktatásban részesültem. Hilda, aki velem egykorú volt, szintén konfirmandus volt. Ugyancsak velünk járt Stibrányi és Nagy Kari barátaim és Grőner Aladár osztály- és vetélytársam, ha ugyan én annak lettem volna számítható, mert bizony semmiféle lépést sem tettem a hódítás felé.

Grönerben egy komoly költő veszett el ifjúkori halálában. Sorstársam lévén a szerelemben – abban a bizonyos reménytelenben – a költeményei igen gyakran szóltak Hildához. Az egyiknek a kezdetére még valamennyire emlékszem is: „A szentantali magas kastély mellett áll egy szerény lak; gondolatim oda vágnak egész éjjel egész nap.” Reménytelennek kellett mondanunk a szerelmünket, mert Selmecen egy 14 éves leány már eljegyezni való hölgy, mivel a sok főiskolás kb. 22 éves korában szokott végezni, és ezek alig engedték meg, hogy egy leány 18 éves koráig pártában maradjon.

Mi tehát tudtuk, hogy Hilda sem fogja leányként megérni ezt a kort, míg mi majd csak akkor kezdjük el főiskolás éveinket, és semmi esetre sem leszünk idejében partiképes fiatalemberként kezelhetők. S mégis, ennek a szerelemnek nagyon sokat köszönhetek. Ez tartott vissza attól a számtalan veszélytől, amely a fiúkat ilyen korban megkönyékezi, mert részemre csak egy kislány volt akkor a világon, ha a folytatását nem is volt jogom hozzá mondani. Később kiszámítottam, hogy ez a szerelem 9 évig tartott, míg végre fogságomban megtudtam, hogy egy igen kedves barátom felesége lett, aminek én szívből örültem, mert mindkettőjüket szerettem.

A konfirmációi hitoktatás nem kapott meg különösebben. Úgy éreztem, hogy egy bevett szokásnak teszek azzal eleget, de az nem jelentett számomra újjászületést. Szenvedélyesen szerettem a hazámat, és mivel több alkalommal tapasztaltam, hogy a környékünkön élő tótok között több pánszláv agitátor akadt, akik a szegénység sanyarú állapotával csalogatták a különben igen kedves és jóra való népet magukhoz, mi is csatlakoztunk a széchenyistákhoz, kijártunk a falvakba, és ott iparkodtunk terjeszteni a boldoguláshoz szükséges tudományokat.

Megváltozott élet

Egyszer aztán az Úr megállította ezen az utamon.

Bandit levélben megkereste egy Victor János¹¹ nevű református teológus, és arra kérte, hogy szervezzem meg egy nagyobb szabású három napos konferenciát, amelyen a főiskolásokon kívül meg kell hívni a középiskolások két felsőbb osztályát is, hogy megvitassák azokat az előadásokat, amelyeket majd ők fognak tartani. A viták vezetésére protestáns főiskolai tanárokat kértek fel, attól függetlenül, hogy az illetők vallásosak vagy szabadgondolkodók voltak-e.

Nagyszerű, bátor emberek jöttek közénk. Victor János, Gombás Ferenc, Benkő István, akikre vissza tudok emlékezni. A diákságot, mely különben is forrongott a galileizmus^a és széchenyizmus^b egyre vehemensebb vitáiban, igen érdekelte, hogy mit fognak tudni mondani a budapesti diákok.

Az egész konferenciára már csak halványan emlékszem, mert Victor János előadása minden más impressziót elmosott bennem. Ő a második napon beszélt „Jézus Krisztus a hazaszeretet eszménye” címmel. A hallgatóságot ez az előadás nem tudta megragadni, mert neki különös előadási módja volt. Minden nehezebb mondat után megállt, és sokan már azt hitték, hogy belesül a mondanivalójába, amikor újból megszólalt.

---

^a galileizmus: a Galilei kör az egyetemi ifjúság polgári radikális, később marxista szervezete volt (1908-19).

^b széchenyizmus: Széchenyi elvein alapuló ifjúsági mozgalom a századelőn.

Nekem pontosan ezek a szünetek kellettek. Én szerettem gondolkodni, és azt hiszem, ha ő mindazt, amit az Úr rábízott, szépen, a szónoklás szabályai szerint mondja el, nem kaptam volna annyit, mint így, amikor volt mindig egy kevés, de nekem éppen szükséges idő, amíg az agyam és a szívem mindent megemészt, amit hallottam.

Emlékszem, az egyik legjobb barátommal, Stibrányi Gyulával együtt jöttünk hazafelé. Mindkettőnkre mélységes hatással volt az igehirdetés. Láttuk, hogy az eddigi életünkben, amikor magunk akartunk mindent helyesen megoldani, súlyosan tévelyegtünk. Elfogadtuk Krisztust megváltónknak, és beláttuk, hogy egyedül az ő szeretete tehet minket alkalmassá arra, hogy mindenkinek igazán tudjunk szolgálni. Most is emlékszem, hogy Gyulával a maflasarkon, ahol oly sokszor gusztáltam a zárdából kijövő lányokat, – jó selmeci szokás szerint – most meghatva álltunk meg, és adtuk át szívünket a Úrnak.

Igen, az én életem sem lehet olyan, mint a múltban volt. Ha igazán segíteni akarok az embertársaimon, akkor elsősorban is sokat kell tanulnom. Megláttam, hogy mennyi drága időt pocsékoltam el semmiségekre, és most, amikor az Úr megszólított, hogy kövessem őt, itt állok tudás és minden nélkül. Bizony használhatatlan valaki voltam. Hogyan állhatok társaim elé, és milyen lesz a bizonyágtételem, ha viszont az iskolában nem mutatok jó példát. Igen, mindennek meg kell változni bennem. Oh, hányszor gondoltam már azóta is erre az áldott napra, és Istennek erre a különös kegyelmére, hogy lenyúlt hozzám az önigazságnak legmélyebb mélységeibe.

Aztán az Úr adott erőt, hogy elkezdtem a tanulást. Mindent újból meg kellett tanulnom. A latinból alig maradt szó, amit ki ne szedtem volna a szószedetembe, és meg ne tanultam volna. Azt hiszem, hogy az én drága szüleimnek ezek a napok, hetek, hónapok igen nagy boldogságot szereztek.

Ma azt mondaná az ember, hogy állati volt az, amit akkor végeztem. Roppant könnyen tanultam. És amikor mindezt láttam, még nagyobb lett a büntudatom, hogy mindezzel mostanáig vártam, és helyrehozhatatlan mulasztást követtem el nemcsak magammal, szüleimmel, hanem fajtámmal szemben is. Már az is megtörtént, hogy Édesanyám küldött pihenni, mert én egyre csak tanulni akartam.

A tanáraink alig értették meg ezt a változást, mert ők sem ismerték az újjászületés csodáját. Úgy éreztem azonban, hogy legjobban Édesapám csodálkozott, és valószínűleg ekkor látta meg, hogy Jézus Krisztus valóban él, és újjá tudja szülni azt, aki átadja magát neki.

A gimnáziumban töltött utolsó évem egészen más volt, mint az előzőek. Tanulmányi eredményeim fokozatosan javultak, és amikor le is érettségiztem, rajtam kívül mindenki meg volt elégedve az eredményekkel.

Én magam azon bosszankodtam, hogy mért nem lettem prematurus, holott talán senki sem volt, aki ilyen gyors javulást és jeles eredményt tudott volna mutatni.

Már a nyolcadikos vizsgák után is arra gondoltam, hogy talán kapok majd valami ösztöndíjat, és amikor nem kaptam, ezt kissé igazságtalannak is tartottam. Édesapám akkor figyelmeztetett, hogy ez nem lett volna helyes, mert az ösztöndíjak elsősorban azt szolgálják, hogy a szegény tanulónak nyújtsanak továbbtanulási lehetőséget, erre pedig nekem nincs szükségem, mert ezt ő úgymint lehetővé tette.

Amikor pedig a jólérettség miatt panaszkodtam, akkor meg arra figyelmeztetett, hogy a kitűnő feleleteim nem tudták feledtetni a tanáraimmal azt a sok küzdelmet, amelyet énvelem a továbbtanulás és serkentés miatt vívniuk kellett. Ma már látom, hogy teljesen helyesen cselekedtek, mert valóban, ha akkor tudtam is mindent, amit tőlem kérdeztek, mégis a tudásnak mélyebb gyökerei nem voltak meg bennem, és a gyors tanulásnak megvoltak azok a szokott következményei, hogy gyorsan is felejtettem.

Balaton, Sopron, Bécs

De most látom, hogy megint kifelejtettem egy fontos élménysorozatot, amelyeket két év előtt, Bandi érettségije után éltem át.

1910-ben meghívást kaptunk egy balatoni nyaralásra, és ugyanakkor tervbe vettük a soproni rokonok meglátogatását, és a bécsi vadászati kiállítás megtekintését is. A Balatonnál nagyszerűen éreztük magunkat. Schröderék vendégei voltunk a balatonlellei „Jó szerencsét” villában.

Nagyon kíváncsi voltam a Balatonra, és magamban összehasonlítottam a tátrai élményeimet a várható balatoniakkal. Amikor közeledtünk a Balaton felé, kíváncsian néztem ki a kocsi ablakán, hogy ugyanolyan élményben lesz-e részem, mint volt a Magas Tátra első megpillantásakor. A balatoni keskeny csík megjelenése természetesen semmi emóciót nem váltott ki belőlem, és amikor Lellére megérkeztünk, és ottan nagy szeretettel vártak minket, akkor is valahogy hiányoltam azt a tiszta, csodálatos, üde levegőt, amely oly feledhetetlenné tette a Tátrát.

Midőn azonban a nagy melegben felvettük a fürdőruháinkat, és besétáltunk a langyos hullámokba, majd felkapaszkodtunk Rudiék vitorlás csónakjába, és a szelek szárnyán kezdtünk szabadon siklani a fel-felcsapódó hullámtarajok felett, akkor megláttam, hogy a szépségnek különböző minőségei vannak, amelyeket nem lehet egymással összehasonlítani.

Nagyszerűen töltöttük az időnket Lellén. A szép derűs időt aztán szelesebb, majd viharos idő váltotta fel. Éppen az időforduláskor mentünk Fonyódra, de akkor a viharos szél már a móló mögé kergetett minket. Nekünk azonban haza kellett jutnunk, mert a balatoni tartózkodásunk ideje is lejárt, és készülnünk kellett Sopronba, hová már megírtuk, hogy mely idő tájban érkezünk meg, de erről még egy táviratban fogunk pontos hírt adni.

A hatalmas szél és a nagy hullámok ellenére is útnak indultunk. Szerencsétlenségünkre éppen akkor indult útnak a védett kikötőből egy személyhajó is. A vihar hullámai és a hajó hullámai egymást növelve érkeztek a mi kis csónakunkhoz, amellyel kétségbe ejtő küzdelemmel akartuk elkerülni azt, hogy a vihar ne csapjon bennünket a móló homlokfalához. A kormányt ketten is csak a legnagyobb erőfeszítéssel bírtuk jó irányban tartani, míg a többiek gyors evezőcsapásokkal akarták kis csónakunkat mielőbb tovább hajtani a veszedelmes móló-homlokfal közelségéből.

A hajón levő jelenetekből láttuk csak igazán helyzetünk kétségbeejtő voltát. A kapitány valamit ismételve felénk bömbölt, de mi azt a közelünkben megtörő hullámok fergeteges zajától nem hallottuk. Egyesek intettek felénk, hogy forduljunk azonnal vissza, de ezek nem láthatták, hogy egy fordulat ilyen körülmények között a csónak azonnali felfordulását és a mi vesztünket okozta volna. Egy idősebb asszony letérgyelt a hajófedélzeten, és két karját felemelve imádkozott a megszabadulásunkért.

Mi pedig egymást biztattuk az újabb és nagyobb erőfeszítésre. A kormányt már alig bírtuk tartani. Egy-egy újabb hullám már-már kicsavarta kezünk közül a kormányrudat, és segítséget senkitől sem kérhettünk, mert mindenki amúgy is az ereje felett küzdött. Végre túljutottunk a móló homokfalán, és kezdtünk távolodni a veszélyes helytől, de annyira ki voltunk dögölve, hogy a további küzdelem teljesen reménytelennek látszott. Ezért aztán lassan a part fele irányítottuk csónakunkat, és amikor szerencsésen kikötöttünk, illetve hagytuk, hogy egy nagyobb hullám messze kisodorjon a partra, letettünk arról, hogy a vízen jussunk haza.

Először is kissé megpihentünk, majd még jobban kihúztuk a csónakunkat, és biztonságba helyeztük, s aztán felültünk a vonatra, és hullafáradtan érkeztünk meg Lellére, hol azóta az egész család a legnagyobb kétségek között várt bennünket, és már a legrosszabbtól tartott.

Másnap aztán csendes, nyugodt szellő mellett elhoztuk a csónakot, feladtuk a táviratot egy helyes postáskisasszonynál, akit azonban úgy látszik, hasztalan figyelmeztettünk arra, hogy e távirat igen fontos, nehogy megfélekedezzék róla, bizony azt nem küldte el.

Mikor másnap megérkeztünk Sopronba, ott találtuk az állomáson Fleischhacker Pepi bácsit, aki már második napja strázsálta a vonatokat, hogy bennünket hazavezessen. Meg is mosta a fejünket, hogy miért nem táviratoztunk. Mikor pedig megtudta, hogy mi ezt nem mulasztottuk el, azonnal szólt Scheffer bácsinak, ki a postánál viselt valami magas állást. Hogy aztán az a kedves, de talán kissé szórakozott vagy talán könnyelmű lellei postáskisasszony mit kapott, azt nem tudom, de dicséretet semmi esetre sem.

Pár napos soproni tartózkodás után Bandival elindultunk Bécsbe. Itt láttuk aztán csak igazán, hogy mit jelent az, ha az ember csak a magyar nyelvet tudja. Kézzel lábbal beszélgetve jutottunk el a nagyszerű kiállításba. Örömmel állapítottuk meg, hogy a legszebb vadászkiállítást mégis csak a magyar pavilon mutatta be. A diorámák úgy állították eléink a különböző tájakat, mint valóságos életképeket.

Itt láthattuk a leggyönyörűbb szarvasagancsokat, dámlapátokat, zergekampókat, vadkan agyarakat és mufloncsigákat. Gyönyörködhattunk a szép fácánok különböző fajaiban és mind-abbban az apró és nagyvadban, ami csak benépesítette szép Hazánkat. Bizony, el tudtuk volna mindezt nézni akár napokig is. Csodálatos élmény volt!

No és Bécs maga! A gyönyörű szép Stephanskirche, Votivkirche. A Burg és a hatalmas utcák és pompás paloták mennyi szép látnivalót nyújtottak. Csak az a fránya nyelv ne gátolt volna minket minduntalan. Így aztán nem mentünk el sem az operába, sem egyik színházba sem, és inkább csak nézegettünk, és bizony a beszélgetést a német sógorokra hagytuk.

Hazaérve, csakhamar megkezdtem a hetedik és nyolcadik osztályt, majd leérettségizve, végre sor kerülhetett a főiskolára való beiratkozásra is.

Főiskola¹²

A főiskola nem volt idegen részemre, hiszen Bandi nagy elfoglaltságát, a hallgatók érdekes életét most még közelebbről szemlélhettem, mint eddig, amikor, mint diák figyeltem a főiskolások sajátos életét.

Erről az életről sokan írtak már, és nekem nem az a feladatom, hogy a „Steingrube nagyközség”¹³-ról, vagy a politikai állásfoglalásról, vagy éppen a világnézeti kérdésekről értekezzem. Én egyszerűen a magam tapasztalatait írom le, úgy ahogy azokra most, 46 év után visszaemlékezem.

A rektori hivatalból riasztó hírek jöttek. Az 1912-ben kezdődő tanévre 540 erdész jelentkezett, akiknek megírták, hogy legfeljebb 120 hallgatót tudnak felvenni. Amikor ellenben beiratkoztunk, bizony 220-ra szökött a számunk. Már ekkor figyelmeztettek, hogy ajánlatos részt venni az Ifjúsági Kör, a vidéki egyesületek, a sportkör munkájában, mint amelyek integráns részei az egész főiskolai életnek.

Az erdőmérnök hallgatók közé zsidó származásút nem vettek fel, mert meg akarták akadályozni azt, hogy a mérnökök és a fakereskedők közötti faji kapcsolat következtében összejátszás és az erdő pusztítása következzen be. Emiatt a gyanús balekokat^a megvizsgálták, hogy nem hordják-e a faji megkülönböztetés rituális jelét a testükön.

Az egyik ilyen hallgató tényleg csak a beiratkozás előtt lett kereszténnyé, és ezt azonnal eltanácsolták. Mivel pedig az illető nem távozott az erdőmérnök hallgatók közül, felhívták a szállásadót, hogy mondjon fel az illetőnek. Aki egy ilyen felszólításnak nem engedelmességedett, azt a főiskolások „Verschiss”-be tették, ami annyit jelentett, hogy az illetővel nem érintkezhetett senki, ha nem akarta magát kitenni annak a veszélynek, hogy maga is ebbe az állapotba kerüljön. Az ilyent nem szolgálták ki az üzletekben, nem köszöntötték, és még sokkal durvább módon is kifejezték a diákságnak a haragját. Végül is az illető tényleg kénytelen volt otthagyni a főiskolát.

A főiskolán rengeteg dolgunk volt. Aki nem kezdte meg azonnal a tanulást, az bizony hamar csődbe jutott. Igazi főiskolai polgárrá azonban csak akkor lettem, amikor a balekavatás hagyományos ceremóniáján részt véve igazi balek lettem.

Milyen is volt egy balekavatás? Ezen ünnepélyen a tanári kar egy része is részt vett, és ugyancsak ott volt a firmák nagy tábor. Minden balek egy pártfogoló firma különös védelme alatt állt. A köri elnök elrendelte az avatási ünnepség megnyitását, ami természetesen 3 korsó sör bekebelezésével járt, mert egyet meg kellett innunk a Himnusz eléneklése után a Haza Üdvére, majd egyet a „Szerencse fel” eléneklése után a bányászok üdvére, és az erdész himnusz eléneklése után egyet az erdőszet üdvére. Ezek után kérhette az ember a „Bier impotenciát”, ami a további sörivástól való mentességet jelentette. Én persze, aki elsős gimnazista koromban már egyszer megtapasztaltam a berúgást, sietve éltem e jogommal.

Aztán a Fuchsmajor^b egymásután elővezetett bennünket, szemünket gondosan bekötve. A terembe érve át kellett lépnünk egy „Arschleder”^c-en, közben kissé megemeltek, majd amikor megbillentünk, beejtették az arcunkat egy vizes dézsába, ahol is a víz tetején korom úszott.

^a Balek: elsőéves hallgató a selmeci főiskolán

^b Fuchsmajor: a balekok irányítására megválasztott tisztségviselő

^c Archleder: farbőr

Mindenki nevetett, majd kezünkbe nyomtak egy korsó sört, és azzal végig koccintottuk az egész társaságot. Persze, ha valaki éppen szomjas volt, vagy különösen szerette a sört, az ihatott annyit, amennyit csak akart, vagy tudott.

Minden balek megkapta a vulgóját, amely csak az esetben ragadott rá, ha nagyon kifejező volt. Az én vulgóm soha sem tudott meghonosodni, mert mesterkél volt. Engem Jonatusnak kellett volna már a gimnáziumban szólítani, mert Édesapámat Jupiternek hívták a diákok, s ezért lettem én Jupiter szülötte, de a vulgó szépen lepergett rólam.

Mikor aztán nagy sokára befejeződött a rengeteg balek felavatása, a társaság szakestéllyé alakult át. Ilyenkor valamilyen kedvenc tanárt kértek fel – persze őt is a vulgóján, mert hisz itten mindenki egyenlő volt – a Praeses^a tisztjére. A Contrapunct^b aztán gyorsan cserélődött. Ha ugyanis a hosszú asztal egyik végén elnöklő Praeses mondott valamit, azt a Contrapunctnak az asztal másik végén pontosan ismételnie kellett volna, ami aztán a zaj és a távolság miatt sokszor nem sikerült. Ilyenkor a Contrapunct a Praeses rendeletére propönát ivott, vagy nagyobb vétség esetén ex-et^c.

A sok hibázás miatt természetesen a Contrapunct hamar elkészült, és ilyenkor a Fuhrweserek elszállították a talicskában, és otthon lefektették. Ha aztán a Praeses hibázott, akkor saját magát büntette meg: „Praeses tudja a kötelességét”, és ivott. Természetesen a Contrapunctnak ezt is meg kellett ismételnie.

Néha a Cantus Praeses^d kapott felhatalmazást valamely régi diáknóta intonálására, majd ismét valaki szóló énekre, vagy adoma mondására kapott engedélyt, és így ment ez a mulatozás kivilágos virradatig. Néha aztán ellentét merült fel két diák között, és az elnök elrendelte a „Bierskandal”-t. Ez tulajdonképpen sörpárbaj volt. Ezen dőlt el, hogy kinek van igaza. A két párbajozó megfelelő segédlet mellett felállt egy-egy székre, mindegyik kapott egy-egy teli korsó sört, melyet a Praeses vezényszavára „An die Lippe... drei Finger vor die Lippe... an die Lippe... Ex”^e az utolsó csöppig ki kellett inni. A korsó ürességét lefelé fordítva mutatták be, és ugyanakkor el kellett mondani valami nehezen kimondható szót, pl. Ichiosaurus, Popokatepetl vagy hasonlót. Aki hamarabb mondta el a megszabott szót, az volt a nyertes.

Én is begyakoroltam a gyors sörivás módszerét, úgy hogy nyelés nélkül le tudtam önteni a sört magamba, és ezzel természetesen behozhatatlan előnyre tett szert az ember az ilyen alkalommal.

Mikor már egy kissé kevésbé voltunk zöldek, akkor a firmák megengedték, hogy megrendezzük a hagyományos Balek bált, amelyen tulajdonképpen a fiatal balek a városi szépnemmel ismerkedett meg. Egy-egy ilyen balekbáli ismeretség sírig tartó szerelemmé és boldog házassággá érlelődött. A fiatal lányoknak is ez a bál volt az első báljuk, és a belépésük az életbe. A selmeci leányok kb. 14 éves korukban mehettek először a balekbálba és kevesen voltak, akik leányként érték el a 18-ik évüket.

---

^a Praeses: elnök

^b Contrapunct: az elnök visszhangja. Feladata eredetileg az elnök hangjának erősítése volt.

^c ex, propöna: felszólítás a pohár fenéig, ill. a pohár fenekének meglátásáig történő kiivására

^d Cantus Praeses: énekmeister, a nóták helyes intonálásáért felelős személy

^e An die Lippe... drei Finger vor die Lippe... an die Lippe... Ex:
ajakhoz... 3 ujjnyira az ajaktól...ajakhoz...fenéig

Egy szörnyen buta fiú, aki valamelyik polgármesternek volt a fia, egyik maflaságot csinálta a másik után. A bálteremben a fiúk a középben helyezkedtek el, és szorgosan figyelték, hogy nem ül-e valamelyik leány. Ilyen szégyent a balekok, vagy akik éppen rendezték a bált, nem tűrhettek el.

B. Zsiga is ott volt középben, amikor meglátták az egyik professzor igen szép leányát, aki azonban általános csodálkozásra még mindig pártában volt. Ketten vitatkoztak, és amilyen ügyetlen volt Zs. azonnal felkérte Irénkét, és megkérdezte tőle, hogy hány éves. A megbotránkozott leányt azzal akarta kiengesztelni, hogy elmondta, vitatkoztak a barátjával, aki azt mondta, hogy Irénke még nincs 18 éves, míg ő azt állította, hogy már 24 is elmúlt. Képzeltetni, hogy a tánc nem tartott sokáig.

Ugyanerről a B. Zsigáról szól egy másik adoma is. Zsigával lefogadták a firmák, hogy „volátot” csinál, ami azt jelenti, hogy minden vizsgáján meg fog bukni. Ő aztán elhatározta, hogy csak 1-2 tárgyból fog tanulni, és így kerüli ki a volátot.

Hát a kémiai vizsgája bizony nem sikerült. Amikor kiment vizsgázni Gligorhoz, – ez volt Bence Gergely professzor vulgója – ez azt mondta neki, hogy beszéljen a metánról. A firmák már megijedtek, hogy Gligor be van avatva a fogadásba, és azért adja a legkönnyebb kérdést Zsigának, de bizony Zsiga csak állt és hegyezte mindkét fülét, hogy valami tudományt el tudjon csípni. Fel kellett volna először írni a metán képletét, a CH_4 -et, de bíz Zsiga ezt sem tudta. Végül felragyogott a szeme, és felírta: ME. Ezt azonban már Gligor sem bírta, és rámondta, hogy: het.

Az érdekesebbje csak most következett. Este valamilyen bál volt, és ezen természetesen Zsiga sem hiányozhatott. Felkért egy leányt, akinek rögtön arról kezdett panaszkodni, hogy ma őt egy öreg vaddisznó elvágta. Azon zsörtölődött aztán, hogy az ilyen embereket miért nem küldik nyugalomba, és miért hagyják, hogy tovább kínozza a fiatalságot. A leány megkérdezte, hogy miből vizsgázott? Erre Zsiga elmondta, hogy erdészeti kémiából. A leány hirtelen leköszönt, ő meg meglepve kérdezte meg egyik barátját, hogy ki volt az a leány, akivel ő az előbb táncolt. Hát a Gligor leánya, volt a válasz.

Erről jut eszembe egy másik hasonló vizsga is, amely szintén Gligornál zajlott. Ezúttal Csányi Adolár volt a delikvens, aki később kijutott Kanadába, és ott kapott valami nagy erdészeti állást. Gligornál megtörtént, hogy a rektorátustól a vizsgázók kérésére censort is küldtek be a vizsgáira, hogy egy kis ellenőrzést gyakoroljanak nála. Így vizsgázott Adolár is Vitális censored jelenlétében.

Csányinak is a metán sorozatról kellett volna beszélni, de mivel ő sem volt sokkal okosabb Zsigánál, hát ő sem jutott tovább az első tagnál a metánnál. Vitális segíteni akart volna rajta, és mivel tudta, hogy akkor éppen N. Etának udvarolt, azt kérdezte tőle erősen hangsúlyozottan, hogy Csányi úr biztosan az ETHÁN gondolkodik. Ez a szójáték veszendőbe ment. Vitális ekkor azt kérdezte, hogy miért néz olyan BUTHÁN? De Adolár e kérdésben sem látta meg a feleletéhez szükséges segítséget, és bizony ő is elbukott.

Ha pedig már a vizsgáknál és pont Gligornál tartunk, hát én is hadd mondjam el, hogy hogyan jártam vele. Ekkor már levizsgáztam mennyiségtanból, és 120 vizsgázó között én voltam az első, aki jelest kaptam. Ugyancsak jelest kaptam a nemzetgazdaságtanból is, és a rajzaim is kitűnőek voltak. Úgy látszott tehát, hogy az indexem elég egyhangú lesz.

Egyedül Gligortól féltem. Ő, ha valakit ki akart zökkenteni a nyugodtságából, hát feltett neki egy ravaszul megfogalmazott kérdést, és már vége is volt az illetőnek. Igen jól el voltam készülve, persze a legnehezebb kérdések is folyékonyan mentek. Már éppen helyre akart küldeni jeles feleletemmel, amikor hirtelen megkérdezi, hogy mi a Szolvai szódagyártásnak a lényege? Én nem tudom miért, valami csapdát láttam ebben, mert tudtam, hogy ez igen egyszerű kérdés, és ekkor a legkomplikáltabb levezetésekkel traktáltam az öreget, mindössze a Szolvait nem mondtam. Megkérdezte, hogy megelégszem-e az elégséggel? Én megelégedtem. Megnézi a színjeles indexemet, majd visszaadja, hogy ebbe ő nem ír elégségest, menjek majd vissza pótvizsgázni. Hát így buktam meg életemben először és utoljára.

No de a pótvizsgán is kibabrált velem. Lediktált egy gázt, és azt a mesét adta elő, hogy ezt az elemzést Vitális professzor küldte nekem Kissármásról, – ahol akkor folytak a methán mezők feltárásai –, és megkért, hogy határozzam meg ennek a methánnak a hőhatályát. Élve a gyanúperrel, összeadtam a C és H százalékokat, hogy kiadják-e a 100-at, majd elvégeztem a számítást.

Gligor megkérdezte, hogy rendben van-e a dolog? Én emlékeztem, hogy a methánnak nagyobb a hőhatálya, mint amit én kiszámoltam, és azt mondtam, hogy a számítás jó, de az eredmény nem. Majd megkérdeztem, hogy a molekula képletből kiszámíthatom-e a carbon és hidrogén százalékokat, mert úgy látszik, itt van a hiba. Erre aztán figyelmeztetett, hogy ezen kellett volna kezdenem, és most így sem adhat jelest, mert engedtem magam becsapni.

Sok erdömérnök hallgató azt hitte, hogy tanulás helyett naphosszat csak vadászni fog kelleni, és ezek aztán undorral hagyták ott a főiskolát az első vagy második félév után. Tudom, hogy a harmadik szemeszterre a létszámunk már százon alul volt, míg a negyedik szemeszter végén csak 66-an voltunk évfolyamtársak.

Általában magát a selmeci diákéletet a fiúk igen szerették, és akiknek volt elég pénzüik, s az édesapjuknak elég türelme volt ahhoz, hogy drága fiacskájának lassú eredményeit ki tudja böjtölni, az szórakozva, hébe-hóba levizsgázott egy-egy tantárgyból, és úgy gyűjtötte a majdani valétáláshoz a zöld szalagokat a kalapjára.

Az volt ugyanis a szokás, hogy mikor valaki négy év alatt rendesen elvégezte a főiskolát, az minden különösebb kalapdísz nélkül vett részt a valétai felvonuláson, amikor is a vén diák elbúcsúzott az Alma Matertől, diáktársaitól, a professzoroktól, a várostól, és annak minden rendű és rangú polgárától. Akik aztán a négy évet egy ötödikkel toldották meg, azok a kalapjukra egy zöld szalagocskát tettek. Azok, akik két évvel toldották meg a selmeci tartózkodásukat, két szalagot kaptak. Volt aztán olyan ultra supra veteranissimus is, aki tíz szalagot is hordott. Persze a valéta menetnél ezek mentek elől, és mutatták a jó utat az Alma Materhez való töretlen ragaszkodáshoz. Sok ilyen őserdésszel megtörtént, hogy az utolsó vizsgáikat már a régi évfolyamtársuknál tették le.

A búcsúzást-valétálást a diákok mindig nagyon hangulatosan rendezték meg. Elöl négyes sorokban, egymás vállát átölelve haladtak a veteránok rang szerint, majd utánuk következtek a rendes időben végzetek, míg a fiatalabb évfolyamok szalamanderben követték a valétálókát. Ezek persze már nem ballagtak, mert útközben betértek minden mulatóba, és a legötletesebb jelenetekkel szórakoztatták a bámuló városi lakosságot. És ha már szalamander van, ott nem maradhat el a búcsú ivás sem.

A legmeghatóbb azonban a selmeci diák életében az, ha egy társuk örökre elhagyja őket. Az ilyen részére igen szép temetést rendeztek. Én is sokáig őriztem azt a hét söröskancsófület, amelyet egy-egy temetésről emlékül hazavittem a kamarámba.

Amint a diákság megtudta az elhalálozást, azonnal kari gyűlést tartott, és ott az elhunytat saját halottjának nyilvánította, ami annyit jelentett, hogy számára az ősi szokások szerint kívánta a temetést és elbúcsúztatást megrendezni. Az évfolyamtársak ilyenkor vállalták, hogy nyilvános helyen egy hónapig nem mulatnak. A többi diák is alkoholtilalmat rendelt el a maga számára, és ezt mindig a legszigorúbban meg is tartották.

Az elhunytat aztán a főiskola aulájában ravatalozták fel, amikor is éjjel-nappal díszőrség állt a ravatal mellett, az erdészek az ő fényes atillájukban, kivont karddal, míg a bányászok és kohászok díszes bányaingben, kahanyeccel^a örködték.

A temetést mindig este, fáklyás és kahanyeces felvonulással rendezte az ifjúság. A koporsó mellett és a szalamanderben felvonuló bányász-kohász diákság mellett kétoldalt fáklyás erdészek határolták a felvonuló menetet. Közben pedig a klopacska^b szólt szakadatlanul. Végtelen megható volt egy ilyen felvonulás. Aki ilyesmit csak egyszer is látott, annak egész életére az emlékében maradt az.

Kint a temetőben pedig az egyházi búcsúztatás után jöttek a körí és egyéb szűkebb közösségi búcsúztatások, majd végül a cigány húzta el az illető legkedvesebb nótáját. Hogy egy cigányzene ilyen környezetben milyen hatással tud lenni, az szinte el sem képzelhető. Akkor elevenedett meg minden diáktársa előtt még egyszer és utoljára az elhunyt kedves alakja, minden szomorúságával vagy vidámságával együtt, mely utóbbi a zene tompa hangján ilyenkor még szomorúbb volt, mint a legszomorúbb nóta, mert arra figyelmeztetett, hogy egy derült fiatalság szállt a sírba, és nem jön vissza többé.

A temetés után a diákság együtt vonult a Wintribe, ahol akkor már egybe volt tolva egy végeláthatatlan asztalsorra az egyébként szerteszéjjel lévő rengeteg asztal. Az erdészek, vizesdézskába mártva fáklyájukat eloltották azt, a kahanyecsek is sorban kialudtak, és amint mindenki elfoglalta a helyét az asztal mellett, a búcsú szakestély kezdetét vette.

A temetői hangulatot tetézte a sűrű sötétség és néma csend. S a Praeses megadta a jelet a búcsúzó ének eléneklésére, majd általános ex következett. És mindezt mindig egy néma csend követte. Majd a Praeses az üres söröskriglivel ütemesen elkezdte ütni az asztalt: . . . . . Az első ütemcsoport után átvette a kopogtatást a két szomszéd is, majd így tovább hangzott az ütemes búcsú mindaddig, amíg egyetlen korszó is volt épen. Akkor csendben mindenki eltette az emléket, meggyújtották ismét a fáklyákat és kahanyecceket, és így tért mindenki haza a maga csendes kamarájába.

A hegyes selmeci utcákon mindenütt ment hazafelé a néma tömeg a hagyományos szalamander járásban, s ahogy emelkedtek a hegyoldalakon felfelé az egyes kicsiny csoportok, úgy fogytak, rövidültek a csillogó szalamanderek, míg a végén csak a nagy halotti csend maradt a gyászoló városon.

Igen, a selmeci diák tudott jól és szépen is mulatni, de tudott igazán gyászolni úgy, ahogy talán sehol a világon nem gyászoltak meg szegényt és gazdagot egyaránt.

---

^a kahanyec: bányáslámpa

^b klopacska: jávorfa deszkából készült kopogtató, amellyel éjjel 2-kor ébresztették a bányászokat.

Amikor az új kémiai palotát építették a régi Székely kertben, a hatalmas földmunkát nézte meg az egyik professzor, és a mélyben lévő pince boltozata nem bírta a nagy földterhet, és éppen akkor szakadt be, amikor a professzor odaért. Hiába volt a megfeszített munka, a professzornak már csak a holttestét tudták sok órai munka után kiemelni a pincében ráomlott rengeteg föld alól.

Az ő temetése is így folyt le. Az illetőt mindenki szerette, és a diákok is teljesen magukénak vallották kedves tanárukat. Bizony, ezen a temetésen sem maradt egy szem sem szárazon. Mily tragikus vég. Éppen azon a helyen kellett neki egy pillanatra megállni, amely alatt épp akkor szakadt be a pinceboltozat, s így ő azonnal a legmélyebbre jutott, és minden föld őt nyomta.

Az emlékek és élmények így sorakoznak egymás után, hol vidámabban, hol szomorúbban, de mindig visszaidézve azt a tüneményes diákéletet, ahol mindenki egyért és egy mindenkiért élt.

Az első év végén, mikor minden diák hazatért a falujába, vagy megkezdte a kötelező nyári gyakorlatát, én, mint volt balek, átvettem a Főiskolai Atlétikai Club szünidei igazgatását.

És aztán megkezdődött a második főiskolás évem. Egyike voltam a legjobb tanuló hallgatóknak. Emlékszem, amikor az első vizsgáimra mentem, szegény jó Édesanyám el sem tudta képzelni, hogy én valóban egyike vagyok a legjobboknak, és amikor megkérdeztem, hogy ha mindenből legalább jó jegyet kapok, akkor mi lesz a jutalmam, ő egy biciklit helyezett kilátásba. Én tréfából megkérdeztem, hogy ha pedig mindenből jeles lennék, akkor mit kapnék, hát bátran azt mondta, hogy egy autót. Bezzeg, hogy meg volt ijedve, amikor sorban szereztem a jelesek. Még jó volt, hogy az öreg Gligor elvágott, és így Édesanyámnak nem kellett tovább rettegnie.

A földmérési gyakorlatainknál nem volt elég asszisztense a profnak, mert jóllehet ekkor már igen megfogyatkoztunk, még mindig oly magas létszáma volt az évfolyamunknak, hogy hét-nyolcasával csoportosítva nem minden csoportnak jutott volna egy adjunktus vagy asszisztens. Ekkor engem bízott meg a mi csoportunk vezetésével, és nagy volt a csodálkozása, amikor az ellenőrzése során kénytelen volt megállapítani, hogy az ő csoportjánál is pontosabban végeztük a méréseket.

Sítúrák

Főiskolás életünknek egyik legszebb szakasza az volt, amikor sorban raktuk le a harmadik szemeszteri vizsgákat, és készültünk a nagy alacsony tátrai sítúráinkra. Minden reggel kiszaladtunk egy kis gyakorlatra, és még a vizsgák előtt is sieltünk. Aztán, amikor kijöttünk a vizsgáról, akkor azonnal újra kezdtük a síelést. Mégis sokat és eredményesen tanultunk.

A félévi szünetben aztán elindultunk négyen a nagy útra. A megbeszélés, illetve levelezés értelmében minden garamvölgyi állomáson várt egy erdész, és átadta nekünk azon körzethez tartozó menházak, vadászlakok kulcsait. Amikor aztán utunk végcéljához, illetve sítúránk kiinduló pontjához értünk, Vereskőnél szánkóval vártak bennünket Luxék, hogy Sumjácba vigyenek, majd onnan kezdjük az Alacsony Tátra kelet-nyugati gerincvándorlásához.

A baj csak ottan volt, hogy nem számítottunk ennyi és ilyen nagy méretű kulcsra. Ez maga kitett legalább 10 kg-ot, és az élmünk sem fogyott, mert a kulcsok átadása alkalmával a gömöri erdészkollegák nem feledkeztek meg egy kis útravalóról, sőt néha borocskáról sem.

Sumjácson is olyan kedvesek voltak az erdömesterék, hogy szó se lehetett arról, hogy a magunk kosztját fogyasszuk. Egész éjjel táncoltunk, és másnap reggel sível indultunk útnak. A bennünket kísérő erdészek gyanúsán megpakolva hótalpakon jártak, és természetesen nem tudtak úgy haladni, mint mi. A Lux lányok is eljöttek velünk egy darabig, de őket a hótaposás hamar kimerítette, és visszafordultak.

Mi valamikor este értünk fel a menedékházba, amelyet időközben felküldött emberek jól kifűtöttek. Akkor jött aztán az újabb meglepetés. Paprikás csirke, túrós csusza, bor; mindenről gondoskodott az erdész szolidaritás és szeretet.

Másnap végre komolyan elindulhattunk az utunkon. Az 1943 m. magas Királyhegyet könnyűszerrel értük el, majd kitűnő hóban haladtunk nyugat felé. Naponta 10-20 km-t akartunk megtenni. A legközelebbi menháznak a kulcsát nem kaptuk meg, csak a kulcsok rejtekének pontos leírását közölték velünk. Nagy volt azonban a csodálkozásunk, amikor a menház sejtett helye felől füstöt láttunk felszállni. És akkor lepődtünk meg csak igazán, amikor odaérve azt láttuk, hogy egy középkorú kollegánk várt bennünket hatalmas lakomával a jól fűtött meleg helyiségben.

Alvásról persze megint alig volt szó. El sem lehet képzelni, hogy egy ilyen vad helyen lévő erdömérnök mi mindent szeretne tudni a rég nem látott Selmecről, a selmeci lányokról, az Alma Materről, a professzorokról, no és a mai diákéletről. Aztán előkerültek az ő régi élményei, a nehezen letett vizsgák, a számtalan csíny és tréfa, amelytől senki sem szabadulhatott, ha egyszer arra a vakmerő elhatározásra jutott, hogy Selmecre jön egy kissé meg tapasztalni a diákéletet. Bizony megvirradt, amikor végre lefeküdtünk. Nem hittük volna, hogy egy Alacsony-tátrai téli gerinctúra ilyen kimerítő.

Másnap végre a magunk kosztján élhattunk, de mi volt ez a fogyasztás az elmúlt és elszalasztott hátizsákkönnyítéssel szemben!

És aztán, mintha kissé enyhülni kezdett volna az idő. Magasan a hegyekben voltunk, ahol már semmi fa vagy cserje nem fékezte és tompította a fényözönt. Délután már enyhe ködöt is kaptunk.

A térkép szerint a menedékház az út baloldalán volt, és ezért minden igyekezetünket erre fordítottuk. Menház sehol. Egy darabon visszamentünk, és most ismét jobbra néztünk, de semmit sem láttunk. Ismét visszafordultunk, de a köd erősebb lett, és még jobban figyeltünk balra. Sehol semmi. Kint hálunk nem lehetett, Garamszécs pedig lent a Garam völgyében, mélyen, vagy 1200 méterrel alattunk, kb. 20 km. távolságra lehetett. Mégis erre kellett mennünk. Háttha találunk ott valakit, aki eligazít, és akkor holnap ismét feljövünk és folytatjuk az utunkat.

Lefelé még csak könnyen siklottunk a jó havon, de amint lejjebb értünk, láttuk, hogy ott már a tavasz próbálkozik egy korai betöréssel, és Garamszécs előtt, hová éjjel előtt valamivel érkezünk, már gyalogosan kellett taposnunk a sarat. Egyetlen házban égett még lámpa, oda tartottunk. Bezörgettünk. Ajtót nyitottak, és első pillanatban, amint meglátták a törődött, sáros síelőket, gondolkodtak, hogy beeresszenek-e. Egyszerre azonban vidám nőhangokat hallot-

tunk, és akkor derült ki, hogy a vendéglős, mert oda mentünk, a Lux lányoknak a nagybátyja, és éppen az elébb érkeztek meg a mi sumjáci táncosnőink, és mesélték, hogy pár napja milyen jó táncolást csaptunk náluk.

Erre aztán nem volt mentség a fáradtság, kissé rendbe szedtük magunkat, és megint kezdődött a tánc, most már 3 lánnyal, mert a házikisasszonynak is nagy fogakat növesztettek az unokatestvérek. Közben aztán az is kiderült, hogy az utat áthelyezték, és nekünk nem kellett volna egyebet tenni, csak nem a rossz irányba nézni, és könnyen megtaláltuk volna éjjeli menedékhelyünket.

Másnap aztán megint fel a hegyre. Egész nap mentünk, míg végre holtfáradtan valóban megtaláltuk a kunyhót, begyűjtva kissé felmelegítettük annak belsejét, és lefekhettünk. Ki tudja, hogy meddig aludhattunk volna, ha egy magunkkal hozott vekker a maga egész kegyetlenségével fel nem zavar. Mindent rendbe téve újból elindultunk. A hó még jól csúszott, de a meleg szél nem sok jót ígért a további túránkhoz.

Már dél lehetett, mikor az Ördöglakodalom hágó fölötti hegyre érkeztünk. A lesiklás elég meredeknek látszott, csak az volt a baj, hogy a kissé párás időben minden szín egybeolvadt. Nem láttuk meg, hogy milyen a terep előttünk.

Én indultam el elsőnek. Szememen hószemüveg, mert a néha kisütő nap erősen bántotta a szememet, ha fent nem tartottam. Amint siklottam, egymásután vettem észre a változó havat, és vagy előre kellett dobnom magam, amikor egy kissé jeges részre kerültem, vagy hátra kellett tennem a testsúlyomat, ha fúvott hóba értem. Így egyensúlyoztam párszor, de a lesiklás vége mégis egy hatalmas zuhanás volt fejjel előre a magas fúvott hóba.

Amikor nagy nehezen kiszabadultam a hóból, hát nem látok semmit. Megvakultam, ez volt az egyetlen gondolatom. Aztán kerestem a szemem, és ekkor a hószemüveget érintem. Óvatosan kezdem leemelni, mintha attól félttem volna, hogy talán a szemem is utána folyik, ha nem lesz már, ami megtartja a helyén.

Egyszerre ragyogó fény vesz körül, én pedig felszabadultan kacagok. De ekkor már jön Szklenszky Feri is, aki pontosan ugyanazt csinálja, amit én az előbb. Annak ellenére, hogy ő már látta az én nyomomból, hogy milyenek a hóviszonyok, bizony nem kerülte el sem a bukást, sem a kétségbeesett szemhez kapkodást, sem pedig a felszabadult nagy örömet, hogy semmi baj nincsen. Így járt aztán Punyi Imre is, aki talán a leggyengébb síelő volt négyünk közül. Csupán Bandi szabadult meg az eséstől és a többi tapasztalattól.

A hágón találkoztunk egy tót atyafival, aki elmondta, hogy mi voltunk a második síelő csoport, akiket e vidéken láttak. Először Egenhoffer Teréz járt erre télen, amikor mindenki azt hitte róla, hogy boszorkány, és jó volt, hogy féltek tőle, mert különben talán agyon is verik.

A hó ellenben mind jobban ragadt. Viaszoltunk, majd csúszunk pár száz métert, és aztán jött megint a sí szárítása és viaszolása, hát bizony ez nem volt valami vigasztaló. Azért nagy nehezen még felmentünk a Gyömbérre, de onnan már nem mentünk tovább, hanem elhatároztuk, hogy e túrát félen szögön befejezzük, mert a hó kitolt velünk, pedig csak februárban voltunk.

Elhatároztuk azonban, hogy csak azokat a kulcsokat küldjük most vissza, amelyekre már nem lesz szükségünk, míg ha ismét hűvösebb lesz, megint megpróbáljuk utunk folytatását. Aztán

áprilisban ismét elindultunk. Most már egyenesen a Szalka felé tartottunk, hogy onnan mehessünk a Prasiva felé. Az időtől már nem sok jót várhattunk. Inkább egy-két ajándék napot kértünk magunknak a síelésre.

Bandi akvarellje az Alacsony Tátra havas csúcsairól

Hát azt kaptunk is. Hatalmas áprilisi havazás után indultunk el. Az 1850 m. magasan levő, több házból álló és jól felszerelt esztinát – tanyát – délben találtuk meg a hó alatt. Mindössze az egyik épületnek a nyugati sarka volt kissé szabad, egyébként mindent vastag hó fődött. Amint a tanyához besiklottunk, úgy éreztük, mintha valamilyen kemencébe kerültünk volna. A körülöttünk lévő magas hegyek hóoldalai mint valami gömbtükör, a középre vetítették a nap minden energiáját, mely az április közepeidőben már úgyis igen jelentékeny volt. De hogyan tudunk ide bemenni?

Sehol egy szabad ajtó, ablak, a szabad sarokrészen láttuk, hogy még a padlástér is zsindelezve van az oromzatnál. Nem bírtuk a meleget. Mindent ledobtunk magunkról, egyedül a bakancs a sível és a hőszemüveg maradt rajtunk. Aztán megkezdtek egy-egy sível a hólapátolást, hogy legalább egy ablakig eljuthassunk. A hó magassága több méter volt, és még csoda, hogy maradt egy kis hely, amely hómentes volt, és megkezdhattuk az ablak felé való haladást. Egymást váltottuk, mert az árnyékban bizony hideg volt. Végre benyomhattuk az ablakot, és bent voltunk a tanya egyik épületében. Mindenütt hó. Előkészített fa is volt bőven, és csakhamar ropogott a tűz. Ekkor azonban elkezdett esni az eső. Végül is két ágyat egymásra állítottunk, a felső felé tetőnek oda tettük a sít, és úgy feküdtünk le.

Bizony, így még soha életemben nem sülttem le, mint ezen a magas hegyen a roppant inszolációban. Az utat nem tudtuk folytatni a nagy olvadás miatt. Odahaza aztán minket bámult mindenki, mert olyan veresek voltunk, mint a főtt rákok.

Ezen a télen rendezték meg Körmöcbánya környékén, Kékellőn Bilgeri símester¹⁴ sítanfolyamát. Nagyszerű mozgása volt Bilgerinek. Olyan volt ő a síken, mintha azok nem is közlekedési eszközök lettek volna, hanem magának a rendkívül elegáns és szimpatikus embernek a

tagjai. Az is érdekes volt, hogy a ruhájától kezdve a síig minden az ő szabadalma volt. Ruha, magasszárú cipő, síkötés, hátizsák az előzsákokkal, öv, sapka, és még sok egyéb dolog, amit hordott, mind az ő szabadalma volt.

Ez alkalommal ismerkedtünk meg Delmár Walterrel¹⁵ és több más BETE taggal, akik már igen jól síeltek. Ekkor szó volt az egyetemközi síversenyről is, de ők azt kívánták, hogy azon legalább 10-10 versenyző vegyen részt, míg mi legfeljebb 5 síelőt tudtunk volna kiállítani.

Delmárék jól tudták a különböző svungokat, terepugrást, irányváltoztató ugrást, míg mi viszont sokkal edzettebbek és kitartóbbak voltunk. Mi ebben az időben sítót nélkül jártunk, mert le akartunk szokni az egy botos Zdarsky féle katonai síelésről. Ennek ellenére egy-egy kirándulás alkalmával teljesen lépést tudtunk tartani a pestiekkal. Tudtuk, hogy a kétbotos rendszernek nagy előnyei vannak az egy botos és botnélküli síeléssel szemben, viszont a helyes bothasználatot mi gyorsan megtanultuk, és akkor már határozottan előnyben voltunk velük szemben.

E versenyre a tél folyamán már nem került sor. Tavasszal Walter felkeresett minket az ő Benz kociján, amelyet valamelyik autóversenyén nyert, mint a gyár tiszteletdíját. Azt is terveztük, hogy együtt megyünk el a nyár folyamán Erdélybe, de mindegyik már nem került sor.

Mi éppen Eriék eljegyzését ünnepeltük, amikor világgá repült Ferenc Ferdinánd és felesége meggyilkolásának híre.

Bennünket, magyar diákokat nagyon bosszantott az a sok provokáció, amellyel a szlávok minduntalan zavartak. Hol egy debreceni merénylet, majd a horvátok tiltakozásai a magyar-horvát nyelvű állomásnevek ellen, a pánszláv mozgalmak, a dugva terjesztett térképek, amelyek nemcsak a monarchiát, hanem benne Magyarországot is eltüntették Európából, mindez előre vetette az árnyékát egy koncentrált szláv támadásnak.

Lenk mama hisztériás kifakadásokban tört ki, hogy mi közünk nekünk a Habsburg házhoz, emiatt nem kellene fegyverhez nyúlni. Viszont mi tudtuk, hogy ha most nem, hát akkor egy év múlva még szemérmetlenebbek lesznek a mi halálunkat kívánók. Érthető, hogy különösen a fiatalság nem akarta büntetlenül hagyni az egyre gyakoribb provokációkat.

A vizsgáinkat szerencsésen letettük. Ekkor már alig hatvanan voltunk, akik a negyedik szemeszter tárgyaiból vizsgáztunk. Arra is emlékszem, hogy hatvanunkra 185 pótvizsga várt az ötödik szemeszter megindulása előtt. Mindössze négyen voltunk, akik teljesen rendben voltunk a vizsgáinkkal.

Nyári gyakorlat Szászsebesen

A második év végén az ösztöndíjasoknak a szünidei gyakorlat már kötelező volt. Én is jelentkeztem erdészeti munkára. Lugost, Szászsebest és Kolozsvárt jelöltem meg működési helyként, és vártam, hogy hová fognak kinevezni.

Közben megindult a mozgósítás, mind élesebbé váltak a hírlapi és diplomáciai szóváltások, és a háború már elkerülhetetlen volt. A Monarchia ugyan még átbocsátotta a szerb vezérkar főnökét, de az összecsapást már minden pillanatban várni lehetett.

Szászsebesre neveztek ki nyári gyakornoknak, és sietve el kellett foglalnom a helyemet. Több erdélyi fiúval együtt indultunk útnak. Az egész ország egy megbolygatott méhkashoz hasonlított.

A vonatok késtek, s minekünk már ott kellett volna lennünk utunk végcéljánál, és még éppen hogy megérkeztünk Békéscsabára. Itt aztán kiderült, hogy a csatlakozást lekéstük, és várhatunk vagy 8 órát. Megnéztünk egy pár vendéglőt és szállodát, de sehol sem volt hely. A bevonuló emberek előzönlöttek az utcákat, tereket, és még csak leülni sem lehetett sehol.

Mit csináljon az utas ilyen körülmények között? Elmentünk egy parkba, és ottan lefeküdtünk a padokra. Már éppen elaludtunk, amikor durván felrángigálnak a rendőrök és igazoltatnak. Persze nekünk nem volt behívónk, más papír pedig nem volt jó. Két román társam hiába mutatta az indexét, én hasztalanul vettem elő a kinevezési iratokat, egyik se ért semmit.

Gyanúsak voltunk, mert a park padjain pihentünk. De hát tehettünk mi arról, hogy a vonatunk 12 órát késett? Tehettünk-e arról, hogy minden szálló, vendégfogadó dugásig meg volt rakva bevonulókkal? Mindegy, semmi sem számított, bevitték a rendőrségre. Ott aztán az őrszobán aludhattunk pár órát, mert csak 8 óra után lehetett felhívni Selmecet, hogy a rendőrség megtudja, hogy mi valóban mi vagyunk-e, vagy pedig valami ellenséges kémek. A rendőrség különösen az én román társaimra gyanakodott, akiknek a kinézése rögtön elárulta származásukat.

Végre megjött Selmecről az igazolás, és mi ismét útnak indulhattunk. Másnap reggel érkeztem Szászsebesre. Felkerestem az erdőigazgatót, és szolgálattételre jelentkeztem. De hát ott is teljes volt a fejtelenség. Sokan bevonultak, új rendelkezések jelentek meg, amelyeknek értelmében egy-egy kiszálló erdőmérnöknek nemcsak a maga dolgát kellett elvégeznie a nagy területben, hanem minden ügyet el kellett intéznie.

Mit csináljon ilyen körülmények között az igazgató egy nyári gyakornokkal? Végül is úgy oldotta meg a nehéz kérdést, hogy egyelőre elfoglaltatta velem az egyik bevonuló erdőmérnök szobáját, majd elvárta, hogy vele ebédeljek, és így megismerjem a családot is. Az igazgató elsősorban is nem arra volt kíváncsi, hogy két évi főiskolai tanulással mennyi tudományt sikerült a fejemben összegyűjteni, hanem, hogy milyen vagyok a társaságban. Tudok-e udvarolni, értem-e a tarokkot, szeretem-e a zenét, művészeteket, sportolok-e, stb., stb.?

Az igazgatóéknál szép, kedves és művelt lányok voltak. Persze az én udvarlásom nem volt egészen annak tekinthető, mert a beszélgetéseink inkább közös érdeklődési köreinkre vonatkoztak, mint a széptevésre. Ilonka pár évvel idősebb volt nálam, és valakit, aki elment, szeretett, így aztán megértettük egymást, mert én se kívántam az udvarlást. Sokat beszélgettünk lelki dolgokról, és úgy láttam, hogy neki is hasonlóak az eszményei, mint nekem. Ő is szerette a szépirodalmat, rengeteget olvasott, s így aztán mindenki csodálkozott, hogy hogyan tudunk annyit beszélgetni az olvasmányokról, művészetekről, amikor végeredményben mindketten fiatalok vagyunk.

Közben-közben megkértem az öregurat, hogy gondolkozzék azon, mivel is tudna engem foglalkoztatni. Végre aztán, amikor meg akartam az erdőigazgatóság könyvtárát vizsgálni, kiderült, hogy ott a legnagyobb rendetlenség van. Kértem, hogy amíg valami egyéb munkám kerül, engedje meg, hogy egy kis rendet teremtsék a könyvek között. Ez nekem való munka volt, mert az Ifjúsági Körben foglalkoztam már többször is ilyesmivel. Egy hét alatt azonban ezzel a munkával is elkészültem.

Megnéztem, hogy milyen restanciái vannak az igazgatóságnak, és ezeket kezdtem a magam elgondolása szerint rendezni és megválaszolni. Közben persze sok mindent meg kellett kérdezni egyes idősebb kollégáktól. Hát bizony azok nem győztek eléggé csodálkozni, hogy valakinek ilyen gusztusa legyen, amikor végeredményben semmittevéssel is megkapná a maga napi 3 koronás fizetését.

Néha aztán én is elcsábultam és elmentem az erdészet megszokott vendéglőjébe, hogy ott a többiekkel együtt megigyam a délelőtti korsó sörömet. Ott volt az egész erdőigazgatóság. Vége-hossza nem volt a háborús hírek mérlegelésének. A társaság nagy része akkor ment a vendéglőbe, amikor az újságok megérkeztek, és csaknem addig maradtak ott, míg a hivatali idő tartott, délután kettőig. Közben, ha megéhezett a társaság, hát megevett egy zónát, és ehhez is kellett legalább két korsó sör. Aztán jött az ebéd a maga 2-3 korsó sörével, a külső kerületek meg várhattak arra, amíg valaki kimegy, hogy az ellenőri faátvételeket lebonyolítsa.

Hát bizony én nem bírtam ezt soká. Elmondtam aztán az igazgatónak, hogy az ilyen ellenőri átvételeket én is le tudnám bonyolítani, s ezzel még kiszállási pénzt is tudnék keresni, ami pedig igen rám fért, mert jóllehet a szállásomért nem kellett semmit sem fizetni, mert azt előre kifizette az elődöm, de a rendes étkezésen felüli sűrűbb fogyasztások nem voltak betervezve a költségvetésembe.

Amikor pedig győzelmi hírek jöttek a frontról, hát azokat azután mindig kiadósabban meg kellett ünnepelni, és ilyenkor én sem lehettem hazafiatlan és nem maradhattam a hivatalban dolgozni, hanem illett, hogy én is elmenjek tíz óra tájt a vendéglőhivatalba. Sokszor az ilyen ünneplések belenyúltak az éjszakába is, és ilyenkor egész természetes volt, hogy másnap egyenesen a vendéglőbe menjen a társaság nagy része.

Végre sikerült kijutnom az erdőbe. A különböző helyeken dolgozó fakitermelő cégek úgy vártak már az ellenőri átvételekre, mintha ezen múlna nem csak az ő, hanem egész hazánk jóléte is. 10-20,000 m³ fenyőörnköt kellett átvenni. Én 2-3 átvevő csoporttal dolgoztam napokon át. Bámultam az embereket, hogy milyen ügyesen szaladgáltak a jégnél síkosabb fenyőörnkökön, hogy a fakörzőkkel megmérjék a hosszát és a klupával^a az átmérőket. Lassan úgy kifejlődött a szemmértékem, hogy deciméter pontossággal eltaláltam a hosszakat és centiméterre az átmérőket.

Ekkor figyelmesen megnézhettem, hogy hogyan készül a pompás szászsebesi faúszató csatorna, hogyan üzemeltetik azt, hogy közlekednek a munkások a gyorsan úszó fák tetején sokszor kilométer távolságra is, hogyan fogják fel a lecsúsztatott fákat az egyes vízduzzasztókban, mint eresztik azokat tovább az úszató csatornáknak, és hogy készletezik a Sebes folyó mellett, majd ismét hogyan úsztatják a folyón lefelé a sok ezer m³-es fatömeget egészen Szászsebesig.

A szabadidőmet is a hegyekben töltöttem. A magyar csendőrök hasztalan figyelmeztettek arra, hogy magányosan ne járjak, mert ellenséges román agitátorokkal van tele az erdő, de én semmi jelét sem láttam a munkásaimnál annak, mintha velem szemben a legcsekélyebb rosszindulat is megnyilatkozott volna. Az igaz, hogy egyesek nem voltak eléggé fürgék, de hát ilyesmit hol nem tapasztal az ember? Mindig nagyon jó néven vették, ha valamelyik erdei munkásnak a kunyhóját, vagy pásztornak az esztenáját felkerestem, és soha nem voltak sértők vagy ellenségesek velem szemben.

---

^a klupa: átlaló, vastagságmérő

Egyszer aztán ki kellett mennem a messze fekvő Kirpa erdőszlakhoz. Az erdőgondnokok azt ajánlották, hogy a Sebes folyó mentén haladjak majdnem az országhatárig, majd onnan forduljak nyugat, majd észak felé, és jó úton közelíthetem meg az erdőszlakot, igaz, hogy ez 64 km-es utat jelentene. Szerencsémre a Sugágon székelő két erdőgondnokság vezetője kocsin óhajtott ugyanakkor kimenni a fizetéseket eszközölni, és én velük mehettem.

A hosszú kocsizás alatt láttam a valóban sebes folyó vad rohanását, mely annyszor szállított már a habjain sok ezer köbméter fenyőrönköt is. Láttam azokat a veszélyes helyeket is, ahol a folyó hirtelen kanyarulatai már sokszor akadályozták meg a hosszú rönkök leúszását, és ahol hatalmas, sokszor 8-10 méteres torlaszok is keletkeztek. Ilyenkor aztán volt munka a torlaszok szétszedésével. Ez pedig igen veszélyes és fárasztó munka volt. Bizony sokszor fordult elő, hogy egy-egy munkás ott veszett a hirtelen meginduló fatorlasz törzsei között. Amikor mi ezen helyeken elkocsiztunk, mindenütt látni lehetett a feltorlódás következtében lerakott hatalmas törmeléktelepeket.

Amikor megérkeztünk Sugágra, megkérdeztük, hogy melyik erdősz vagy erdőlegény kísérne el engem a fennsíkon keresztül Kirpára. Senki sem vállalkozott. Azt mondták, hogy a fennsíkon sűrű köd van, és ilyenkor nincs az az ember, aki ott el tudna igazodni.

Térkép és iránytű volt nálam. Mérnök kollégáim hasztalanul figyelmeztettek a szerintük is lehetetlen vállalkozásra, én – bízva a térképolvasási tudásomban – mégis elindultam. A fennsík széléig nem is volt semmi baj, bár már ott is elég erős volt a köd. De onnan kezdve már nem nyomok voltak, illetve kitaposott ösvények, hanem a méteres fürengetegben keresztül-kasul húzódó marhacsapások, ahogy azt a legelésző jószágok szokták visszahagyni, amikor dús legelőn elterülnek.

A térkép szerint a hatalmas fennsík 5 km. széles lehetett, és Kirpa ennek a fürengetegnek a túlsó oldalán feküdt. Kirpa helyzetét az iránytűm meghatároztam, és eltökéltem magamban, hogy pontosan ezt az irányt fogom tartani, állandóan számolom a lépéseimet, ezer lépésenként ellenőrzöm lépéseim hosszúságát, és így haladok célegyenesen utam végcélja felé. Húsz lépésnyire sem láttam a nagy köd miatt. Sorban fogytak a gombok a ruhámon, amelyek eddig még kívül maradtak a lépésszámoláson, míg egyszer csak kifogytam belőlük, és eszerint a ház közelében kellett lennem.

Megálltam. Pontosán ellenőriztem számításaimat. Igen, Kirpának itten kell lennie. De merre? Előre? Jobbra? Balra? Sehol semmi, csak a tejszerű köd. Az izgalom fojtogatta a torkomat, és ténylegesen is köhögni kezdtem. Ekkor egészen a közelben kutyacsaholást hallok. Itt emberek laknak, és akkor ez csak Kirpa lehet. Alig haladtam egy kicsit balra-előre tíz lépést, egyszerre egy háznak a körvonalai, valamint valami árnyékkép tűnik föl előttem. Egy asszony csitítja a kutyát, és én bátran megyek feléje. A kirpai erdősz felesége volt. Elmondta, hogy a férje ma kivételesen nem vitte magával a kutyát, és ez volt a szerencsém. Kértem, hogy azonnal telefonáljon Sugágra, és jelentse a megérkezésemet. Megtörtént, de a kollégák nem akarták elhinni, hogy én érkeztem oda, és különösen ilyen rendkívül gyorsan. Ekkor magam is jelentkeztem.

Odalent Sugágon mindenki bámult azon, hogy én, a vadidegen, ködben gyorsabban tettem meg az utat, mint azok a hegyi emberek, akik itt születtek. Persze arra nem gondoltak, hogy térkép és iránytű ilyen esetben a legjobb cimbora. De a kutya nélkül talán én is eltévedtem volna abban a tejben.

Csak pár napot töltöttem odafenn a havasok között. Felmentem a Vurvu lui Petru-ra, amelynek a tövében egy gyönyörű szép tengerszem feküdt. Az erdész is óva intett, hogy ne járjak egyedül és fegyver nélkül, mert itten több körözött zsvány is rejtőzködik, akikkel a csendőrség sem tud boldogulni. Kalandozásom közben én is találkoztam egészen vad alakokkal, de annak ellenére, hogy az illetőnek gyanús fegyverei is voltak, az én barátságos kérdezősködésekre, hogy milyen hegy az előttünk, megmondta azt, és egész barátságosan váltunk el egymástól. Amikor aztán visszatértem és elmondtam a találkozásomat, és leírtam az illetőt és fegyvereit, akkor csodálkoztak csak az erdészek, hogy én még élek, mert ez az ember tartja rettegésben az egész vidéket, és ő ölte meg az egyik magyar csendőrt is pár héttel ezelőtt.

Befejezve a munkámat visszatértem Szászsebesre. Kiszállásaimért hatalmas pénzeket kaptam, és mindenkitől elbúcsúzva Vajdahunyadra, illetve Resicára mentem, ahol akkoriban Bandi is befejezte a kohómérnöki gyakorlatot, és velem együtt számított hazautazni. Eredetileg úgy gondoltuk, hogy Delmár Walterrel együtt még egy erdélyi körutat teszünk, de ezt az újabb korosztályok behívása miatt nem tudtuk megvalósítani.

Katonaságnál

Selmecre érve már láttuk a sorozási falragaszokat, amelyek a mi korosztályainkat is sor alá hívták. Léván soroztak bennünket. Bandi már kétszer volt sor alatt, de mindkét alkalommal kiszuperálták. Az első alkalommal azt állapították meg, hogy a bal térde felett egy csontkinövés van, és emiatt nem tud jól gyalogolni. Az igaz volt, hogy kb. három éves korban egyszer leesett, és akkor három napig nem kívánt felkelni, mert fájta a lába. Akkor senki nem gondolt törésre, de később, már a sorozás előtt megvizsgálták röntgenen, és akkor láttuk – e vizsgálatnál a főiskolán magam is ott voltam – hogy a bal térde felett egy 4 cm-es csontkinövés van. A felvételen látni lehetett a törés helyét is, amit egy hasonló színeződésű csontmassza töltött ki, mint a csontkinövést.

Mindnyájan tudtuk, hogy ez a hiba nem gátolja őt semmiben sem. Hiszen ő volt a legjobb műkorcsolyázó, kitűnő futballista, legjobb középtávfutó, legkitartóbb síelő, gyalogló, stb. Most ellenben nem arról volt szó, hogy az ember egy évet meglehetősen üresen elherdáljon az életéből – hiszen a valóságban ez történt a békebeli katonaságnál – hanem a Hazánkat óhajtottuk védeni a bennünket megsemmisíteni akaró ellenséggel szemben.

A sorozó bizottság parancsot kapott arra, hogy a főiskolásokat lehetőleg ne vegyék be. Mi aztán megállapodtunk a bizottság vezetőjével, Páll főhadnaggyal, hogy akik nem akarják magukat besoroztatni, azok petyhüdtlen álljanak a magasságmérő lécz alá, míg akik be óhajtanak vonulni, azok jól húzzák ki magukat a lécz alatt. Mi ketten aztán alkalmasak lettünk Bandival, de a többség inkább választotta a továbbtanulást és a fronttól való távolmaradást.

Csak október végén kellett bevonulnunk, és ezért én még beiratkoztam a harmadik évre, és hallgattam is vagy három hétig, amíg csak el nem utaztam Esztergomba, a k.u.k. 26-osokhoz. Még a sorozás előtt Bandival együtt azt kértük, hogy vagy a császár vadászokhoz, vagy a tiroli hegyi tüzerekhez sorozzanak minket. Léván aztán megtudtuk, hogy erre nincs lehetőség. Mivel azonban Hunyady gróf akkor szervezett egy síkülönítményt, ide jelentkeztünk szolgálatra.

Azonban minden másképpen történt. Bandit a 14-es honvédekhez, engem pedig az esztergomi közöskhöz osztottak be.^a Már ekkor csodálkoztunk azon, hogy azonnali kérésünket az egy csapattesthez való beosztásunkra vonatkozólag nem teljesítették, mert Bandi az ő ötös csoportjában a 4-es, míg én az enyémben a 2-es számot kaptam. A parancs értelmében pedig az újoncok három ötödét a közöskhöz, két ötödét pedig a honvédekhez kellett sorozni. Azt hittük, hogy ezt a mechanikus tagolást csak az ilyen alacsonyabb rangfokozatú tisztek csinálják, és a kiképzés alatt már egy egészségesebb szellemnek lehetünk tanúi. Hát alaposan tévedtünk!

A Selmecbányai Bánya- és Erdőmérnöki Főiskola hallgatói, mint önkéntesek a k.u.k. 26-osoknál.

Király Lajos balról harmadik az álló sorban.

A tizenkét fiatal közül hatan elestek.

A mi katonai kiképzésünk falrengetően ostoba volt; ennek folyományaképpen természetesen embertelen is. Három héten át folyt a betörésünk. Ez annyit jelentett, hogy minden jogos kívánságunkat megtagadták. A kaszárnyából nem lehetett kimennünk, mert még nem tudtunk rendesen tisztelni a feletteseknek. Sokszor órákon át mást sem gyakoroltattak velünk, mint a tisztelgést. Hol az volt a baj, hogy nem húztuk ki magunkat elég feszesre, hol meg éppen a merevségben volt a hiba. Egyszer a jobb kezünk középső ujjja nem jó helyen érintette a sapkánk ellenzőjét, máskor a bal kezünk mutatóujja nem tapadt eléggé a bal combunk fekete-sárga paszományához. És a hibákat sorolhatnám a végtelenségig. Az tény, hogy voltak közöttünk rettenetesen ügyetlen emberek is. Az egyszerű bányászok vagy falusi legények valóban nagyon nehezen törtek be ebbe a buta rendbe. Ilyen ügyetlenek voltak a zsidó fiúk is csaknem kivétel nélkül.

Mikor aztán hosszas gyakorlatozás után végre a feletteseink úgy találták, hogy utcaképesek vagyunk, megkaptuk az első kimenőt. Még ma is mosolyognom kell, ha rágondolok azokra a tisztelgésekre, amiket mi kivágtunk. A mi merev mozdulatainkra egyszerűen nem találok a természetben hasonlatot, mert ilyesmi ottan nincs is. Hasonlítsam magunkat a fákhoz? Micsoda sértés és lebecsülése a fák csodálatos kecsességének! Vagy utaljak a betonoszlopok merevségére? Az sem találó, mert azok nem dobják úgy fel a fejüket, mint azt az először kimenőt kapó regruták teszik. Nekem minden porcikám tiltakozott az ilyen katonaság és katonáskodás ellen.

---

^a Bandit november közepén helyezték aztán át az esztergomi 26-osokhoz.

Bandinak egy volt osztálytársa volt a századparancsnokunk. A gimnáziumban éppen csak hogy átcsúszott a vizsgákon, de parancsnokunkként annál nagyobb legény volt. Egyszer átmasíroztunk a Párkányána melletti gyakorlótérre, és közben a fiúk beszélgettek. Ezt észrevéve odaszólt nekem, hogy: „önkéntes Király! Nem tudja, hogy sorban beszélni tilos?” Én bosszankodtam, mert valóban nem szóltam egy szót sem, és a kérdésre azonnal jelentettem, hogy: „hadnagy úrnak alázatosan jelentem, hogy nem beszélgettem.” Erre aztán kirótt reám egy büntetést, hogy ezerszer le kell írnom, hogy sorban beszélni tilos. Milyen jó lett volna akkor egy írógép! Ennek híján azonban napokig kellett körmölnöm akkor, amikor mások vígan sétálhattak és szórakozhattak a városban.

Később, amikor már az altiszti iskolába kerültünk, ő magyarázta nekünk a kilőtt golyó röppályáját. Mivel azonban hatökör volt, a golyó útját a fegyvercső végétől nem egy érintőleges irányú görbével ábrázolta, hanem úgy rajzolta fel, mintha a golyó a cső végén örömeiben felugrana, és úgy folytatná a pályáját. Úgy látszott, hogy mindenki valami furcsát gondolt arról a szerencsétlen golyóról, amely ilyen furcsa pályát választott, mert mindenkinek az arcán csendes mosoly volt látható. A baj ott kezdődött, hogy a hadnagy hirtelen hátranézett, és meglátta derűtségünket. Persze megint engem kérdezett, jöllehet senki sem tudta a mosolyt oly gyorsan lefojtani egy semmitmondó kifejezésbe, mint én. És ismét hangzott a hadnagy kérdése: „önkéntes Király, mondja meg, miért nevet az altisztképző iskola?” Én aztán megmondtam, hogy a golyó röppályája nem helyesen van ábrázolva. Ezt persze ismét sértésnek és a tiszt rang lekicsinylésének vette, és ismét megbüntetett.

Ma sem tudom, hogy hogyan kellett volna magamat k.u.k. módra kifejeznem. Talán azt kellett volna mondanom, hogy a golyó nem választotta a feltüntetett esetben a természetes utat. Vagy úgy kellett volna magamat kifejeznem, hogy a kréta helytelenül ábrázolta a kilőtt golyó útját. Vagy talán a táblát kellett volna hibáztatnom, avagy a rossz világítást, vagy éppen a mi görbe látásunkban kellett volna a hibát megtalálnom, de hogy én a k.u.k. hadnagy úrban látom a rossz rajz okát, hát az megbocsáthatatlan a fegyelem szempontjából. Pedig Szenes hadnagy nem volt rossz indulattal irányomban, csak éppen ő tiszt volt, és én minden rendfokozat nélküli önkéntes regruta.

Amikor aztán a feküdj vezényszóra, de mit is beszélek, a nieder volt nálunk a divat, úgy lefeküdtünk a legnagyobb pocsolyába is, hogy csak fröcskölt körülöttünk a sár, és amikor ezt megtettük ha kellett, egymásután 50-szer is, és amikor a fegyverfogásaink úgy csattantak, mintha azt egyetlen óriás végezte volna valami mérhetetlen nagy fegyverrel, és amikor a feleleteinkben az értelemnek és gondolkodásnak utolsó szikrái sem jelentkeztek, hanem csak a bevágott szöveg eldarálása hangzott, akkor értünk meg arra, hogy tisztiiskolába kerülünk.

Rangelső lettem, ami persze nem azt jelentette, hogy bármiféle rangot is kaptam volna, mindössze azt mutatta, hogy elsősorban vagyok jogosult a tisztiiskolára. Ebben az időben került hozzánk Bandi is, mivel azonban ő még nem nyert közös kiképzést, annak ellenére, hogy a honvédek között ő volt a legjobb az altiszti iskolában, nálunk pótkiképzésre szorult. Az ő aktáját, amelyben közös (császárvadász vagy hegyitűzér) csapattestbe való beosztását kérte, így intézték el.

A kenyérmezei tisztiiskola sem volt sokkal különb, mint az előző. Itt egy Schönpflug nevű Rittmeister^a volt a parancsnokunk. Ez egy ideges, a harctérről kiszuperált vakarcs volt. Ha Vergatterungot^b vezényelt, és valakinél a legcsekélyebb hibát is találta, odaugrott eléje, meg-

^a Rittmeister: lovas kapitány vagy százados

^b Vergatterung: sorakozó, igazodj!

fordult és a sarkantyús csizmájával kezdett ugrálni a vigyázzban álló delikvens lábán. Undorító volt ezeknek a mitugrászoknak az önkényeskedése.

Éppen a vizsgákra készültünk, amikor közölték velem, hogy Máriazellbe vagyok vezényelve síoktatónak. Ha már karácsonyra nem is engedtek haza, most legalább hazamehettünk egy napra Bandival együtt. Mily jó volt megint felvenni a civil ruhánkat, és legalább a Kálvária felé tehattünk egy családi kirándulást. Aztán ismét vissza Esztergomba, átvenni az új felszerelésemet, és gyorsan Máriazellbe. Bandinak is megígértem, hogy hamarosan őt is felkéretem síoktatónak.

Egy százados, Páll főhadnagy, egy-két őrmester és altiszt jött a kb. 20 tagból álló különítményünkkel. Persze közülük senki sem tudott síelni. Így aztán nem volt csoda, ha az én státuszomat igen sokra értékelték. Amikor pedig elmondtam, hogy a bátyám nálam sokkal jobban sízik, azt nem akarták elhinni, de mégis megtették, hogy egy hét múlva őt is felrendelték oktatónak.^a

Itt aztán kedves társaságba kerültünk. Velünk volt a körnöcbányai főjegyző, Jánossy Bandi és Teschler Imre neves alpinistánk is, akikkel mint önkéntes társakkal is a legjobb viszonyba kerültünk. Az V. hadtestnek aztán mi voltunk a fő kiképzői. Voltak ugyan mások is, akik ilyen minőségben kerültek hozzánk, de bizony ők inkább csak szórakoztak, lumpoltak, és gondoskodtak arról, hogy a kis csapatunkkal együtt fényképeztessék le magukat.

Amikor szabadidőnk volt, nagyszerű síkirándulásokat tettünk a magasabb hegyekbe. Egyszer még az Ötscherre is felmentünk négyen, ami az akkori hó és időjárási viszonyokhoz mérten igen szép teljesítménynek számított. Hazatérve éppen a szokott vendéglő félreeső szobájában vacsoráztunk, amikor egy hölgy keresett minket. Bemutatkozott, hogy ő Bayer Anni, Ausztria 1914 évi síbajnoknője. Hallotta, hogy az Ötscheren voltunk, és nagyon sajnálta, hogy nem tudott a mi ilyen tervünkről, mert akkor megkért volna, hogy velünk tarthasson.

Nekünk akkor még különös volt, hogy egy leány így keressen fel egy önkéntes társaságot, és így ajánlkozzék egy közös túrára, amelyet egy nap alatt meg se lehet tenni. Később voltunk

^a Bandi saját feljegyzései szerint január 10-én érkezett Máriazellbe, és február végén tért vissza a síosztaggal együtt Esztergomba, majd március 9-én indultak a harctérre.

egy-két kisebb kiránduláson, és akkor láttuk, hogy mennyire természetesek ezek az osztrák síelő lányok, akik bennünk nem a férfiakat látták, hanem a jó síelőket, akikkel sokkal szebb túrákat végezhetnének, mint ha egy leánytársaság verődne össze hasonló célból.

Egyszer aztán nagyobb ünnepséget rendeztek a tisztjeink. Nekünk ekkor már régen kiadták a parancsot, hogy vagy civilben járjunk, vagy rejtjük el a gallérunkat, és így senki se vehessen tudomást arról, hogy semmi rangunk nincs, és ennek ellenére nem csak a legénységet, hanem még a tiszteket is tanítjuk síelni. Az ünnepség ürügye Kummer generális megjelenése volt, aki miután felmentették Przemysl várának parancsnoksága alól és nyugalomba vonult, eljött megnézni a síelőket Mariazellbe. Persze nem csak a mi hadtestünk különítményei tisztelegünk neki, hanem a többi hadtest sízói is díszszemlére jelentkeztünk. Ő aztán kedvesen elbeszélgetett velünk is, akik hivatalosak voltunk az ő tiszteletére rendezett estélyre.

Egy Rittmeister ez alkalommal mutatta be, hogy milyen kiváló gulyást lehet készíteni az élesztőből. Akkor persze ő arra gondolt, hogy evvel ki lehet védeni az angoloknak azt a szándékát, hogy bennünket központi államokat kiéheztessenek, mert mint ő mondotta, az élesztő korlátlan mennyiségben rendelkezésünkre állhat. Az élesztő levest egy alkalommal élvezettel fogyasztottuk el, de hogy állandóan ilyenén éljünk, azt túl fantasztikusnak találtuk.

Mariazellben ismerkedtünk meg Strij volt polgármesterének leányaival, Marylával és Halkával is. Ők a nagynénjükkal menekültek Galíciából, és semmit sem tudtak a szüleikről. Kedves, vidám lányok voltak, akikkel szívesen elrödlizgattunk.

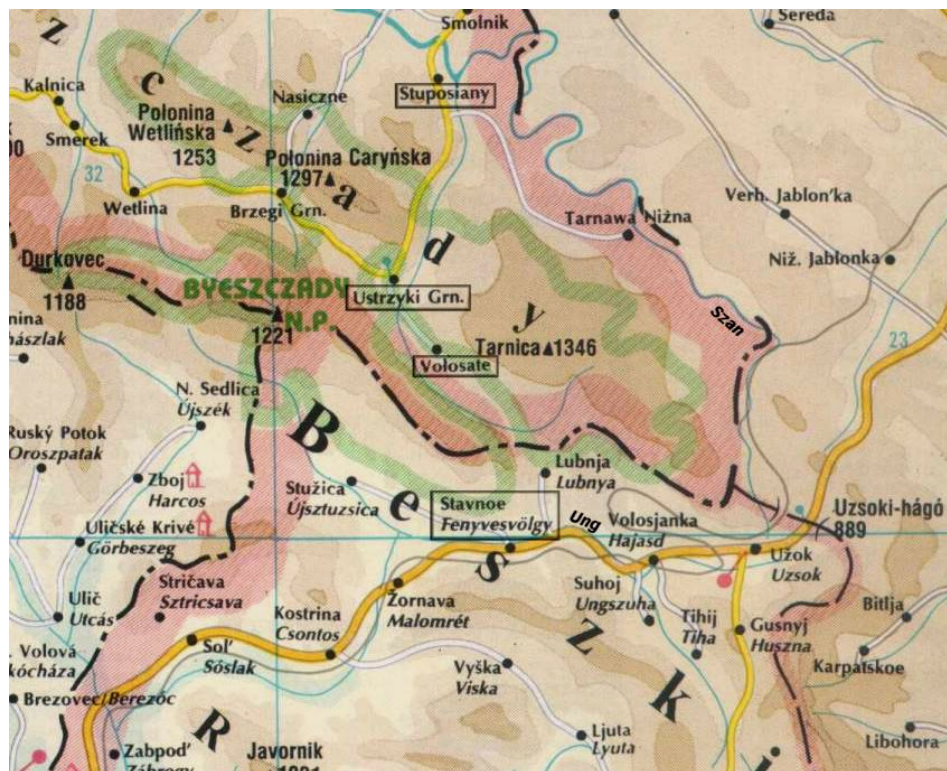
A tisztek példálózásaiból arra lehetett következtetnem, hogy velem minden legénységi rendfokozatot át akarnak ugratni, és azt kérték az V. hadtest parancsnokságától, hogy egyenesen zászlóssá nevezzenek ki. Amikor pedig ezt onnan elutasították, még határozottabban indokolták előterjesztésüket. Rámutattak arra, hogy engem a tisztiiskolából emeltek ki, ahol pedig rangelső voltam, és most is tisztek kiképzésével foglalkozom. Szerencsére ennek sem lett semmi foganatja, és én továbbra is rendfokozat nélküli önkéntes maradtam.

A síosztag kiképzése után továbbra is ott akartak tartani, de ehhez egyikünknek sem volt kedve. Ezredeinkhez vonultunk be. Ott aztán ismét be akartak osztani a legközelebbi tisztiiskolába, de mi inkább jelentkeztünk frontszolgálatra. A hetedik marsbattallionba osztottak be mindkettőnket, tizedesi rangot kaptunk azzal az ígérettel, hogy a tiszti kinevezésünk majd a fronton fog megtörténni a kormányrendelet értelmében.

Indulás a frontra¹⁶

Távíratilag értesítettük szüleinket az indulásunkról, ők el is utaztak hozzánk, de már nem találkozhattunk egymással. Még Budapestre is eljöttek utánunk, de bizony nem tudtak megtalálni a sok katonavonat között. Nagy lelkesedéssel mentünk ki a frontra, mert mindenkitől azt hallottuk, hogy ottan sokkal rendesebbek a tisztek, mint otthon a garnizonban.

Pár napig tartott, amíg Debrecen – Csap – Ungvár útvonalon elértünk Fenyvesvölgybe, ahol már erősen lehetett hallani a frontról hangzó ágyúdörgést. Itt aztán kivagoníroztunk, és megkezdődött a gyaloglás Galiciának Volosate nevű faluja felé. A havas, jeges úton felfordult szekerek, kiborult élelmiszeres ládák, majd rengeteg muníció hevert az elpusztult lovak mellett. Erőltetett menetben kellett sietnünk, mert a front irtó nagy ellenséges nyomás alatt állott, és a katonák fáradtak, kimerültek voltak, és a felszerelésük is hiányos volt.

Tudtuk azt is, hogy nagy a lőszerhiány is. Mellettünk meg ott heverték a teli muníciós ládák! Itt tenni kell valamit! Azonnal szóltunk Páll századosnak – őt is a frontra jelentkezéskor léptették elő – majd 4-4 sít összeerősítettünk szántalpnak, erre raktuk a magunk igen súlyos felszerelése mellett a medikusok (Merétey S. és két társa) nehéz poggyászát is, aztán meg-raktuk e hevenyészett szánokat lőszeres ládákkal, és így vonultunk be előbb Volosateba, majd onnan Usztricki Gorneba és végül Sztuposányba, ahol a marsunk jelentkezett a fronton levő ezredesünknel.

Síkülönítménnyel a kárpáti fronton

Velünk együtt sok tisztiiskolát végzett önkéntes társunk is kijött a frontra. Az ezredes másnap nagy kihallgatást tartott, mindegyikünkkel kezét fogott, majd amikor hozzám ért, azt mondta, hogy ismeri eddigi viselkedésemet, tudja, mit tettünk a front érdekében akkor, amikor önkéntesen elvállaltuk a muníciószállítást, és legyünk meggyőződve, hogy rajtunk lesz a szeme. Ő iparkodik a lehető leggyorsabban tisztekké léptetni elő minket, és az egész síkülönítményt a maga rendelkezésére kívánja visszatartani. A többi 15 önkéntessel nem beszélt annyit az ezredes, mint velünk.

Az ezredes a falu legjobb házát jelölte ki számunkra szállásként, és nap-nap után új és új feladatokat kaptunk, amelyet senki másra nem bízhatott, csak reánk. Hol a havasokba kellett

kimennünk egy-egy nagyobb járőrrel, hogy felkeressük a 4-5 méteres hó alatt a szénaboglyákat, amelyekre az éhező lovaknak volt mulhatatlanul szüksége, hol a meglazult összeköttetést kellett helyreállítanunk.

A szénaszállításnál aztán rengeteget mulattunk. Katonáink nem tanultak meg eléggé síelni, hogy a hátukon levő és elálló nagy teher ne vetette volna ki őket az általunk készített sínyomokból. Közben természetesen arra is vigyázni kellett, hogy az ellenség felé fedezve legyünk. Érdekes volt, hogy hogyan találtuk meg ezeket a hatalmas boglyákat. Észrevettük, hogy mindegyik boglya közepén egy hatalmas kiálló rúd jelezte a boglya helyét. Így aztán, ha ilyen rudat találtunk, azonnal elkezdtünk ásni lefelé, míg elértünk a szénához, és akkor kezdődött a bálák készítése, a síelők hátára kötése és a lesiklás.

Hányszor kellett visszamennünk, hogy egy-egy felhemperedett társunkat kiszabadítsunk a teher és a hó alól, hogy újból folytathassuk a legtöbbször nem veszélytelen utat. Amikor egy-egy utunkból hazatértünk, már várt az ezredes parancsa, hogy jelentkezünk új feladat átvételére. Ezredünk meglehetősen nagy vonalat tartott megszállva, és volt olyan kihelyezett különítményünk is a Szan és Volosate folyók összefolyása mögött, ahol csak mintegy 60-100 méterre volt az ellenség lövészárka.

Hányszor el kellett futnunk, hogy a megszakított telefonösszeköttetést gyors sífutással pótoljuk! Egyszer éppen bejöttem egy ilyen utamról, amikor már ismét jelentkeznem kellett az ezredparancsnoknál. Éppen egy kémét oktatott, hogy merre csússzon át az oroszok fedezékei felé. Nappal volt, és már kezdett sütni a nap is. Az volt az ezredes parancsa, hogy a kémét vezessem a Schwarze Kuppe előretolt állásába, ottan azonnal jelentsem a századparancsnoknak az ezredes rendeletét, hogy merre küldje át a kémét, előbb azonban figyelmeztesse telefonon az összes szakaszparancsnokot, akiknek a frontjáról az átkelés helyét látni lehet.

Én aztán hazatértem. Délután ismét hívtak. Kiderült, hogy a dvorniki vonalról is látták az orosz vonal felé kúszó kémét, és erre záró tűz alá vették a szakaszt, a kémét pedig úgy kényszerítették a visszatérésre, hogy mindig előtte csapott be egy-egy gránát. Mi hallottuk az állandó lövöldözést, de nem tudtuk, hogy merre van valami támadás készülöben.

Azonnal ki kellett mennem a dvorniki részhez, és ott jelentkeznem a századparancsnoknál. A helyzet igen csiklandós volt. Az odavezető utat az oroszok szünet nélkül lőtték. Egy mély vízmosásban mentem a rajvonal felé, amelyet így az ellenség felől közelítettem meg. Amikor aztán a drótkerítéshez értem, jelt adtam a Vorpostnak^a, és így bejutottam a lövészárkba. Jelentkeztem a századparancsnoknál.

Elővezetik a megvasalt kémét, akit én reggel vezettem ki a rajvonalunk elé. Igazoltam őt. De micsoda állapotban volt! A ruhája rongyokban lógott a testéről; az arca csupa sár és korom. Úgy reszketett, mint a falevél. A parancs értelmében a legrövidebb úton kellett őt az ezredeshez vezetnem. Amíg a mély vízmosásban haladtunk, még csak jött valahogy, bár akkor is lehasalt a golyók sívításakor, mintha az segített volna valamit; hiszen ha hallja az ember a golyót, akkor az már el is röpült fölötte.

Hanem amint kiértünk az útra, ahol éppen csak a zajló folyó választott el az ellenségtől, akkor az én emberem se élő se holt nem volt. Éppen akkor kezdett szaladni, amikor a világító rakéta felröppent, és az egész területet csaknem nappali fénnel árasztotta el. Az oroszok, látva a

---

^a Vorpost: őrszem

futó embert persze rögtön utána küldtek egy sorozat lövést. Néha úgy éreztük, hogy éppen a sarkunk nyomában pattognak a lövések. Amikor aztán elértem, bár már sötét volt, ismét nem akart felkelni. Úgy kellett felrángatnom az útról.

Elmagyaráztam neki, hogy éppen akkor kell mozdulatlanoknak lennünk, amikor teljes világosság van, és akkor kell szaladnunk, amikor már megszűnik a fény. Ezután már így tettünk. De az oroszok ekkor egy nagy fényerejű reflektorral kezdtek keresni minket. Az bizony kellemetlen érzés volt, amikor rajtunk megállt a fény, és ágyúval kezdtek löni bennünket. Midőn a lövés nem messze mitőlünk robbant, és a fény is kialudt egy kis időre, azonnal bevonszoltam emberemet a gránáttölcsérbe, ahol legalább nem láthattak.

Késő éjszaka lett, amikor hazaértünk, és elvezettem a kémet az ezredeshez. Ő már várt, mert meg akarta vizsgálni a dvorniki frontszakaszt, és azt kívánta, hogy én vezessem el oda. Másnapra vártuk ugyanis a nyolcadik marsbatalliont, és őket szánta erre a nagyon meggyengült szakaszra, amellyel nekünk csak nehezen fenntartható kapcsolatunk volt.

Az ezredest is az előbb megtett úton vezettem. Milyen más volt az ő viselkedése! Pontosan úgy cselekedett, ahogyan én, és szinte fel se vettük a veszedelmet. Ő akkor félt egy kicsit, amikor a vízmósásban másztunk felfelé, és a gyalogsági tűzharc néha a fejünk felett robbant ki. Ilyenkor figyelmeztettem, hogy várunk kell egy kicsit, mert szabadabb térre jutunk, ahol nem tudjuk magunkat elég jól fedezni. Ekkor éreztem, amint segítettem neki egy hóléből képződött kis patakot átugrani, hogy erősen remeg a keze.

Végre ezt is megcsináltuk. Visszafelé már egy kerülővel haladtunk hazafelé, mert arra akarta bevezettetni az új erőket a rajvonalba. Innen egy zezzugos lövészárók vezetett a domboldal mögé, ahol már védve voltunk az ellenségtől. Nagyon kedvesen elbeszélgettünk az ezredessel a hosszú úton. Elmondta, hogy nemrég jött haza a Vogézekből, ahol igazán volt alkalma megszokni a pergőtüzet. Roppant közvetlen volt a modora; úgy beszélt velem, mint egy vele teljesen egyenrangú emberrel. Persze a nyelvi nehézségek néha akadályoztak minket, mert ő nem tudott jól magyarul, én meg a németet törtem úgy-ahogy.

Elmondta azt is, hogy velem szeretné betölteni az ezredadjudtánsi tisztet, mert az adjutánsa, Kopics százados holnap megy szabadságra. Ebben aztán meg is állapodtunk. Másnap ott voltam mellette, de csakhamar elküldött, hogy fogadjam a 8-ik marsot, és vezessem őket a helyükre. Amikor pedig visszatértem, közölte, hogy a Schwarze Kuppe-nál kifogyott a gyalogsági lőszer, és azonnali segítséget kérnek, mert különben nem tudják tartani magukat.

A már többször megtett úton én vezettem az egész síkülönítményt a veszedelmes úton. A síken vontattuk a lőszerszállítmányt, és így nagyobb mennyiséget tudtunk szállítani. Pechünk-re a két folyón átvezető bürüket az ellenség tüzésége szétlőtte, és így nekünk bele kellett gázolnunk a csaknem mellig érő vízbe, ahol minduntalan oldalba vágott egy-egy úszó jég-tábla, mert éppen jégzajlás volt.

Nehéz volt a ládákat a fejünk fölé emelve cipelni, de amelyik pár könnyíteni akart magán, és a vízbe süllyesztette azt, és úgy ment, azt azonnal elkapta a víz, a katonák megcsúsztak, és a ládákat rendszerint a vízbe pottyantották, ahonnan azokat már igen nehéz volt kiszedni.

Csuromvizesen, de emberveszteség nélkül értük el Kuppét, és adtuk át a szállítmányunkat. Aztán megint vissza, be a vízbe, majd átszaladtunk a félszigeten. és ismét be a másik vízbe. Aztán ki, és amennyire csak lehetett, fedezve magunkat vonultunk a szállásunkra, hogy

csonttá fagyott fehérneműnket szárazzal cseréljük ki, és a ruháinkat megszárogassuk a dob-kályha mellett.

Nem sokáig örülhettünk a melegnek. Jött az újabb parancs, hogy még egy szállítmányt kell átvinnünk a folyókon. Megint a nedves holmit vettük fel, és ismét elindultunk. Koromsötét éjszaka volt, de keleten már kezdett derengeni az égbolt. Mi szaladva vittük a szállítmányt, hogy kimelegedjünk. Ismét át a folyókon, megint jelentkezés. Ekkor aztán megnyugtattak, hogy most már bőven el vannak látva egy hétre lőszerrel, és közben a bürüket is megcsinálják ismét, már legalább vagy ötvenedszer, és így e munkától megszabadulunk.

Végre hazaértünk ismét, és megkezdődhetett a ruhaszáritás. Az ezredes pihenőt adott, én pedig fel akartam ezt használni arra, hogy levelet írjak haza. Élmény volt bőven. Oly különös volt, hogy a menázsihelyünkre menet magában a faluban egy patakocskán kellett mindig átlépnünk, és ott feküdt egy 19-es főhadnagy napok óta temetetlenül. Feje félig volt a vízben, de senki sem nyúlt hozzá, mert mindenkinek az élőkkel volt dolga, és nem sokat törődött a halottakkal.

Zöldcsütörtök volt^a. Amint a bírói szoba nagy szobájának ablaka mellett írtam a leveletem, olyan csodálatos boldogságban volt részem, hogy egészen együtt érezhettem magam az édesanyámmal, és biztonságot tehettem arról, hogy Istennek megtartó kegyelme milyen nagy megnyugvást, biztonságot adott nekem az elmúlt napok sok küzdelmében. Úgy átéreztem, hogy az én életem el van rejtve Krisztusban, és nekem nem kell többé a magam életéért aggódnom, mert hiszen azt az én Uram és Megváltóm kezébe tettem le.

Így írtam az én húsvéti leveletem az Édesanyámnak. Egyszerre aztán elkezdtek az oroszok éppen a mi lakásunkat lőni. Egyik gránát a másik után csapódott be közvetlenül a ház körül. A ház sarka, amelynek a közelében a leveletem írtam, kettényílt, az ablakok mind betörték. Mindenki kirohant a veszélyes helyről, még Bandi is ottan hagyott, én pedig nyugodtan írtam a levelet. Határozottan éreztem, hogy ennél a helynél nagyobb biztonságban sehol sem lehetnék, mert az Úr védelme alatt állok.

A levélírást egy pillanatra sem szakítottam meg, és hamarabb unták meg az oroszok a ház lövését, mint én a levélírást. Mikor elcsendesedett a tüzelés, visszajöttek a fiúk is. Első volt Bandi, aki igen féltett engem, de mikor látta, hogy semmi bajom sincs, és a levelet is befejeztem, még ő sem tudta megérteni azt a különös kegyelmet, amely velem történt.

Visszavonulás a Beszkidekbe

Ekkor tudtuk meg, hogy Przemisl elesett¹⁷, és az onnan felszabadult orosz haderő mind a mi frontunkra nehezedett. Nem tudtuk tovább tartani magunkat, vissza kellett vonulnunk. A Beszkidek ormaira vonultak csapataink, és ott kellett új lőállásokat kiépítenünk.

Amint vonultunk vissza az országúton, hol itt, hol ott sebesült meg valaki. Egyszer aztán én is kaptam a csípőmre egy hatalmas ütést, és összeestem. Bandi kihúzott a sorból, a többiek mentek tovább visszafelé. Baloldalamon lógott a kenyérzsákom, és azon meg is találtuk a belövés helyét. Amint aztán kerestük, hogy hol van a seb, hát sehol sem találtuk. Megnéztük a kenyérzsákokat is, de annak belső oldalán szintén nem volt lyuk. Akkor jöttünk rá, hogy egy

---

^a A virágvasárnap előtti csütörtök lehetett; egy héttel később, a Húsvét előtti zöldcsütörtökön estek fogságba.

gurulatos golyó vágott alaposan oldalba, és az úgy megrázta a csípőm csontját, hogy emiatt estem össze. A betyár golyó meg szépen ott lapult a kenyérzsákom kacatjai között.

Erre a kis kényszerpihenésre mindkettőnknek igen nagy szükségünk volt, mert rettenetesen el voltunk fáradva. Végre utolértük a különítményünket, és az ezredet is egyben. Minket azonnal az ezredes elé vittek. Nekünk kell megcsinálnunk az összeköttetést az egész fronton a sok ezred között. Az egész síkülönítményt a rendelkezésünkre bocsátotta, jóllehet egy törzsőrmester volt ennek a parancsnoka. Aztán megmutatta a térképet, és alig pár órási pihenés után útnak indultunk.

A különítményben ekkor még voltunk vagy harmincan, de azt rögtön láttuk, hogy a többiek csak akadályoznának minket a feladat megoldásában, amit csak a legnagyobb sebességgel és teljesen egy akarattal lehetne megoldani. Bizony, már a legközelebbi hegygerincen is ellentét támadt miköztünk és a törzsúr között. Ő a ködben egyenesen az ellenség felé lejtő gerincen akarta vezetni a csapatot, míg mi az ezredesnél elkészített térképvázlat alapján láttuk, hogy a mi vonalunk ezen irányra merőlegesen fog húzódni.

Erre meghagytuk, hogy ott, ahol vagyunk, táborozzanak le, és mi, akik a legjobban tudtunk sízni, mi elvégezzük az egész feladatot. Így is történt. Az első hegyeken jeleken mutattuk a csapatállásokat, de amint tovább és tovább haladtunk, mind jobban ki voltunk téve annak a veszélynek, hogy valamely előretörő orosz előőrs megelőz minket, és esetleg annak karmai közé kerülünk. Ekkor már legalább 15-20 km-t tehettünk meg, és végcélunktól már nem lehetünk messze.

Minden hegyoromnál erősen figyeltünk, hogy milyen csapatok közelednek a mi ködös ormaink felé. Amint meghallottuk a beszédfoszlányokból, hogy németek vagy magyarok közelednek a mi hegyünk felé, azonnal tovább mentünk. Végre elértük azt a pontot, nem tudom hányadik ormot, mely egyben végcélunk is volt. Erősen figyelve itt is hallottunk már beszélgetést, de az inkább egy erősebb járőr lehetett, mint a várt csapattest.

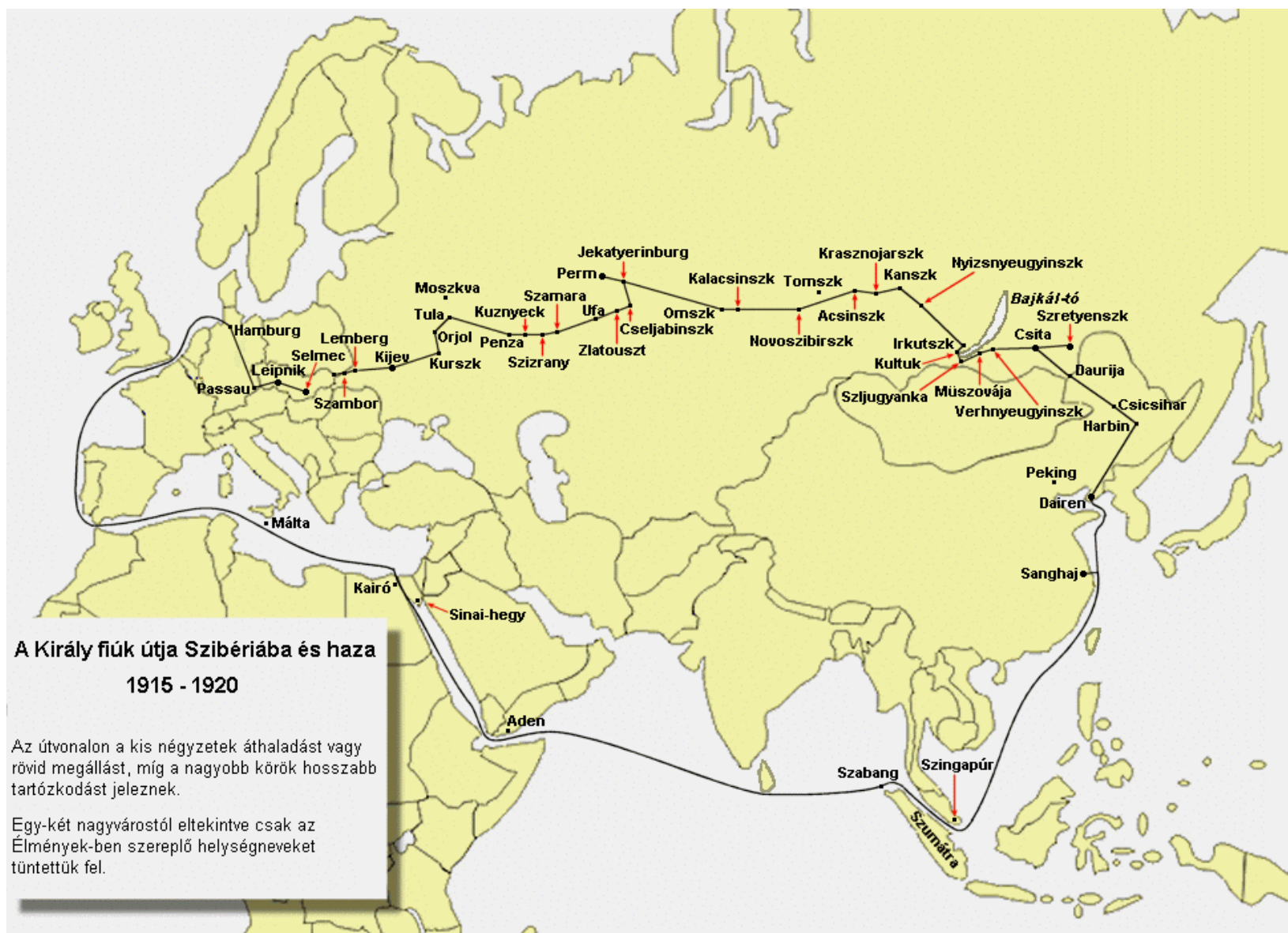
Végre hallottuk, hogy ha halkan is, németül beszélnek egymással. A köd elvezette hozzájuk a mi beszédünket is, és mivel nem értették, már éppen készültek megrohmozni a hegyet, amikor mi lekiáltottunk, hogy a hegyen barátok vannak.

Nagy volt az öröm odalent. Azonnal siettek is felfelé, és nemsokára barátságosan üdvözölhettük egymást. Amikor elmondtuk, és a térképen megmutattuk a hegyivadász tisztnek, hogy milyen utat jártunk be ma, elcsodálkozott. Egyre-másra hajtogatta, hogy sapristi das ist aber etwas^a. Aztán elmondtuk, hogy hol hagytuk a legutolsó csapatokat, akik akkor már a telefont is felszerelték, és erre a meglehetősen keményre fagyott hóban elkísért minket vagy 5 km-re, és onnan felhívta a mi ezredünket és jelentette, hogy az egész feladatot mi ketten oldottuk meg, és ezzel csapataink biztosítva vannak a bekerítés ellen.

Nagy volt az ezredesünk öröme. Elmondta, hogy egy híján már az összes legénységi kitüntetésre felterjesztett, és egyúttal kérte a főparancsnokságot, hogy bennünket soron kívül léptessen elő tiszté.

---

^a Teringettét, ez aztán valami! (mai kifejezéssel: ez nem semmi!)

Utolsó, félbeszakadt feladatunk

Másnap aztán utolsó legénységi feladatként azzal bízott még meg, hogy 3-as járőrben figyeljük meg azokat az orosz erőket, amelyek utánuk nyomultak, és amelyeket a tűzérési megfigyelő jelentése szerint a mi tűzériségünk széjjelszórt és visszavetett. Amint a kijelölt gerinc felé haladtunk, láttuk, hogy a tábori őreink mindenütt alszanak a nagy fáradtságtól.

Jól körülnéztünk, mert hiszen megkaptuk már a következő feladatot is, megtervezni és megépíteni egy nehéz szerelvényekkel is járható utat az állásaink mögött, amelyen a legmesszebb fekvő századainkat is könnyen el lehet érni. A gerincen, amelyen lefelé kellett haladnunk, vastag, métereken felüli átmérőjű hagyásfák voltak kb. 100 méterre egymástól. Megállapodtunk abban, hogy én vizsgálom át a tőlünk balkézre elterülő fiatal bükkös erdőt, míg ők lassan vonulnak lefelé a gerincen, hová én minden pár száz méter után szintén kiszaladok.

A gerinc jobboldalán tarvágás volt, és a sarangok^a még mind ott voltak. Mindenütt csupa nyom. Gyanús volt, hogy nagyon sok a hegyes csizmaorr, ami oroszokra mutatott. De ez mégsem lehetett, hiszen a tűzériségünk visszaverte őket. Amikor legközelebb kifutottam a gerincre, Bandiék éppen hátrafelé néztek a mi Feldwache^b-ink felé. Amikor aztán hozzám siklottak ők is, elmondták, hogy éppen a mi tábori embereink előtt furcsa emberek mozogtak, gyanúsan magas sapkákban. A Feldwachék előtt oroszok nem lehettek, állapítottuk meg.

Aztán én ismét megtettem az én körözésemet, és kifutottam a gerincre. Bandiék nem jöttek. Én egy kissé körülnéztem a vágásban, majd amikor visszamentem a gerinc felé, megláttam Bandiékat. De miért néznek ismét hátra?

Ekkor láttam, hogy lekapják a vállukról a fegyvereiket, beugranak egy hosszú sarang mögé, de mielőtt még lőhettek volna, csomó orosz – lehettek vagy 12-en – körülvette őket, és ők foglyokká lettek. Rettenetes volt tehetetlenül nézni, hogyan vesznek el Bandiéktól mindent. Az agyam lázasan dolgozott. Megmenteni őket, ez volt minden gondolatom. De hogyan tudom én ezt megtenni, aki csak egyedül vagyok, míg ők nagy túlerőben velem szemben.

Lecsatoltam a síket, majd felvettem a hóköntösömet, hogy mennél később vegyenek észre. Megnéztem a fegyveremet is. Sajnos nem ismertem eléggé, hogy mennyire biztosan lehet vele lőni. Az én fegyverem a tegnapi nagy útnál erősen akadályozott a haladásban, és ezért kértem egy karabélyt, amelyet keresztbe vethetek a vállamon, és így nem akadályoz a síelésben. Elővettem egy töltényt és megpróbáltam a csőtorkolatot, hogy nincsen-e kilőve nagyon. Hát bizony az eléggé tölcéses volt már. Ezzel a fegyverrel nem kísérelhetem meg a társaim mellől kilőni az oroszokat.

A hóban fekvé mérlegeltem a helyzetet. Ha valamelyik messzebb megy el Banditól, akkor megpróbálom lelőni. Kitűnő lövész voltam, és teljesen nyugodt is. Ha pedig megindulnak lefelé a gerincen, akkor itt kell eljönniök előttem. Én az utolsó pillanatban fogok felugrani, azonnal hátat fordítok nekik, és hátrafelé kezdek vezényelni, mintha egész csapat lenne mögöttem, aztán a meglepett oroszokat foglyul ejtem, Bandiékat pedig azonnal felszerelem az elvett fegyverekkel.

---

^a sarang: farakás, előírás szerint összerakott fa

^b Feldwache = tábori őrs

Amint így lesem, hogy nem távozik-e valamelyik orosz egy kissé távolabbra Banditól, egyszerre csak egy roppanást hallok. Arra nézek, hát egy magányos orosz jön a gerincen felfelé. Láttam, hogy meg kell látnia engem, azonnal cselekednem kellett. Felugrottam, és a kivont bajonettel megrohantam őt. Mindkettőnk szerencséjére éppen ott is volt egy hatalmas bükkfa, amely mögé az én oroszom beugrott, és elkezdett ordítani.

Az oroszok azonnal rajvonalba rohantak felém. Amikor aztán Bandi is kért, hogy tegyem le a fegyvert, mert hasztalan már minden ellenállás, a földre dobtam a fegyveremet, helyre tettem a bajonettet, és felemelve mindkét kezemet megadtam magam.

A megkergetett orosz akkor nagy vitéz lett. Feltűzött szuronnyal rohant felém, és meg akart ölni, de a többiek lehordták őt, és azzal gyanúsították meg, hogy meg akarta adni magát, azért ment egyedül a mi rajvonalkunk felé. Végre aztán abban állapodtak meg, hogy ő foszthat ki engem, aminek teljes mértékben eleget is tett. Bandi aztán vigyázott, és ahogy hajtottak bennünket lefelé, mindig úgy ment, hogy lehetőleg ő menjen mögöttem, és így a gyáva orosz nem tölthette ki rajtam a bosszúját.

Hadifogságban, útban Kijevbe

Rettenetesen buta érzés volt fogságba esni. Ilyesmivel soha sem számoltam. Rengeteg volt a muszka. Hol volt itt szó visszavonulásról? Amint kihallgattak, megtudtuk, hogy a mi tűzérsegünk erősen csépett egy fél napon át egy olyan helyet, ahol egy orosz sem volt, és ezt jelentette eredményes tűzérsegi tűznek.

Mind több hadifogollyal találkoztunk, de feltűnő volt, hogy ezek legtöbbször valamilyen nemzetiség volt. Amikor egy nagy hodályba tereltek, ahol talán 400-an is lehettünk, mindössze hatan voltunk magyarok. Mi aztán meg is beszéltük egymással, hogy az est beálltával oda lopódzunk a 6 órunk mellé, ezeket leütjük, és aztán vissza a csapataink felé. Ez a tervünk sem válhatott valóra, mert egy magyarul tudó tót kihallgatott, majd szólt másoknak is, és aztán a társaság közölte velünk, hogy ha akár az öröket akarjuk megközelíteni, akár egymással beszélgetünk, azonnal szólnak az oroszoknak, és akkor nem lesz jó dolgunk. Midőn láttuk, hogy tervünket nem tudjuk megvalósítani, és még a nálam levő bajonett is veszedelmessé válhat, a hátrafelé szállítás alkalmával azt is eldobtam.

Először is Lutoviskára hajtottak minket. Borzalmas volt az a mérhetetlen sár, ami mindenütt folydogált az utakon. Volt olyan utunk is, ahol csak nagy nehezen tudtunk egymás segítségével a csaknem 2 méteres sáron áthatolni. Az utakat egyszerűen nem lehetett látni sem. Csak a lábunkkal éreztük, hogy még az úton vagyunk, egyébként nyakig bent voltunk a sárban.

Ellátást természetesen nem kaptunk. Ez ugyan nekem csak hasznomra vált, mert így legalább megszabadultam a vérhástól, amely már a fogságba esés előtti napon, márc. 31-én jelentkezett. Bandi azonban nagyon rosszul állt a lábával. Erősen fel volt az törve, és ha vissza akartunk egy kissé maradni a tömegből, amelyet a lovas katonák maguk előtt terelgettek, mint valami hatalmas birkanyájakat, akkor azonnal le akartak löni.

Menni, menni, menni a végkimerülésig. Már negyedik napja nem ettünk semmit. Úgy tudom, hogy aznap érkezhett a levelem haza, amikor ápr. 1-én fogságba estünk. De milyen más volt ez a zöldcsütörtök, mint ahogy azt egy héttel korábban a bombázásban elképzeltem.

Negyedikén, húsvét vasárnapján végre megpihentünk egy domboldalon. A nap gyönyörűen sütött, és a kabátunk kezdett megszáradni. Azonnal hozzáfogtunk a centiméter vastagságú sár leveréséhez. A katonák nevetve szemlélték buzgó igyekezetünket, és tréfálkoztak velünk. Amint azonban előjött a fekete-sárga paszomány a nadrágunkon, egyszerre megfordult a hangulatuk. Szidtak minket, hogy mi nem is vagyunk katonák, hanem gyilkosok, mert amikor már úgylis reménytelen a helyzetünk, mi magyarok, ilyen paszományosok, még mindig harcolunk. Titeket mind le kellene ölni, mondták nagy dühösen.

Vége azonban enni kaptunk. Nem volt fontos, hogy mit, csak végre ismét lett valami a gyomrunkban. És aztán megint hajde, hajde, hallatszott a hajtó kiáltás. Jaj de szívesen heverésztünk volna a napon legalább még egy óráig, de nem lehetett. Én is nagyon gyenge voltam a vérhastól és koplalástól, de Bandi igen sokat szenvedett a lába miatt.

Amint távolodtunk a fronttól, úgy engedett fel a velünk szemben eddig megnyilvánuló gyűlölet. Egy alkalommal egy csomó frissen érkezett kozák vett körül, és ezek, amint látták az éhes, vágyó pillantásainkat, megszántak, és megkínáltak a hazulról hozott pirozskikkal. Úgy éreztük, hogy soha nem ettünk ettől a vagdalt hússal töltött süteménytől jobbat.

Aznap már vonatra is ültünk, de hamar leszállítottak, és gyalogolnunk kellett tovább. Azt hiszem, Samborban kerültünk egy magyarul tudó orosz tábornok elé kihallgatásra. Természetesen azt kérdezte tőlünk, hogy mikor kerültünk ki a frontra, és mikor megmondtuk a dátumot, akkor azonnal megmondta, hogy a hetedik marssal jöttünk. Aztán azt kérdezte, hogy milyen erősek az ezredeink? Mi persze retteneteseket hazudtunk. Ő aztán nevetve javította ki az adatainkat a valóságnak megfelelően.

Azt kérdezte ismét, hogy sok németet láttunk-e a front mögött? Hát bizony mi egyet se láttunk, és éppen ezért azt mondtuk, hogy nagy megerősítések érkeztek. Úgy gondoltuk, hogy talán így is segíthetünk szegény Hazánkon, amelyet most igazán könnyen lerohanhattak volna. Erre aztán ő is igazolta, hogy a németek ellentámadást készítenek elő Gorlicze környékén. Ezért kellett tehát minket oly embertelenül Oroszország felé hajszolni!

Megemlítettük még a tábornoknak, hogy van nekünk Oroszországban egy rokonunk, Grecseff hercegnek hívják. Ekkor is azonnal kiigazított, hogy őt Grecsjoznak kell nevezni. Tudott arról is, hogy magyar nőt vett feleségül, aki eredetileg a fivérének volt a jegyese. Elmondta azt is, hogy bennünket Kijevbe visznek, és ottan jelentkezzünk a várparancsnoknál, aki Grecsjoznak a legjobb barátja, így legalább a fogságunk keserves napjait ő majd szebbé teheti.

Amikor így beszélgettünk, akkor hoztak egy újabb csoportot. Az egyik önkéntesnek le volt szakítva a kabátja fél ujja, s amint jobban megnéztük, hát látjuk, hogy Kossatczky barátunk, ki igen szerelmes volt Eribe. Nagy volt a találkozás felett érzett örömünk.

Innen aztán hol gyalog, hol vonaton mentünk tovább. Így érkeztünk végre Lembergbe^a. Bandinak ekkor már egészen nagy szakállá volt, és ennek vége erősen vörösbe hajlott. A zsidók azt hitték, hogy egy hitsorsosuk, és igen szívesek voltak vele szemben. Rá akartuk venni őket, hogy rejtessenek el bennünket, mert nemsokára ideérnek a németek, és akkor mi ismét haza mehetünk. Már-már ráálltak, de aztán mégis meggondolták magukat, mert ha az oroszok erre rájönnek, akkor családjukkal együtt kiirtják őket, mint erre már több példa volt.

---

^a Lvov német neve

Ez a menekülési tervünk meghiúsult. Ismét tovább kelet felé. Amikor tehetők, feltornáztuk magunkat valamilyen vonatra. Az utasokat mi igen érdekeltük, és szívesen elbeszélgettek velünk, ha volt éppen német tolmács. Aztán megint leszállítottak, és mehettünk ismét gyalog.

Végre elérkeztünk Galícia határára, Podvolocsiszkára. Hatalmas táborok voltak itten, elég szigorú megfigyelés alatt. Mi azonban kiszimatoltuk, hogy a közelben van egy hatalmas major, ahol rengeteg tehenet fejnek. Ide aztán esténként kiszöktünk Kossatzky Zoltánnal és Bandival, alaposan teleittuk magunkat friss tejjel, és még hoztunk a kulacsunkban is, amennyi csak belefért. Egy napon azonban innen is tovább kellett mennünk. Vége volt a fejőnők vendégszeretetének, akik bizony igen kimutatták, hogy velünk tartanak, és nem a brutális oroszokkal.

Megtudtuk, hogy valóban Kijevbe visznek. Ott aztán kiszállítottak ismét a vonatból, és kettessel hajtottak a vár kapuja felé. Ekkor már tudtuk, hogy ha valakinél maradt volna véletlenül valami katonai dolog, azt itten kérelhetetlenül elveszik.

Oda a jó kis kulacsaink. Mibe fogunk majd vizet meríteni? Vége az én hűséges kenyérzsákomnak is, hiszen azon is mindenki azonnal láthatta, hogy katonai. Én egész Galíciát sapka nélkül vándoroltam végig, mert bizony az a fronton maradt, mikor fehérbe öltöttem. Hirtelen egy gondolat futott át az agyamon. Ki ajándékozta nekem a kulacsát, kérdeztem, mikor már láttuk, hogy tőlünk pár száz méterre az orosz sorfal minden katonai tárgyat elvesz a kettessel ballagó szegény foglyoktól.

Azonnal kaptam két kulacsot, és kíváncsian lesték, hogy mit fogok csinálni. A két kulacsot betettem a két nadrágszárba, a harmadikat meg a gyomromhoz, és én is ballagtam nagy bánattal a többiekkel. Amikor aztán az oroszokhoz értem, és kérték a kenyérzsákomat, én nagy bambán elővettem belőle egy darab egészen megpenészedett kenyeret, és azt akartam átadni. Erre aztán minden orosz elkezdett nevetni, és nevetve mutogattak engem, a hajast (vlaszati), aki bolond lehetek, mert azt hiszem, hogy nekik az én penészes kenyérem kell. Amint végig mentem az oroszok sorfala között, mindegyik nevetve tett valami megjegyzést reám, de – és ez volt a fontos – mindent megmentettem, és én nevettem utoljára.

Amikor a hadifoglyoknak nagyon hosszú kettős sora bekígyózott a hatalmas várfalak sötét kapuján, ismét – talán már ezredszer is – számba vettek bennünket. A szlávokat azonnal különválasztották a magyaroktól és németektől, és már akkor sejthettük, hogy más elbírálásban fognak minket részesíteni, mint a többieket. Egy hatalmas termetű vörös hajú őrmester megkérdezte a társaságot, hogy nincsen-e valakinek valamilyen kívánsága. Rajtunk kívül senki sem jelentkezett. Mi aztán elmondtuk, hogy egy orosz herceg rokonunkhoz szeretnénk kerülni, és mivel a városparancsnok az illetőnek a legjobb barátja, szeretnénk, ha kihallgatást kapnánk nála.

Kijevben hetekig válogatják a hadifoglyokat, hogy kit hová küldjenek. Minket azonnal beosztottak a másnapi transzportba, amelyet Szibériába irányítottak. Midőn megkérdeztük a transzport parancsnokát, hogy miért nem kaptunk kihallgatást, amit kértünk, azt kérdezte, hogy kinél jelentettük be az igényünket. Mi megmondtuk, hogy a vörös őrmesternél. Így már értem, mondotta ő, az ugyanis cseh ember, aki gyűlöli a magyarokat, sokszor kegyetlenkedik velük, és nem akarja, hogy egy magyar ember útján erről a városparancsnok értesüljön.

Ekkor ismét eszünkbe jutott az az ige, amit a harctérre menés előtt kaptam egy református teológus barátomtól, Járdánházi Bélától: Róm. 8:28 „Akik az Istent szeretik, azoknak minden a javokra van.” Akik az Istent szeretik, azok Isten országát, annak egymásra épült örök törvényeit is szeretik. Azok ezt kutatják éjjel és nappal, és ennek harmóniájában kívánják leélni a maguk életét és segíteni mindenkit, hogy ezeket megismerve az Úr akarata szerint élhessenek.

Később aztán megismertük, hogy ennek a találkozásnak az elmaradása is javunkra szolgált. Mi lett volna velünk, ha a forradalom egy ilyen főúri udvarban talál, és mi kötelességből az ő oldalukra állunk? Valószínűleg velük együtt pusztultunk volna el.

Tovább, az Ural és Perm felé

Kijevből Kurszk, Orav felé ment a vonatunk. A tisztjeink ismét levizsgáztak előttünk. Az oroszok ugyanis meghagyták, hogy a személykocsikat a tisztek és az önkéntesek részére szánták, és mi el is foglaltuk a minket megillető helyeket. Ekkor azonban a tisztek kijelentették, hogy nekünk onnan ki kell mennünk, mert oda a tisztiszolgák kell, hogy kerüljenek.

Mi engedelmeskedtünk, de bejelentettük, hogy az orosz parancsnoknak jelentést teszünk. Ő aztán visszatelepített bennünket a helyünkre. Amikor ellenben ezt a parancsnokot leváltották, azonnal kiparancsoltak ismét a mi helyünkről, és mehettünk a marhavagonokba. Ezek úgy voltak berendezve, hogy két oldalt emeletes priccsek voltak, amelyeken igen szorosan 10-10 ember, tehát összesen 40 ember fért el. Középen volt egy dobkályha, amelyet az alsó részeken örökké fázó foglyok mindig tápláltak volna, néha kapott, legtöbbször azonban lopott tüzelővel. Ugyanakkor azonban a felső priccseken fekvők majd megsültek a forróságtól, gőztől, rossz levegőtől.

Amint a vonat megállt egy állomáson, akkor a foglyok százai szaladtak egy irányban, arrafelé, ahol fehérre meszelt palánkok mögött le lehetett guggolni. Egy másik társaság a Kipjatok feliratú forróvíz-szolgáltató bódéhoz rohant, hogy ottan megtöltse a kulacsát, csajkáját vagy más edényét. Persze mindenki szeretne az első lenni, mert hátha közben elindul a vonat, és ő víz nélkül marad.

Mire is kell ez a sok víz? Hát bizony ezt csak az értheti meg, aki utazott már az orosz vasutakon, ahol napokig, sőt hetekig tartott az utazás, amíg az ember megtette azt a pár ezer versztet^a az út végcéljáig. A forró víz szolgált a mosakodáshoz, teafőzéshez, és a fehérműkimosásához is. Hát bennünket ez az utóbbi cél nem nagyon lelkesített a forró vízért való tülekedésünkben, mert bizony nem volt váltóruhánk.

De volt egy harmadik társaság is, amely a vonat megállásakor kirajzott a kocsikból. Ezek a lavkákat és egyéb elárúsítókat keresték fel, hogy valami ennivalót tudjanak venni maguknak és társaiknak. Az utasok e legnagyobb tömege között aztán valóságos közelharcra került sor, hogy ki veheti meg az elárúsítóknak rendesen igen korlátolt mennyiségű árujából a legszükségesebbet.

---

^a 1 verszt = 1,067 km.

Ez a roham olyankor volt a legerősebb, amikor pár napi koplalás után végre kaptunk élelmezési költséget. Először mindenki bulkit (kenyér, cipó) akart venni, mert e nélkül hiába is vett volna vajat, húst, tojást és más ínycségeket. És mindig az volt a baj, hogy sohasem lehetett tudni, hogy a vonat mikor indul tovább. Ezért aztán elkeseredett küzdelem volt a foglyok között, hogy ki tudja a szükséges ennivalókat a leggyorsabban beszerezni.

Persze sokszor az is megtörtént, hogy a lavkákat egy-kettőre kifosztotta a társaság anélkül, hogy fizetett volna valamit az áruért. Ilyen fosztogatásra kisebb-nagyobb társaságok szervezkedtek, és a legválogatottabb trükköket alkalmazták a lavkás becsapására. Ha a tömeg megrohanta a boltot, akkor száz szemének és kezének kellett volna az elárusítónak lenni, hogy veszteség nélkül megússza az árusítást. A foglyok mindig kérdeztek valamit, majd nézegették az árukat, és amíg ezeket szemmel tartotta a boltos, azalatt mások nyugodtan rámosták le a holmikat a kiszolgáló asztalról. Mivel pedig az orosz szállítmányparancsnokság igen sokszor lopta el a hadifoglyoknak járó napi kosztmegváltást, hát a foglyok is így segítettek magukon, és loptak, ahol csak tudtak.

Hányszor fordult elő, hogy állomásról állomásra bízattak, hogy élelmezési állomáshoz érünk, és ott kapjuk meg az egésznapos élelmezési járandóságunkat, és akkor tovább ment a vonatunk anélkül, hogy megállt volna. Ilyenkor a parancsnok azt hazudta, hogy ő már előre kifizette mindnyájunk ebédjét és vacsoráját, és ez disznó vonat most valamiért nem állt meg, és így kárba vészett az egész étel, mi meg éhen maradtunk. Persze mindezt ők előre így rendezték.

A sok-sok koplalás csak arra volt jó, hogy a meghülés miatti járványos hasmenés kissé alábbhagyjon. Az ilyen hosszú utazásnak ez volt a legrosszabb része. Amikor valakinek sürgős dolga akadt, gyorsan leszállt a priccsről, odasietett a marhakocsi nagy tolóajtájához, letolta a nadrágját, jól megkapaszkodott a kocsi oldalába, és leguggolva elvégezte a dolgát. Bizony ilyenkor sokszor piszkolták be a lejárót is. Bármint volt is a dolog, az alul fekvők rögtön morogtak, hogy becsukni az ajtót, mert fáznak. Ha pedig valakit álmában ért a baj, akkor bizony sokszor bűdös lett az egész kocsi. Rettenetes volt. Hogy gyűlölték azt a szerencsétlent, aki már annyira legyengült, hogy nem tudta visszatartani a dolgokat. Ezeket aztán úgy közöcsítették ki, hogy alul valamelyik sarokba tették őket, ahonnan aztán töményen szállt a bűz a kocsi „tisztá” részei felé is.

És még ez sem volt a legrettenetesebb. Előfordult, hogy egy ilyen teljesen legyengült hadifogoly meghalt a piszkában. Csak akkor vettük észre, amikor már csaknem egészen kihűlt a teste. A legtöbben egyszerűen ki akarták dobni a robogó vonatból. A többit majd elvégzik a farkasok. Ilyenkor aztán azzal lehetett hatni, hogy mindenkit meghurcolnak majd, hogy mi segítettük elszökni a társunkat. A transzportkommandáns is felelős volt a szállítmányért, és könnyen megbosszulhatta volna magát a hiányos kocsi utasain. Így aztán sikerült elérni, hogy a legközelebbi megállón mégis bejelentsük az elhalálozást.

És volt még ennél is rettenetesebb élményünk. Amikor a vágyaktól hajtott foglyok becsaltak valami züllött nőszemélyt és az kopekokért odaadta magát mindenki szemeláttára az eldurvult foglyoknak. Nekünk sikerült legalább ebben tisztán tartani a kocsinkat, mert voltunk elegendően, akik jobb erkölcsi érzékkel bírtunk, de hallottuk, hogy a szomszéd kocsi egyikében egész bordélyház volt, ahová aztán más kocsikból is bejártak, hogy megszerezzék a legrettenetesebb betegségeket.

Még a legjobb az volt, amikor jól ment a vonat. Ilyenkor a foglytársaság egyenletesen himbálózva aludt. Ha valaki nem tudott aludni és felült a fekhelyén, akkor láthatta, hogy hogyan

mozognak ütemesen az elernyedő testek, amint a vonat rázza és himbálja őket. Ilyenkor itt-ott felhangzik egy-egy álmodónak az ajkáról édesanyja becézése, a feleség vagy gyermek neve, vagy vad hurrá, ha éppen a harcterről álmodott az illető. Mennyire ismertük már egymás családját, az otthoni körülményeit, gondjait, örömeit és félig eltemetett reményeit! Milyen jó volt ilyenekről egymással beszélni, és így legalább gondolatban otthon lenni!

Néha meg elbeszélgettünk, vitáztunk különböző tudományos kérdésekről, mintha csak éreztük volna, hogy ezekre a gondolatgyakorlatokra nekünk, intelligens embereknek feltétlen szükségünk van, ha nem akarunk mindent elfelejteni, és a többieknek szinte állati sorába jutni. Előjöttek szép terveink, hogy ha befejeződik a háború, és majd itt vagy amott állásba kerülünk, hogyan fogjuk berendezni az életünket. Hányszor aggódtunk szüleinkért, testvéreinkért, mit tudnak rólunk, megkapták-e lapjainkat?

Bizony erre nem sok reményünk volt. Volt egy egészen mocskos lapunk, azt Grecsefféknak küldtük el Moszkvába, de sok reményt a lap megérkezéséhez nem fűztünk, mert hiszen az még magyar tábori postai levelező lap volt, és orosz bélyeget sem tudtunk rá rakni.

Így fogytak a versztek, egyre jobban, Szibéria felé közeledve. Orjoltól még mindig észak felé mentünk, és már-már azt hittük, hogy Moszkvába megyünk, amikor Tulánál keletre fordultunk. Néha egy-egy állomáson egy napig is vártunk, ilyenkor rendesen kaptunk is enni, de aztán megint megkezdődött a véget érni nem akaró utazás Penza felé, majd tovább Kuznyeck, Szizrany, és végül Szamarába. E két nagy város között haladtunk át a Volgán. Ekkor láttuk, hogy milyen hatalmas ez a folyam. Bizony, legalább 2-3-szor olyan széles, mint a Duna Pestnél.

Aztán északkelet felé vettük az irányt. Megint napokig utaztunk, amíg elértük Ufát, majd betértünk az urali hegyek közé és végre Zlatouszt-nál elhagytuk Európát. Éppen szép idő és nappal volt, amikor elbúcsúztunk Európától. A vonat bevágásban haladt, balra tőlünk egy hatalmas emlékmű jelezte, hogy Európa keleti határához értünk. Mindenütt szép fenyves erdők, szinte végeláthatatlan terjedelemben. A vonat mellett, különösen az állomások közelében még valamennyire ápoltak is voltak, de amint vadabb völgyekbe értünk, ott az erdők már inkább őserdő jellegűek voltak. Éjszakánként sokszor hallottunk farkasordítást is.

Nagy volt a meglepetésünk, amikor ahelyett, hogy kelet felé vittek volna, a vonatunk teljesen észak felé fordult. Mikor pedig megérkeztünk Jekatyerinburgba (Szverdlovszk), csakhamar ismét északnyugat felé fordultunk. Egyszer aztán ismét az Ural hegyei közt voltunk, sőt, ismét átléptük Európa határát. Itt is egy hatalmas emlékmű jelezte a kontinens határát. Aztán megérkeztünk Permbe. Ott kivagoníroztak, és már úgy látszott, hogy állandó lakhelyet kapunk. A várostól délre helyezték el bennünket. A barakkokban a zsúfoltság szinte kibíratlan volt. Egymás mellett feküdtünk a pusztaság földön, hol az ide-oda botorkáló hadifoglyok minduntalan belénk botlottak.

Itt próbáltunk rendet teremteni a fehérneműnk között. Hát ez nem volt nehéz. Alsónadrágom egyáltalán nem volt. Az ingem ujjai már régen leszakadtak és elszórártak. A gallér még tartotta az ingem többi foszlányát, melyek úgy lógtak le róla, mint valami lobogó díszek. Ez az ing valamikor nagyon szép volt. Mi selyem inget hordtunk, mert azt hallottuk, hogy azt nem szeretik a tetvek. Hát az enyémet valóban nem szerették, mert már mindössze a nyakánál volt valami varrás – a tetvek kedvenc búvóhelye – található. Láttam, hogy ettől a 4-5 cm, széles szalagokban lógó díszről is le kell mondanom.

Így aztán, amikor az előbb fehérműről beszéltem, mindenki beláthatja, hogy nagyzási hóortban szenvedtem. Hiszen a szalagokat nem lehetett nemű-nek mondani, viszont a fehér-től még ezek is távolabb voltak, mint Makó Jeruzsálemtől. Sapkám, mint már említettem, nem volt. Az oroszoknak talán ez volt a legkülönösebb, mert ők mindig a fejüket féltették és takarták legjobban.

A kabátom volt a legtűrhetőbb állapotban, miután megszabadítottuk a színét a sártól. Természetesen azért így is elég páncélszerű volt a beléje szorult kosztól. A szárazmosás, amit néha végeztünk, mindössze megkönnyebbítette a ruhadarabot, mert a megdörzsölés után mindig egy csomó port verhettünk ki belőle.

Permben naponta végig kellett mennünk a városon, hogy megkapjuk a napi táplálékunkat. Négyesével mentünk a fél lábszárig érő sárban, míg ugyanakkor a mellettünk közlekedő orosz lakosság széles fajárdákon haladhatott. Különösek voltak ezek a járdák, melyek a feneketlen sárral bélelt szekérutakat szegélyezték. Kb. 50 centiméterrel voltak magasabban, mint az út, amely természetesen kövezést sohasem látott. Ebből mi arra következtettünk, hogy itt Permben 60 cm-nél magasabb sár nem szokott lenni az utcákon. Amikor mi ott voltunk, akkor ott fenn északon tavasz kezdete volt, és lehet, hogy ezért volt csak 30 cm-es a sár.

Bizony, sokszor mondtuk, hogy szívesebben maradnánk a barakkban, csak ne kellene ezt a hat-hat kilométer utat ebben a sárban megtenni. Persze azért senki el nem maradt volna a furcsa menetelésektől, mert hiszen a végcélnál kaptuk az ebédet, és ott kaptuk meg a vacsorai és reggeli kenyeret is, amiket rendesen azonnal megettünk. Így aztán a másnapi sártaposásunkkor mindenki rettenetesen éhes volt.

Amint aztán valakit látott a hadifogoly sereg, hogy élelmiszert visz, azonnal kinyúltak a kezek, és hangzott végig a könyörgő szó: chleba. Nekem soha sem kellett kérnem. Amikor a kenyérvívő hölgy vagy úr nem bírta már a könyörgő ostromot, megnézték a foglyokat, hogy kinek is adják a kenyeret. Rendszeren rám esett a választás, mert nem volt sapkám, és igen sajnáltak. Én aztán a kenyeret rögtön tovább adtam a cimboráimnak, hogy a legközelebbi adakozó oroszoknak ne kelljen sokáig töprengeni, hogy kinek is adja az élelmiszerét. Csak pár napig maradtunk Permben, de megfigyeltem, hogy az utolsó napon már elég sokan voltak sapka nélkül a vándorló tömegben.

Tovább Szibériába

Aztán ismét bevagoníroztak, és megint kelet felé vettük az utunkat. Most ellenben Jekatyerin-burgból már nem mentünk dél felé Cseljabinszkba, hanem délkelet felé, Omszk irányában haladtunk. Omszkban azután ismét volt egy kis pihenőnk. Megnéztük a hadifoglyok elhelyezését a nagy cirkuszban. Hát az bizony cseppet sem csábított bennünket a maradásra. Itten már a legtöbb hadifogoly magyar volt. Az utcákon mindenütt hadifoglyokba ütköztünk. A régi foglyok már viszonylagos szabadságot élveztek itten, hiszen sehová sem szökhettek, mert sem pénzük, sem nyelvtudásuk nem volt, és azonnal elfogták volna őket.

Még aznap tovább mentünk. Sorban hagytuk el a nagy szibériai városokat, Kalacsinszk, Novoszibirszk elmaradtak már, és sehol komoly kultúrát nem láttunk. Amint elhagytunk egy-egy nagyobb várost vagy helységet, azonnal benn voltunk a tajgában, végtelen tundrás őserdőben, ahol még nappal is láttuk a farkasokat, éjjel pedig egész közelről hallottuk az üvölté-

süket. Amint így haladtunk kelet felé, az volt az érzésem, hogy itten végtelen lehetőségek vannak még a természeti erők kihasználására és az egész terület felvirágoztatására.

Az éjszakák még igen hidegek voltak, de nappal már erősen lehetett érezni a nap melegét. Nem is csoda, mert június eleje volt ekkor. És mi még mindig utaztunk kelet felé. Mikor lesz már vége ennek a Szibériának? Elhagytuk a tomszki kitérőt is, és tovább haladtunk Acsinszk felé, majd azt elhagyva erdős-hegyes vidéken haladtunk Krasznojarszk felé. Itt haladtunk át a Jenyiszej folyón, majd Kanszk, Nyizsnyeugyinszk városokon keresztül végre elértük Irkutszkot.

Nemsokára aztán megláttuk a Bajkál tavat. A vasút itten fantasztikusan szép helyeken halad. Amint kiérünk egy alagútból, máris egy hatalmas viadukon haladunk keresztül. Amikor pedig lenézünk az alattunk lévő tóra, eszünkbe jut mindaz, amit e távol kapcsolatban az orosz-japán háborúról hallottunk. Amikor a japánok erősen nyomták az oroszokat, ők a Bajkál tó jegére fektették le a vágányokat, és ott hajszolták egyik katonavonatot a másik után kelet felé. És akkor egy tavaszi napon a jég már nem bírta el a terhet, és egy hatalmas szerelvény alatt a jég beszakadt, és több ezer orosz katona lelte a halálát a szinte feneketlen tóban.

Nem tudom, hogy hány alagúton, viadukon, függőleges sziklafalba vágott párkányon futott át a vonatunk. Mindenesetre hosszú órákon át tartott ez a gyönyörű utazás. Elfelejtettük, hogy hadifoglyok vagyunk, és csak gyönyörködtünk a szép sziklák tövében kéklő óriási víztükrben. Végre délután elérkeztünk aznapi célunk: Müszovája állomásra, ahol ismét kaptunk ebédet, vagy vacsorát, de ezt már nem is számolgattuk, mert az volt az örömünk, hogy ismét volt egy nap, amikor enni kaptunk.

Gyönyörű volt ez a csaknem 300 km-es utazás a meredek hegyek oldalában, a hatalmas tó mellett, de azután talán még jobban esett az ebéd. Nemsokára Berezovkában voltunk a szibériai Verhnyeugyinszk város közelében. Persze a közelséget nem kell a mi fogalmaink szerint mérni. Általában minden 1000 versztyunyire volt egy nagyobb város, ahol minden vasúti mozdony javítására is be voltak rendezkedve. A nagy városok

között szinte pontos felezőponton voltak azok az állomások, amelyek a vasúton levő kisebb javításokat voltak hivatva biztosítani. Bizony, e transzszibériai vasútvonal¹⁸ megépítése nem kis feladatot jelentett a század elején.

A lakosság mindenütt mongolfajú, de a vasút környékén már igen sok orosz is lát az ember. Az oroszosítás először deportálással kezdődött. Ugyanis a múlt században is ide száműzték a politikai elítélteket, és ezek lettek aztán a cári Oroszország, illetve az oroszok keleti terjeszkedésének előfutárai.

Milyen furcsa szeszélye a sorsnak. Ők a szabadságért szenvedtek, s most rájuk épült az el-oroszosítási terv. Természetesen arról is gondoskodni kellett, hogy ezek a száműzöttek ne csinálhassanak forradalmat Szibériában. Észak felé nem kellett védekezniük, mert ott a zord éghajlat viszontagságai úgyis határt szabtak az esetleges forrongás kiterjedésének. Dél felé pedig úgy védekeztek ez ellen, hogy a vasútvonaltól délre, szabályos térközökben kozákokat telepítettek le, akiknek nagy előnyöket biztosítottak. Ezek azután minden megmozdulást vérbe fojtottak.

Az egyes kozák falvak 10 versztnyre voltak egymástól, és itt is szabályosan következtek a nagyobb helységek is, ahol a hetmánok^a uralkodtak, mint valami helyi kiskirályok. Ezeknek olyan hatalmuk volt, hogy még a szomszédos mongol eszaulok^b is fennhatóságuk alatt voltak. Így azután, ha a foglyok arra akartak Kína felé menekülni, bizony ezek a mongolok elfogták a foglyokat, és kiszolgáltatták az oroszoknak.

A Szelenga folyó, amelynek völgyében a mi vasutunk tovább kígyózott kelet felé, a Bajkál tó legnagyobb folyója. E folyó a tóba ömléskor egész hatalmas deltát képzett ki. Mi azonban vagy 1000 versztnyi út után elhagytuk a folyó kies völgyét, és az Ingoda^c folyó völgyébe értünk. Ez a folyó már a Csendes óceánba hömpölygette a vizét az Amur folyam vizét szaporítva. Csitára érkeztünk. Ez a város a Bajkálon túli hatalmas tartomány legnagyobb városa. Akkoriban körülbelül 100,000 lakosa lehetett.

Régi képeslap a Bajkálon túli vasútvonalról Csita közelében

Csita mellett épültek azok a kozák, és egyéb katonai kaszárnnyák – egész hatalmas települések – amelyek aztán a foglyok elhelyezésére is szolgáltak. Egymásután hagytuk el Antipichát, Peszcsanka I és II táborokat, hogy aztán Nyercsinszkbe érjünk. Már azt hittük, hogy meg sem

^a hetmán: atamán, kozák katonai vezető

^b eszaul: kozák lovas parancsnok

^c A mai térkép szerint a vasút nem a Szelenga, hanem mellékfolyója, a Hilok völgyében megy majdnem Csitáig, ahol már a Csendes óceánba tartó Ingoda folyik. Az út rövidebb, mintegy 500 verszt.

állunk a Csendes óceán partjáig, míg aztán egyszer csak észrevettük, hogy bekanyarodtunk a Silka völgyébe, és egy reggel véglegesen megfeneklettünk Szretyenzskben.^a

A hadifogságom élményeiről már előzetesen írtam egy pár oldalt. Most aztán a két élménysorozat e ponton találkozott.

A gyermekből ifjú, majd katona és hadifogoly lett. Közben 21 év alatt számtalan kilométert tett meg, és elért Eurázsia keleti részeire, de mióta megismerte az ő Megváltóját, nem félt az élet nehézségeitől, mert mindig tudta, hogy az Úrnak vele, mint minden gyermekével is célja van.

Sokat szenvedett, sok mindent megpróbált, és mindig meglátta, hogy mikor a társai a legjobban becsülték is, akkor sem tudott azzal a hűséggel és szeretettel szolgálni embertársainak, amelyre rendeltetett, és amire Krisztus végtelen szeretete által kárizmát is kapott. Mindig megbukott, és az önmaga szemében mind mélyebbre süllyedt, de hivatása, és az Úrnál való beteljesülés mind magasabban ragyogott előtte.

Végre megtanult nem magára nézni, és mindenért az Úrnak adni hálát. Ez legyen a Ti legdrágább örökségeitek, drága gyermekeim!

Szretyenzsk^b

Hosszú, két hónapos utazás után, 1915 júniusában érkezünk meg Keletszibéria egyik városába, Szretyenzskbe, amelyet az orosz parancsnokság végleges táborhelyül jelölt ki számunkra.

A város a Silka folyó jobbpartján fekszik, de a mintegy 600 méter széles és igen sebes folyású folyó bal partján, egy magas, szakadékos domb tetején is sok katonai fabarakk volt, amelyekbe száználmas, borzalmas viszonyok között pár ezer magyar és német hadifoglyot zsúfoltak be.

A város tulajdonképpen egy szibériai lövészezred garnizonja volt. Épületei túlnyomó részben fából épültek, de nem a mi faragott gerendás blokk épületeink módján, hanem az általános szibériai szokás szerint úgy, hogy a gerendák alsó részét kikávázták, külön erre a célra szerkesztett kávas faragóval. A kávas részt helyezve a faragatlan részre, a szilárdítás befűrt lyukakba helyezett csapokkal történt, míg a tömítést mohával és a hézagokba vert kőcfonatokkal végezték. Az épületeket belülről vakolták, festették vagy meszelték.

^a Bandi feljegyzései szerint 1915 júliusában érkeztek meg Szretyenzskbe, tehát április 1-i fogságba esésük után több mint három hónapig tartott az út.

^b Mai írásmód; az eredeti kézirat és a korabeli képeslap felirata szerint Sztretyenzsk.

Az egy-két emelet magasságú téglapületek kivétel nélkül katonai célokat szolgáltak. Az ezredtörzs magas fakerítéssel körülvett épületei ebben az időben már a fogoly tisztek táborát alkották. A Silka bal partját meredek sziklák határolták. E sziklákon meszelt katona-alakok voltak láthatók, hogy céltáblái legyenek a folyó jobbpartján gyakorlatozó lövészeknek.

Megérkezésünk nem különbözött a Szibériába szállított hadifoglyok szokásos képétől. Elcsigázott, kiéhezett, rongyos, piszkos, tetves, torzonborz társaság voltunk. Az életet csak a hazai és frontbeli ellátás egyre sorvadó tartalékai és a közeli hazatérés reménye táplálták bennünk. Hosszú utunkon szállítmányunk orosz parancsnokai próbálták megszédni magukat a tőlünk elvont élelmezési pénzekből, amely – bár naponta csak 25 kopek járt fejenként – mégis tűrhető ellátást biztosíthatott volna számunkra, ha valóban megkaptuk volna, vagy ha ezen összeget felhasználva gondoskodtak volna az élelmezésünkről.

Külön fel kellene jegyezni azt a számtalan variációt, trükköt, ahogy az oroszok az egyes állomásokat beharangozták, hogy ott ebédet kapunk, majd amikor a vonatunk rövid megállás után tovább futott, és a beígért ebéd elmaradt, szidták a vasutat, hogy most kárba veszett az ebéd. „Szicsasz” (mindjárt) megkapjuk a parancsnoktól élelmezési váltásunkat, s persze ők nem tehettek róla, hogy éppen akkor váltották le a régi parancsnokot, és kaptunk helyette új szipolyt.

Fehérneműm gyakorlatilag már nem volt, mert az a pár fűszelyem foszlány, amelyeket az inggallér, mint 5-8 cm-es szalagokat fogott össze, ingnek már nem volt nevezhető. Az ingujjak már régen elhagytak, s az alsónadrágom sem élte túl vérhasom tapasztalatait. Sapkám még a fogságba esésemkor ott maradt a Kárpátokban, s testemet a könyökén, térdlein rongyos katonaruhán kívül csak a félujjú silányminőségű, nyűtt kabát borította. Nadrágom vitézkötéseit, tetveim kedvenc búvóhelyeit, valami éles kővel régen lebontottam, mert késemet s minden valamirevaló értéktárgyamat fogságom kezdetén elvették tőlem.

Mindenki elképzelheti a nyomorúságos elhelyezést, aki ismeri az alacsonyrendű orosz igényeket, és azok igen szűk mértékű kielégítését. Végre meleg leveshez, teához jutottunk, ha az nem is volt magyar értelemben vett tápláléknak minősíthető. Minderről most nem akarok beszélni.

Csalás, ámtítás

Boldogok voltunk, hogy lehetővé tették, hogy haza írassunk, sőt, táviratozhassunk, megadhassuk a címünket, és a bank útján pénzt kérhessünk hazulról. A régebbi hadifoglyok ugyan mondták, hogy ez az engedmény csak a parancsnokság pénzszerzési manővere, de ilyen aljaságot az eddigi szomorú tapasztalatok ellenére sem tartottunk lehetségesnek, vagy annyira valószínűnek, hogy e pénzküldési lehetőséget már eleve elveszünk magunktól. Több előírt szövegű lapot küldtünk haza, és ezeket otthon igen gyorsan meg is kapták. Szüleink táviratilag utaltak át részünkre 400 koronát, ami 200 rubelnek felelt meg. Az orosz tábornok közölte Bandival, akinek a nevére a pénzt küldték, hogy a banknál igazolni kell a pénz átvételét, de abból ő havi 5-5 rubelnél több pénzt nem kaphat meg, nehogy azt a szökésre használja fel. Így a pénzt a parancsnokság vette át, mert hogy valamit mi is kaphassunk a pénzből, az elismervényt alá kellett írni.

Júliusban valóban kaptunk is 5 rubelt, részemre azonban, jóllehet tudták, hogy testvérek vagyunk, semmit sem adtak. Augusztusban ismét próbálkoztunk újabb pénzkivétellel, de akkor azzal utasítottak el kérelmünkkel, hogy a legutóbbi pénzfelvétel óta még nem telt el egy hónap.

A helyzetünk pedig rettenetes volt. Azt már régen megszoktuk, hogy tízen ettünk egy tálból, hogy koszos kézzel kapkodtunk egy-egy húsdarab után; de hogy az egész tábor részére hús helyett négy szekér lópatát szállítsanak be a konyhára, azt csak ilyen embereknel lehet elképzelni.

Előfordult az is, hogy romlott halakat főzettek meg a szakácsokkal, és így a levest teljesen elrontották. Mi, amint vittük az utcán hazafelé a levest, szépen kidobáltuk a borzalmas halakat, és megettük a penetráns szagú levest, ha mindjárt a gyomrunk fel is akarta mondani a szolgálatot. De mi történt? Másnap ismét ugyanilyen halles volt. Kiderült, hogy a tábor-élelmezési bitangok összeszedték az utcákon az eldobott romlott halakat, s azt ismét eladták a tábor élelmezése számára. Amikor ezt megláttuk, mindenkivel közöltük, hogy a halakat nem szabad az utcán elszórni, hanem azokat a pöcegödrökbe kell dobni. Ezután már nem kaptunk romlott halat.

Először egy magánlakásba helyeztek el bennünket. Itten az első dolgunk volt, hogy megszabaduljunk a tetveinktől. Minden ruhánkat kifőztük, és így végre ettől a bajtól megszabadultunk. Sajnos a köpenyem megint vékonyabb és szellősebb lett, mert úgy látszik, hogy annak már csak a festék és a kosz adott valami tartást.

A tiszteknek jó dolguk volt. Megkapták a havi 50 rubel zsoldjukat, sőt a magasabb rangúak 75 rubelt is kaptak. Ebből a pénzből aztán mindenféleképpen jutott nekik. Az egész élelmezésükre 8 rubelnél többet nem tudtak költeni, mert akkor még Szibériában bámulatosan olcsó volt az élelmiszer. Legnagyobb bajuk az volt, hogy nem lehetett elhagyniuk a magas deszkakerítéssel bekerített laktanyájukat.

Ide kellett nekünk is bemennünk, ha meg akartuk vizsgáltatni magunkat, mert itt laktak az orvosaink is. Egyszer aztán megláttam, hogy hogyan sakkoznak egymással a tisztek. Az orvosi vizitre együtt kellett bemennünk, és csak együtt jöhettünk ki, igen szigorú felügyelet mellett, nehogy esetleg egy-egy tiszt is kiszabadulhasson a táborból. Velem már végeztek az orvosok, s így én odaálltam kibicelni a sakkozókhoz, akik éppen a sakkversenyük utolsó játszmáit bonyolították le.

Különös sakkverseny

Hamarosan kiderült, hogy én jobban tudok sakkozni, mint az ottani legjobb sakkozók, és erre meghívtak, hogy vegyek részt a döntő mérkőzésükön. Én mindössze azt kötöttem ki, hogy a tiszti táborba való be- és kijutásomat tegyék valamiképpen lehetővé. Megígérték, hogy az én játszmáimat az orvosi vizit idejére teszik, és ha annak végéig nem tudnánk a játszmát befejezni, úgy ők gondoskodnak az ebédemről és a kijutási lehetőségről.

Amint azonban egyik partimat a másik után nyertem meg, a tisztek úgy gondolták, hogy ha már a sakktábla mellett nem kényszeríthetnek térdre, legyőzhetnek a gyomromon és a minduntalan támasztott nehézségeken keresztül.

A tiszti táborba még csak bejuthattam, de akkor nem volt partnerem, mert még nem készült el az öltözködésével. Amikor pedig végre megkezdték a játszmát, és már nyeresre álltam, hát

egyszerűen nem lépett, azt mondván, hogy nagyobb gondolkodásra van szüksége. Én persze mintha tükön ültem volna. Ha fél óra alatt be nem fejezzük a játszmát, nem tudok kimenni a betegekkel, és akkor hogyan hagyhatom el a tiszti táborot?! Reméltem, hogy partnerem meghív ebédre, de azt sem tette meg, hanem nyugodtan megebédelt előttem, és elnézte, hogy én ebéd nélkül maradjak. Amikor végül is megnyertem a játszmát, nem gondoskodtak a kijutási lehetőségről. Így aztán, amikor a fegyveres őr tölem eltávolodva rótt a kijelölt útját, felugrottam a deszkakerítésre, elkaptam annak tetejét, felhúzódkodtam, és átvetettem magam a túlsó oldalra. Rohantam haza. Persze az őr észrevette a szökésemet, de mire fellármázta a társait, én már rég eltűntem a többi hadifogoly között. Ebéd nélkül maradtam.

Az is megtörtént, hogy ellenfelemet már teljesen tönkre vertem, és olyan előnyre tettem szert, amelyet már senkivel szemben sem lehetett volna behozni. Nem adta fel a partit, de nem lépett. Végül is én hagytam ott a játékot, hogy ki tudjak jutni a magas palánkok közül, és ne a múltkorinhoz hasonló életveszélyes módon jussak haza.

Jellemző volt a tisztekre, hogy ezt a tisztára megnyert játszmát is a partnerem javára írták. Ezután természetesen egymásután így küzdöttek ellenem. Beszüntettem a sakkozást. Az elmaradt játszmákat elvesztettnek minősítették, és így elérték azt, hogy csak harmadik lettem. Hogyan is lehetett volna megengedni azt, hogy egy nem tiszti állományban levő egyén szerezze meg az elsőséget. Ostoba, gögös üresfejltség.

Az oroszok egyszerre azt a hírt kezdték terjeszteni, hogy a békét megkötötték, és nemsokára hazamehetünk. Újságokat ez időben nem lehetett kapni, s így semmi hírelőőrzési lehetőségünk nem volt. Remélve a mielőbbi hazatérést, mérhetetlenül boldogok voltunk. Ismét kértünk pénzt, mert megtudtuk, hogy pár nap múlva már el is szállítanak. Azt az ígųretet kaptuk, hogy a pénzt majd a hazaszállítási gyűjtő táborba küldik utánunk.

Augusztus 7-én megkezdődött az elszállítás. Különös volt, hogy a tábor kiűritése nem látszott rendszeresnek. A mi több százas csoportunk vonatszallítmányát a Silka bal partjáról származó foglyokkal töltötték fel, míg ugyanakkor más csoportok még az innenső parton is visszamaradtak. Volt egy német hadifogoly, aki a szívbaja miatt már a végét járta, s őt is az elszállítandókhoz osztották be, annak ellenére, hogy társai közölték az oroszokkal, hogy ebben az állapotban egy ilyen megrázkódtatás feltétlenül halálos lesz. A parancsot teljesíteni kellett. A beteg még az éjjel meghalt. A vele való vagonársakat 12 kocsiba osztották el, őt pedig még ott, egy jelentéktelen kis állomáson azonnal eltemették.

Halál-barakk Csita mellett

Vonatunk 1915 augusztus 8-án ért Csita állomásra. Ott megállapították, hogy mely kocsikban voltak elhelyezve a meghalt német fogoly útítársai, s a kocsik összes utasát, mintegy 400 embert, köztük bennünket is kivagoníroztak, és a város szomszédságában fekvő Antipicha nevű fogolytáborba irányítottak. Ottan helyeztek el minket egy mintegy 80 méter hosszú, 15 méter széles tüzérségi ágyúraktárban, amelyet hevenyészve alakítottak át hadifogoly szállássá. A két sorjában húzódo emeletes priccek már jórészt telve voltak azzal a kb. 800 hadifogollyal, akiket a hatalmas birodalom minden részéből szüntelenül szállítottak, mert kolerás, pestises, tífuszos betegek, illetve halottak mellett fekűdtek, hogy elkűlönítsék azoktól, akiket még várhatóan nem fertőztek meg beteg társaik.

Ekkor derült ki, hogy a szretyenszki orosz parancsnokság súlyos járvány kitörését jelentette feletteseinek, és kérte a fogolytábor azonnali kiürítését. Hogy pedig elterelődjék róluk az a gyanú, hogy a kiürítést csak a foglyok pénzének megszerzése végett rendezte, felhasználta a beteg, majd meghalt német esetét állításának igazolására. Megtudtuk, hogy 40,000 rubelt sikkasztottak így el, és hogy panaszunk se lehessen, betettek a halálraítéltek barakkjába. Egyik bűn vonja a maga után a másikat, amíg végül a bűn tömeggyilkossággá tornyosul.

Barakkunk téglából épült. Volt 12 nagy kapuja, és 12 kicsiny 1 m²-es ablaka. Mennyezete nem volt, s így fölöttünk csak a bádogtető tartott valami meleget éjjel, viszont nappal ez közvetítette a nap perzselő melegét a déli órákban. A barakkban kályha nem volt, később azonban építettek, viszont a kályhacső kivezetése céljából a kicsiny ablakok felét elfalazták, de kályhacsövet soha sem szereztek be.

A priccsek emeletesek voltak, kétsorosak, tehát a foglyok feje középen összeért. A deszkák az állványzaton nem a fekvőkkel párhuzamosan, hanem azokra merőlegesen voltak felszerelve, és úgy fedték egymást, mint ahogy azt a gerendás mennyezeten szoktuk látni. Elképzelhető, hogy az így felépített, a láb felé kissé lejtős fekhelyeken milyen lehetett a fekvés; bizony annak keménységét sem szalma, sem szalmazsák, sem semmi egyéb nem enyhítette. Az éles deszka-éleket ugyan egy kissé lefaragtuk, de így sem bírtuk ki egy oldalon a fekvést 2-3 percnél tovább, mert mindnyájunk csípőjén 5-6 cm. átmérőjű bevarasodni sohasem tudó sebfoltok gondoskodtak az állandó fájdalomról.

Takarónk természetesen szintén nem volt. Az egy csoporthoz tartozó hadifogolytársak úgy helyezkedtek el, hogy meggömbült testeiknek hajlásai belesimuljanak szomszédjuk testgömböleteibe, mert csak így lehetett egymás részére valami kis meleget biztosítani. Ha aztán valaki meg akart fordulni, akkor mindenkinek meg kellett.

Amíg a napok melegek voltak, főként a tifusz szedte tucatjával az áldozatokat. Reggelenként 15-20, vagy még több hullát találtunk a priccseken. Ezeket aztán sorban kivittük az őrvonalunk mellé. Nekünk ugyanis nem volt szabad az egymástól 3-4 méterre álló örök vonalán túlmenni. Amíg a föld meg nem fagyott, addig a halottakat eltemették. A nagyobb hidegek beálltával már nem vesződtek a sírással, hanem a hullákat egyszerűen maglyázták.

Az élelmet előbb még elhozták nekünk az őrvonalig, később azonban, amikor a hideg miatt a járvány szűnni kezdett, megengedték, hogy magunk is elmehessünk a konyhára a reggeli és esti forró vízért, az ebédnek csúfolt üres levesért, amelyben 4-5 naponként lehetett csak egy kis darabka húst felfedezni. De mi volt ez tíz kiéhezett fogoly részére?! A levest és a vízben főtt pohánkakását tízünk részére egy edényben hozták itt is. Mi aztán az edényt körülültük, akinek volt kanala, az gyorsan hozzáfogott a kanalazáshoz, mi pedig Bandival felváltva kanalaztunk az egyetlen törött nyelű fakanalunkkal. Az persze senkit sem zavart, hogy a piszkos ujjunk, ahogy a kanalat fogtuk, egy kissé mindig beleért a tálba.

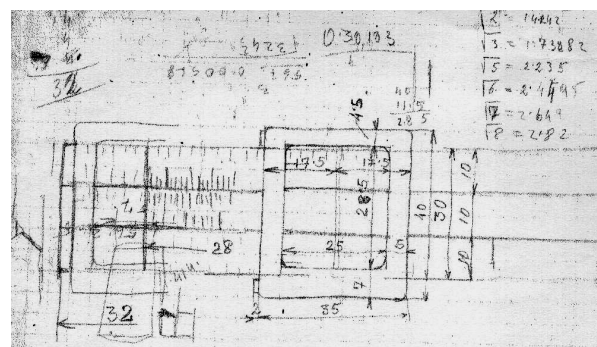
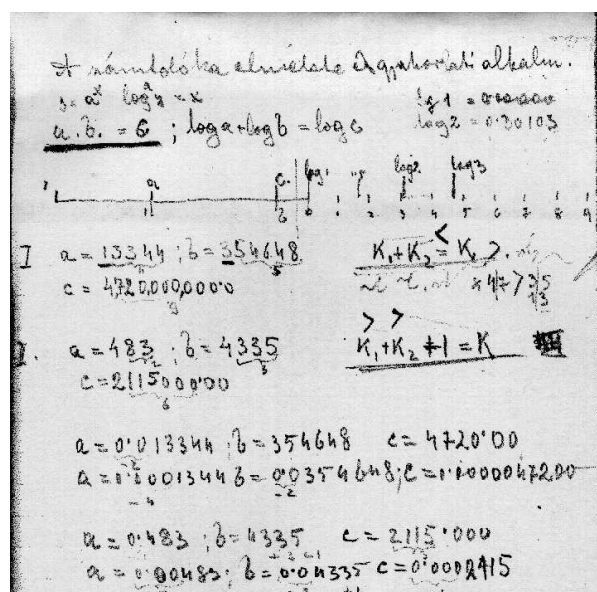
Szeptember végére az 1200 hadifogolyból már csak a fele maradt meg, pedig kisebb, 6-8 tagú újabb szállítmányok elég gyakran érkeztek hozzánk. Voltak azonban olyanok is, akik jó ismerősöket, rokonokat fedeztek fel a külső – elkülönítés alatt nem lévő – foglyok között, és éjjel, felhasználván a tűz mellé összecsoportosuló örök éberségének hiányát, barátaikhoz szöktek. Ott aztán persze letagadták, hogy honnan kerültek elő, hanem valami más tábort hazudtak, nehogy a foglyok kitegyék őket maguk közül.

Közben minden hónapban új és új bizottság állapította meg a helyzetünk tarthatatlanságát, de segíteni senki nem akart vagy tudott.

A hideg fokozódott. Éjjelente már -30 fok alá is esett a hőmérséklet. Már csak 200-an lehetünk a hullagyárban. Nekünk sem kellett már a sok priccs, és hogy meg ne fagyjunk, kezdtük azokat feltüzelni. Ismét jött egy generális a szokásos hatalmas kísérettel. Megállapították, hogy a kályhák hidegek. De hogyan is lehetett volna tüzelni, amikor sem kályhacső, sem tüzelő anyag nem volt! Ekkor, délután kettőkor a barakk legmélyén, a legmelegebb helyen -2 fokra emelkedett a hőmérséklet, az is valószínűleg azért, mert a záporozó napsütés hevítette a bádogtetőt.

Helyzetünkön most sem segítettek. Hogyan keressünk egy kis pénzt, hogy legalább egy kevés fokhagymát vehessünk? Milyen nagyszerű lesz, ha a fokhagymával bedörzsöljük a kenyerünket, és azt hisszük, hogy kolbászos kenyeret eszünk! Az alumínium kulacsaink még megvoltak. Elkezdtük a gyűrűöntést. Az ezeken keresett pénzből aztán végre vehettünk pár gerezd fokhagymát is. Hogyan lehetne azonban újabb nyersanyagot szerezni?

Több istállóbarakk mögött még szabad karámban voltak a kozákok lovai. Hatalmas szibériai sörény és hosszú farok, milyen kitűnő nyersanyagok egy szőrfeldolgozó üzem részére! Este aztán kilopódtunk a lovakhoz, és alaposan megvámoltuk őket. Aztán megindult a lószőr-láncok, gyűrűk és egyéb tárgyak készítése. Az így szerzett pénzből pedig egy új nyersanyagot vettünk, hogy logarlécet készíthessünk. Vettünk pár tábla rétegelt falemezt, kést pedig egy törött acéldarabból készítettünk. Persze ez sem ment könnyen. Nagy kitartással kellett az acélt csiszolnunk, alakítanunk, élesítenünk törött tégladarabokon, míg végre jó lett.

Még emlékeztünk pár szám logaritmusára, s így a beosztásokat el tudtuk készíteni, de minden segédeszköz nélkül teljesen egyenes vonalzót csinálni már igen nagy feladat volt. Kezdetleges késünkkel számtalan metszéssel tudtuk a vonalzónak szánt lemezdarabot leválasztani a rétegelt lemezlapról. S ezután kezdődött a munka java, az egyenes él kialakítása. Több napi csiszolási munka után a vonalzó már egyenesnek látszott, de amikor 180 fokkal elfordítottuk azt, és úgy húztunk az előbbi vonalra egy másikat, akkor láttuk, hogy a kettő között nagy eltérés van.

A vonalzójelöltet csiszolással tovább javítottuk, majd megfordítottuk, és úgy is megcsináltuk a próbát, de bizony csak egy hónap múlva jutottunk odáig, hogy azt egyenesnek mondhattuk, azaz, hogy a 4 változó fekvésben húzott finom ceruzavonal valóban egybe is esett.

Bandi megőrizte azt a füzetet, amiben a logarléc, vagy „számolóka” készítéséhez szükséges számításokat is végezte.

Előbb csak egy „Nesler” mintájú normál lécet készítettünk. Az is probléma volt, hogy hogyan rögzítsük a vonalainkat, hogy azok hajszálvékonyak és eltörölhetetlenek legyenek. Ezért a lemezeket úgy vágtuk ki a furnír lapból, hogy a megjelölendő felső lapnak fedő lemeztétege a lécszára merőleges legyen. Gondosan lecsiszolva a lécs fedőlapját, elkészítettük a lehelet finomságú beosztásokat, majd éles, külön e célra elvékonyított késünkkel a bejegyzések helyén elválasztottuk egymástól a rostokat, s az így keletkezett résekbe az ugyancsak elvékonyított igen keskeny írónnal behúztuk a megfelelő hosszúságú vonalakat.

E rések már a következő bemetszés alkalmával összezárultak, és magukba zárták az oldalukra tapadt finom grafitport is. Nagy volt az örömünk, midőn az újabb, végleges lecsiszolás után megláttuk a letörülhetetlen, gondolatfinomságú vonalakat. Lécünknek még lemeztokot is készítettünk hasonló rétegelt lemezekből, majd rávéstük a logarléchasználat állandó hibáját is e tréfás egyenlőséggel: $2 \times 2 = 3.999$.

Logarlécünket elvittük az antipichai tiszti táborba. Ott volt a pesti Műegyetem Mezőgazdasági Géptani Tanszék vezető professzora is, aki a munkánkat felbecsülhetetlen értékűnek mondta. A lécet 10 rubelért vették meg, és több igénylő között kisorsolták. Minket pedig megkértek, hogy készítsünk további logarléceket, mert e nélkül alig tudják műszaki továbbképzésüket lehetővé tenni.

A hideg egyre fokozódott. A barakk priccsei fogytak. Végre azonban, annyi hónapi hadifogság után, január 26-án kaptunk egy-egy inget és lábravalót. Egy újabb generális vezette bizottság ismét megállapította helyzetünk tarthatatlanságát. A generális elrendelte megfelelő elhelyezésünket. A táborparancsnok kijelentette, hogy nincsen üres barakkja. Mi kikiáltottunk a sorból, és elmondtuk, hogy tegnap óta van üres barakk, mert az 1-es fabarakkból a kozákok a frontra mentek. Ezt nem tagadhatta le a parancsnok sem.

Az egyes barakk

A generális megparancsolta, hogy a parancsnok másnap költöztessen át bennünket. Mi azonban nem vártuk meg a holnapot, de még a következő percek sem, hanem otthagyva az egész bizottságot elrohantunk, és birtokba vettük a barakkot. A parancsnok másnap egy szakasz kozákkal ki akart zavarni elfoglalt barakkunkból, de mi kijelentettük, hogy onnan élve nem megyünk ki. Mindnyájan el voltunk szánva arra, hogy inkább lekaszabolatjuk magunkat, mint hogy a fűtetlen jégveremben egymásután fagyjanak le a tagjaink.

Minket az emberi kapzsiság és könyörtelen gonoszság juttatott ilyen borzalmas helyzetbe, s ez tett bennünket olyan elszántakká is, hogy nem izgatott többé az elmúlás és halál.

Amikor esténként a priccseinken fogvacogva beszélgettünk, tisztán láttam, hogy ilyen semmit nem veszthető, elszánt emberekkel akár egész birodalmat is lehetne alapítani. Társaim előtt kifejtettem, hogy minden államban a szegények, elnyomottak vannak a legnagyobb többségben, s ha az egyes országokban különbözőek is a szegénység viszonyai, elkeseredett elégedetlenek mindenütt vannak. Nem kell mást tenni, mint ezeknek a valóban megrendítő helyzetét mennél borzalmasabban ecsetelni, és így megosztani a közvéleményt az uralkodó osztályok tagjai között, hol mindig lehet nagy számmal olyanokat találni, akik a nyomorultak és szenvedők mellé fognak állni, vagy legalább is nem lesz erkölcsi bátorságuk megakadályozni a szenvedők jobb boldogulását célzó rendszabályokat.

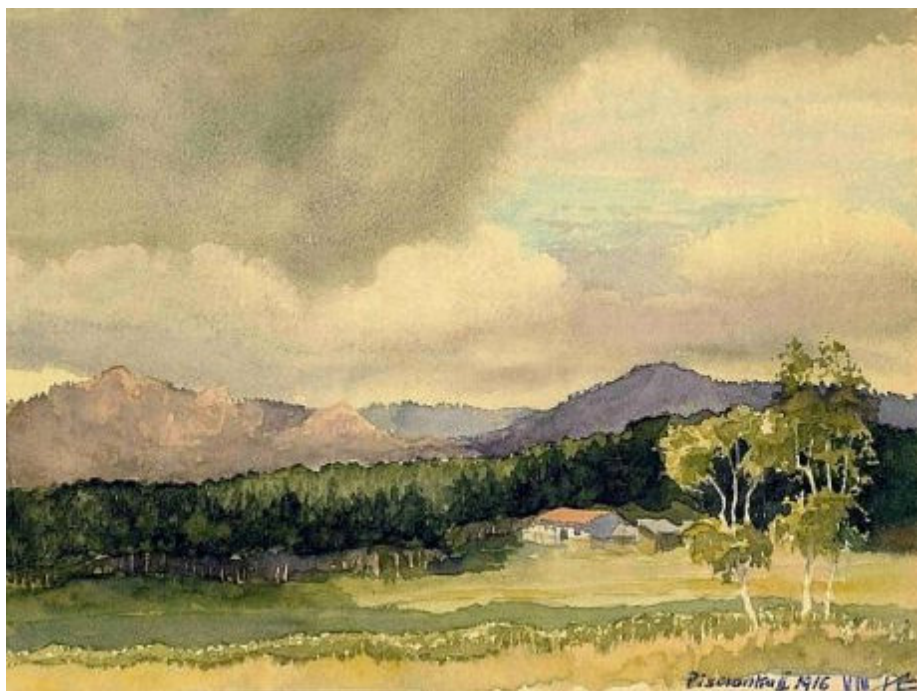
Ha pedig ez a bomlási folyamat megindult, akkor a legnyomorultabbak felemelésével, előnyösebb helyzetbe hozásával olyan tömegeket lehet mozgósítani, akik elszántak lesznek, mert nem akarnak ismét a nyomorba süllyedni. Ha valaki a lehetőségek hideg mérlegelésével megteremti hatalmának alapját, az meghódíthatja az egész világot is.

Akkor a halál-barakkban még nem tudtam, hogy ez a folyamat már meg is indult. Annyit azonban határozottan éreztem, tudtam, hogy maradandó eredményt csakis józan, mindenki irányában megnyilvánuló szeretettel lehet elérni. A változás meglepetése pillanatnyilag elsöprően hathat, és következetes hazudozással a figyelmet el lehet terelni a saját kiváltságok méltánytalanságáról, de ezzel maradandó hatást nem lehet elérni.

Az egyes barakkot meg tudtuk tartani a kozákok erőszakoskodása ellenére is. Gondoskodnunk kellett a berendezkedésről. A nagy, légénységi szobák priccsekkel voltak felszerelve, de a magunk számára lefoglalt kisebb altiszti szobában bizony semmi bútor nem volt. Miután azonban ekkor már volt egy kevés pénzünk, megbeszéltük a kijelölt sztarsinkkal^a, hogy ő szerez majd számunkra elég deszkát, hogy elkészíthessük az ágyainkat.

Éjjel aztán együtt elmentünk egy ismét üressé vált barakkba, és onnan nemcsak annyi deszkát hoztunk el, amennyire az ágyépítésünkre szükségünk volt, hanem polcok, padok, asztal és tüzelő is került bőven. Ismét hozzáfogtunk a megrendelt kisebb logarlécek gyártásához. Ezekből azonban sajnos csak kettőt tudtunk teljesen elkészíteni, mert váratlanul átköltöztettek a szomszéd Peszcsankára.^b

Peszcsanka II, tábori élet

A Peszcsanka II tábor környéke Bandi 1916 augusztusi akvarelljén

^a sztarsi: főnök, előljáró

^b Bandi feljegyzései szerint az átköltöztetés 1915 decemberében történt.

Hát bizony ezt a hirtelen átköltöztetést azután is sokszor megtapasztaltuk. Ha valahol kitakarítottunk egy barakkot, szépen bebútoroztuk, e nagy munkánkat ritkán élveztük hosszabb ideig, mert arra a barakkra hamarosan valamelyik orosz katonai különítménynek lett szüksége.

Peszcsanka tulajdonképpen két tábor volt. Az egyikben, a nagyobbikban lakott a hadifogoly legénység, míg a kisebbikben voltak elhelyezve a tisztek. Minket a Peszcsanka II-ben helyeztek el. Itt is azonnal iparkodtunk a barakk orosz sztarsijával megegyezni, ami most is sikerült, és így jó elhelyezést kaptunk. Bármilyen nagy volt is a különbség az antipichai halál-barakk és az egyes barakk között, mégsem sajnáltuk a cserét. Peszcsankában már rendes táborélet volt. Láttunk hadifogoly vállalkozásokat: étkezdéket, kávé- és teaházakat, üzleteket, sőt már kulturális kapcsolatok kiépítésén is gondolkoztak.

Képek a tábor kulturális életéről

Mi is azonnal bekapcsolódtunk a munkába. Volt egy-két nagyszerű lakótársunk, akik észrevették, hogy velünk, egy szenvedésben összeforrott társasággal lehet valamire menni, és így egész jó kompánia verődött össze. Két elég nagy szobát kaptunk, és ott rendezkedtünk be teljes egyetértéssel. Azonban egy Reich nevű osztrák őrmester megirigyelte helyzetünket, és orosz segítséggel betolakodott hozzánk. Persze rögtön a legjobb helyet kívánta a maga számára, mint rangidős. Ez igen bosszantott minket.

Akkor vesztünk azonban igazán össze ezzel a ledegradált tiszttel, amikor egy hazai szeretetküldemény érkezett sok hasznos holmival. A legjobban azonban azoknak a nemzetiszín szalagoknak örültünk, amik a mi részünkre érkeztek. Reich ekkor kijelentette, hogy a magyarok mit örülnek annyira e kapcarongyoknak! Ekkor betelt a mérték. Kijelentettük neki, hogy vegye úgy, mintha mi mindnyájan szembeköptük volna őt a magyarságunkat sértő kijelentéséért. Ki fog ezért neki elégtételt adni, ha hazamegyünk. Mindnyájan, volt a válaszuk. Amikor ellenben ő tovább is csak azt tudakolta, hogy ki vállalja magára a szembeköpés inzultusáért való elégtételt akkor Makkai és Szabó patikusok ténylegesen szembeköpték Reicht, és kidobták.

A magyar tisztek segélyeztek minket, önkénteseket. Talán két alkalommal is kaptunk egy-egy hónapra 30-30 kopekot. Nos hát a Reichhel való szakítás után a tiszti táborban egy vésztörvényszék ült össze, és az a meghallgatásunk nélkül úgy döntött, hogy megvonják tőlünk a tiszti segélyt. Jellemző, hogy erről a döntésről még a magyar tisztek sem tudtak, akik továbbra is leadták a maguk havi egy rubeljét, hogy a magyar önkénteseket megsegélyezzék.

Örültünk, hogy a koldus alamizsnától megszabadultunk. Mi Bandival belefeküdtünk a nyelvek tanulásába. Tanultunk oroszul, németül, egy kevés ideig szerbül illetve horvátul is. Megindult a sportélet is. Csodálatos volt, hogy a magyar fiúk milyen gyorsan törtek az élre. Az egész kereskedés magyarok kezében volt. A legszebb iparcikkeket magyarok gyártották. A mieink voltak a legkitűnőbb színészek is. A még oly primitív körülmények között megindult előadásoknak csakhamar orosz látogatói is lettek. Ezek aztán kijárták, hogy a mieink egy-egy alkalommal bemehessenek a postásainkkal Csitára, és ott megvehessék a kulturális fejlődéshez szükséges dolgokat. Így folyt az életünk egy gyorsan elröppenő év alatt.

Most pedig leírom, hogy mi is tud fájni egy hadifogolynak. Már csaknem két éve voltunk hadifoglyok, amikor meghallottuk, hogy új hadifoglyok érkeztek. Mindenki sietett az elosztóhelyre, hátha talál ismerőst, akitől valami hazai hírt hallhat. Mi is lementünk Bandival, s az újonnan érkezettek közt találtuk ezredünk egy tisztjét, Geschwindt Rezsőt, aki nemcsak ezredtársam volt, hanem évfolyamtársam is. Ő ugyan egy évvel korábban kezdte a főiskolát, de a negyedik szemesztert már együtt jártuk, mert igen gyengén haladt a tanulmányai-
val.

Bandi, egy fogolytárs, Lajcsi

Ő aztán elmondta, hogy az ezredesünk mennyire sajnálta, hogy a tüzérség helytelen jelentése miatt milyen kockázatos feladatot adott nekünk fogságba esésünk napján. Elmondta, hogy őt a századával együtt kiküldte, hogy ha még lehet, legyen a segítségünkre az oroszokkal való küzdelmünkben, ha pedig rajtunk már nem segíthet, legalább tudja meg, hogy mi történt velünk. Elmondta azt is, hogy az ezredes milyen sokra becsülte frontszolgálatunkat, és mily sokat várt tőlünk, mint hazafias, jól képzett katonáktól.

Aztán eltelt vagy egy félév, Geschwindt egyszer meglátogatott, és elpanaszolta, hogy mily nehéz lett a sorsuk. Most már – mondta – hetenként háromszor van főtt tészta az azelőtti napi

kétszeri friss torta helyett. Rezső, te ezt nekünk panaszolod, akiknek több, mint két év óta szinte a vágyaink netovábbja, hogy egyszer végre főtt tésztát ehessünk, mert a hónapokig tartó egyhangú üres leves és zsírnélküli főtt kása már alig szenvedhető el. Ha krumplileves volt, úgy tűzünk részére is legfeljebb 5 krumpli darabka jutott, s ha azután a káposztaleves korszak következett, hasonlóképpen jártunk. Az a pár káposzta foszlány, az ú.n. levesnek csak a nevét változtatta meg, de az ízén alig változtatott valamit. Kásában pedig a hajdina váltotta kb. három havonként a kölest, de abban megegyeztek, hogy sem zsírt, sem cukrot vagy valami ízesítőt bizony egyik sem látott. Ettünk, mert mindig éhesek voltunk, és nem akartunk elpusztulni.

Rezső, akit sokszor segitettem tanulmányaiban, hogy valahogy átcsússzon a vizsgákon, furcsa, de igen jellemző választ adott: „De ti nem vagytok tisztek.” Mintha valaki pofonütött volna. „Hát hiszen te magad is tudod – mondtam – hogy az ezredes mennyire becsült minket, hogy egész századoddal együtt a felkeresésünkre küldött. Te tudod, hogy én is végeztem tisztiiskolát, és ottan rangelső voltam, és csak azért nem lettem tiszt, mert sioktatónak rendelték ki, majd a harctérre jelentkeztem, hol jobban szolgálhattam a hazámat, mint a kaszánya biztonságában. De ha mindezt el is felejtetted, s ha az ezredes nem is beszélt volna a mi frontszolgálatunk sok eseményéről, amelyek miatt az összes legénységi kitüntetést kilátásba helyezte számunkra, és csak arra gondolnál, hogy mi is emberek vagyunk, akiknek szintén vannak az élettől jogos igényeik, már nem hasonlíthatad volna magadat így össze mivelünk. Hiszen te ismered a mi hazai viszonyainkat is, és mi is tudtuk, hogy te milyen nehéz körülmények között tanulhattál. Hogyan mondhattál hát ilyet? Mintha nem is lennénk egy főiskola hallgatói, akiket mindig annyira jellemzett a szolidaritás!”

Igen, ez volt a mi hadseregünk beteg, romlott szelleme. Ők tisztek, tehát joguk van a havi 50 rubelre, amikor havi 8 rubelből olyan ellátást kaphattak, hogy délben és este mindig friss torta volt a tésztájuk, és ezenfelül a reggeli és uzsonna is kifogástalan volt. De hát kinek lehetett panasza ellenük, amikor havonta egy rubellel segélyezték a legénységet. Nem az embert, a cselekedeteit, a gondolkodását, a jellemét értékelték az embernek, hanem a rangot, az uniformist, a kasztot.

Ez a szellem az, amely csak bukást, nyomort, ellentétet tud szülni, és szembeállítja az embert az emberrel. S aztán változtak az emberek, de ez a szellem maradt a régi, s ugyanott vagyunk, ahol voltunk.

Milyen jó volt, hogy ott is találtunk Krisztushoz hű embereket, akiknek társaságában szívünk megnyugodhatott. Rendszeresen jártunk bibliaórára. Az öreg – lehetett vagy 40 éves – Zimmermann Rezső sok áldott órán át magyarázta az igét. Ott tanultam meg a lelki énekek sok-sok dallamát és szövegét, amelyeket úgy emlékezetből írtak le hívő testvéreim.

Milyen áldottak voltak a németekkel és osztrákokkal együtt töltött lelki beszélgetéseink! És amikor szilveszterkor ismét és ismét együtt voltunk, hogy merítettünk erőt magából az Úrból, aki mindig velünk volt. Igen, ez volt a magyarázata annak, hogy fogolytársaim mindig úgy néztek minket, mint akikre mindig számítani lehetett. Az Úr volt az, aki megerősített akkor, amikor már mindenki kétségkedett. Az Óbelőle áradó nyugalom tükröződött a mi arcunkon is, ha mindenki más idegeskedett is.

Az emlékek lassan összezavarodnak bennem. Már nem is tudom, hogy melyik táborban voltunk akkor, amikor az orosz táborparancsnokság felkért, hogy dolgozzuk ki a tábor víztelenítésének a tervét. Két kép is van előttem. Az egyik, amikor még Szretyenszkben voltunk, és ott

megnéztük azt a hirtelen vont sáncot, amellyel a tiszti fogolytábort akarták védeni a felsőbb részekről lezúduló vizektől, és a másik, amikor Antipichán vagy Peszcsankán az Ingoda völgy felé hajló meredek lejtő tetején épült tiszti tábor vízmentesítéséről volt szó.

A kép nem tudott megrögződni bennem, mert a munkából nem lett semmi. Az orosz parancsnokság fejenként és naponként 8 rubelt ajánlott a mérnöki, és valóban halaszthatatlan munkáért. Mi megkérdeztük a tiszti tábor parancsnokságát, hogy a munkát elvállalhatjuk-e. A célunkat is őszintén elmondtuk a magas rangú osztrák tisztnek: a pénz felét a légénység ételmezésének javítására szántuk, míg a másik felét a parancsnokságnál szeretnénk letétbe helyezni addig, amíg megfelelő összeg rendelkezésünkre állván, megkísérrelhetjük a szökést és hazajutást.

A parancsnokságtól azt a választ kaptuk, hogy amit mi tenni akarunk, az hazaárulás. Ugyanis, ha e sürgős munkát mi végezzük el, azzal orosz mérnököket szabadítunk fel, s ezeket a frontra küldve a mi haderőnk ellen használhatják fel. Az a józan érvelésünk, hogy ha a frontra kell az orosz mérnök, akkor őket úgyse fogják nálunk felhasználni, viszont e munka a fogoly tiszték biztonságát, egészségét szolgálná, a légénységi állománybeliek ételmezését javítaná, és előmozdítaná a hazajutásunkat és újból való háborús szolgálatunkat, süket fülekre talált. Az volt a személyes benyomásunk, hogy a felhozott érvek csak ürügy volt részükről, mert őket voltaképpen az bántaná mérhetetlenül, ha légénységi emberek, még ha mérnökök is, többet kapnának, mint ők, magas rangú tiszték.

Az orosz parancsnokságnak bejelentettük, hogy tisztjeink nem engedik meg a munka elvállalását. Ezen aztán nem győztek eléggé csodálkozni, mert hiszen éppen a tisztnek az érdeke lenne, ha tervet elkészítenénk és a munkát levezetnénk. Mi ostobán fegyelmeztet barmok voltunk, hogy a munkát nem végeztük el. Az nemcsak jogunk, hanem kötelességünk is lett volna, hogy tisztjeink nagyobb biztonságát a vízrendezéssel megoldjuk, hogy jobb ételmezéssel a foglyok állóképességét növeljük, hogy mérnöki gyakorlatot folytatva magunkat is tovább képezzük, és elősegítsük mielőbbi hazajutásunkat.

Ezen élményből a tanulságokat úgy vonhatjuk le, hogy ha valamit helyesnek tartunk, azt nem kell vélt, vagy valódi felettesektől megkérdezni, hogy megtehetjük-e vagy sem. Ha a munka elvégzésére pénzt nem is tudnának biztosítani, még akkor is kötelességünk a felettesek vagy döntésre jogosultak előtt a pontos helyzetképet felvázolni, amely nemcsak a munka várható hasznát, a ráfordítás mértékét ábrázolná, hanem a munka el nem végzése esetén bekövetkező károk mértékét is. Jelentékenyebb károk esetén még az ismételt lemondásba sem szabad bele-nyugodni, hanem fel kell használni minden érvet és minden befolyást a valóban okszerű munka kivitelezésének helyessége bizonyítására.

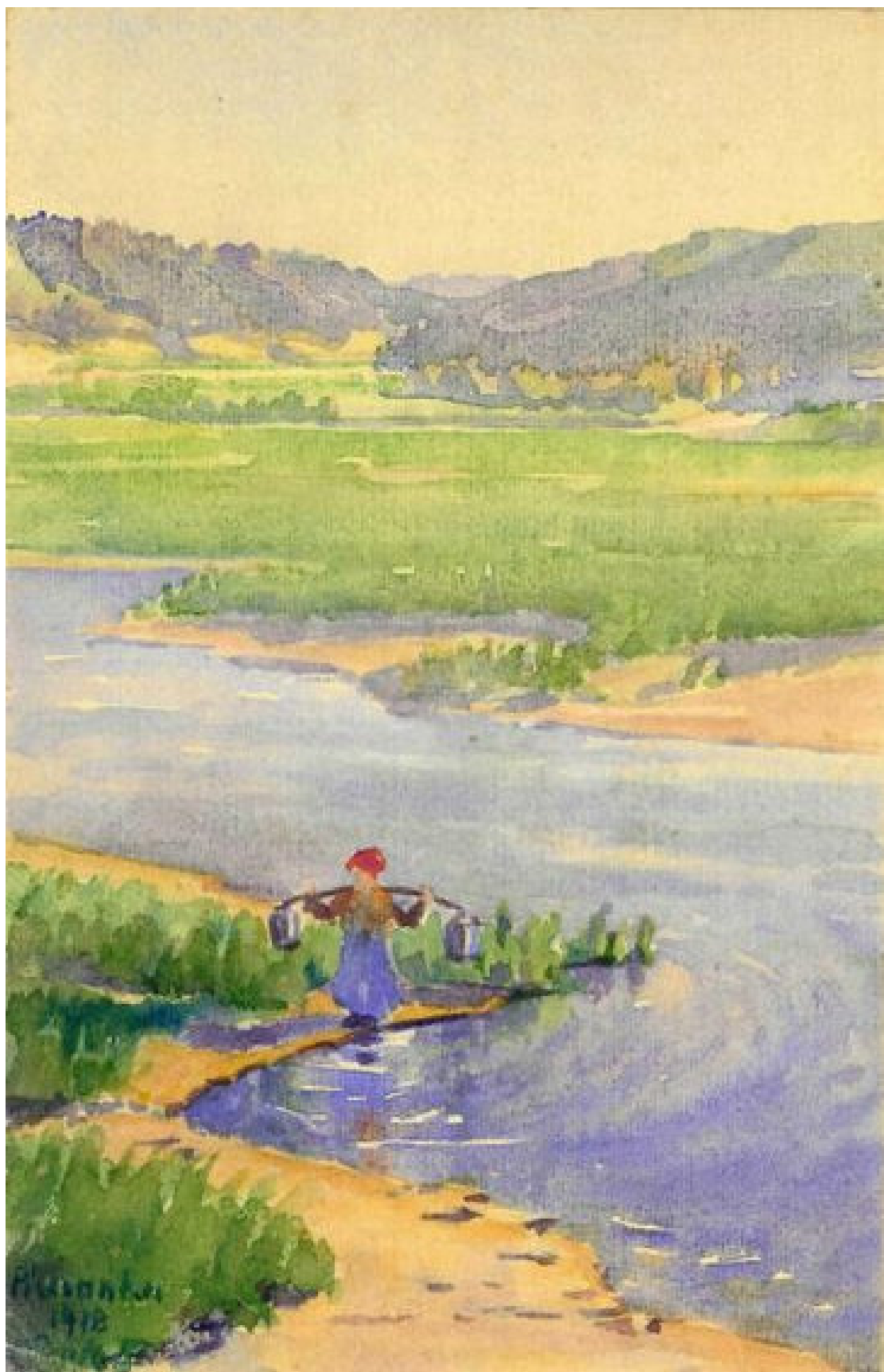
Meg kell emlékezni azokról az előadásokról is, amelyeket Zimmermann tartott a honfoglaló ősről. Ő nem fogadta el a nyelvészeknek azt a megállapítását, hogy a honfoglaló magyarok a finnugor néphez tartoztak volna. Szerinte a honfoglalók török-tatár eredetűek voltak. Ezt nemcsak a Bécsi Képes Krónika képeivel láttá bizonyítottanak, hanem az ásatásokból kikerült koponya leletek is azt igazolták, hogy a magyarok török-tatár eredetűek voltak. Hogy azután a magyar nép igen sok finnugor nyelvi jellegzetességet szerzett, azt inkább annak lehetett tulajdonítani, hogy a meghódolt ilyen népektől ők vettek át efféle nyelvi sajátosságokat.

Peszcsankán tehát rendezett élet, elviselhetőbb körülmények, szép kulturális törekvések voltak. Az amerikai KIE¹⁹, amelyet ők YMCA betűkkel jeleznek, szintén megkezdte jótékony működését.

О р д е р ы:	Bestellzettel:	
Место: <u>Ростовка П.</u>	Число: <u>2 Mai</u>	1917.
Орт:	Datum:	
Нижелодписавшийся просить: Der Unterzeichnende bittet um:		
1	<u>Aquarelle - Garnituren:</u>	
2	<u>Aquarelle Farben: Ultramarine, Kobalt,</u> <u>Pariser blue, Preussisch-blau, Carmin (Rouge),</u>	
3	<u>Sapreen-rot, Gummi-gelb, Karmin-gelb,</u> <u>Berliner-blau, Violette.</u>	
4	<u>Aquarelle-Pinsel: Nr. 1, 5, 6, 7, 8.</u>	
5	<u>Aquarelle-Papier</u>	
6	<u>Zeichenhefte (3 Hk.)</u> <u>20 Hk. Zeichenhefte (Groß)</u> <u>100 Hk. Reißnägel.</u>	
7	<u>Kohlen - Garnituren, und</u> <u>dann Kohlen papier.</u>	
8	<u>Zeichenstifte: „Faber“ 5 Hk. 1/2 Hk.</u> <u>„Faber“ 5 „ 1/2 Hk.</u>	
9	<u>Garnituren Pastell - Kreide.</u>	
10	<u>Färbige Tinten: Rot, Grün,</u> <u>Blau, Gelb.</u>	
11	<u>Radier - gummi weich, 5 Hk.</u> <u>Radier - Kork (zerstärker)</u>	
12	<u>Reißer - Sprachführer: Russisch - deutsch </u>	
Подпись: <u>Ling. Treiss Andreas v.</u> Unterschrift: <u>Király</u>		
Представитель Всемирного Союза Христианской Молодежи: Vertreter des Christlichen Vereins Junger Männer:		
Просить в двух экземплярах: Man bittet ein Dubliat zu schreiben:		

Bandi festékeket kért és kapott a KIE segítségével.
 Ez lehetővé tette, hogy megörökítse mind a tábor életét, mind a gyönyörű szibériai tájat.
 Ezt illusztrálja az alábbi néhány akvarell.

Vízhordó asszony a folyóparton

Őrök és foglyok

Peszsanka télen

Nem tudom, volt-e valaki rajtam kívül, aki a KIE-nek tagja lett volna, de ha volt is esetleg, azt bizony semmi jel sem mutatta. Mint a szervezet magyar tagja, én jelentkeztem, és arra kértem az amerikai küldöttet, hogy próbálják meg a lelki igényeket is kielégíteni. Az illető kiküldött kérte a hadifogolytábor parancsnokságát, hogy minden nemzettel választasson megbízottat, aki az illető nemzet igényeit tolmácsolja, és ő majd iparkodik azoknak eleget tenni. Elsősorban is mielőbb segíteni szeretne a legénységi élelmezésen, továbbá szeretné, ha megfelelő sport-lehetőségeket is tudna teremteni, támogatni kívánja a szakmai továbbképzést és a nyelvtanulást, a különböző nyelveket beszélő foglyok számára könyvtárat óhajt berendezni, megfelelő eszközöket szeretne biztosítani a művészek részére is, és természetesen elő szeretné mozdítani a foglyok szellemi életének harmonikus fejlődését is.

Amint e gazdag program köztudomásúvá lett, a németek, osztrákok, törökök rögtön megválasztották bizalmijaikat. Az 1-es barakk, amelyben csak értelmiségi magyar és kis részben zsidó hadifoglyok voltak, engem kért fel a magyarság képviselőjéül. Hallottam azonban, hogy a zsidó származású magyar orvosok Büchler őrmestert kívánják ezzel a feladattal megbízni, aki eddig egy tábori szabóságot vezetett igen nagy részrehajlással, nagy egyéni haszonnal, és emiatt teljes közutálatot érdemelve ki.

Én azonnal elmentem barakkunk 1-es pajtásságához, ahol kizáróan zsidók voltak, és megkérdeztem őket, hogy helyeslik-e az orvosok ezen akcióját, vagy velünk együtt ők is helyesebbnek tartanák egy katolikus magyar kiküldését, tekintettel éppen arra, hogy hazánkban ők vannak a legnagyobb többségben? Én Binzberger Ferenc közszeretben álló budapesti, igen komoly barátunkat javasoltam, akit ők is kivétel nélkül tiszteltek és kedveltek. Előtte ők is úgy nyilatkoztak, hogy ők is Binzbergert tartják e célra a legalkalmasabbnak. Magam azért nem vállaltam a feladatot, mert nem akartam, hogy bárki is protestáns elfogultsággal vádolhasson, és emiatt az egész ügy szenvedjen, bár kétségtelen tény, hogy ezen akció mögött főként protestánsok álltak, és az YMCA szellemi irányzatát sem ismerte senki jobban én-nálam.

Másnap idézést kaptam az orvosokhoz. Már vártak rám, midőn a kitűzött időpontban pontosan megjelentem. Hat vagy hét orvos volt jelen. Egy Kólish nevű ezredembeli orvos közölte velem, hogy sok panasz van ellenem, és hazaárulással vagyok vádolható. Megkérdezte, hogy ismerem-e Kopits századost, az ezredadjudánst, majd igenlő válaszmra kijelentette, hogy ő barátságban van vele, és nem lesz neki nehéz engem lehetetlenné tenni előtte. Mint ezredembeli azonban, meg akarja mutatni velem szemben a jóindulatát, amennyiben ígéretet teszek, hogy a YMCA magyar megbízottjának megválasztásába nem szólok bele. Tudomásuk van ugyanis arról, hogy én sorba jártam a magyar barakkokat, és ottan agitáltam Büchler ellen, aki zsidó. Már pedig – mondta – aki itt a hadifoglyok között a nemzet egyes tagjait vallás szerint osztályozza, az egyenetlenséget szít és hazaárulást követ el.

Megkértem Kólishot, hogy a velem szemben megmutatandó jóindulatát szíveskedjék oda módosítani, hogy a beígért 20 tanú helyett csak egyetlen eggyel is itt, az orvosok előtt szembesítsen, ha pedig ez nem történne meg, úgy remélem, az orvosok is be fogják látni, hogy itten éppen ellenkezőleg, a magyarság ellen folyik egy bennünket elnyomni akaró törekvés, amely a mi rovásunkra jobb körülmények közé akar juttatni olyanokat, akiknek velünk szemben való összetartásáról már eddig is számos esetben meggyőződhattunk. Elmondtam, hogy magyar barakkársaim engem kértek fel a magyar YMCA megbízott szerepre, de én illendőbbnek tartottam a munkakört egy katolikus, közszeretben álló magyar hadifogoly társunkkal betölteni, és e véleményemet, ahol ez ügyben egyedül voltam, az értelmiségi barakk zsidó pajtássága is osztotta. Szembesítés persze nem történt, de Dr. Hruby Ede orvost arra kényszerítették, hogy nekünk többé ne adjon rubelkölcönt, amelyet addig szüleink az ő otthoni szüleinek térítettek közmegelegedéssel és a legnagyobb pontossággal.

Forradalom

Mi az, ami az embert nyugtalanná teszi? A környezetnek váratlan változása? De hiszen akkor miért keresnek oly sokan éppen a szüntelen változásban a maguk szórakozását és üdülését? Az ember, állat és az egész teremtet világ azért nyugtalan, mert elszakadt a Teremtőjétől, az Ő nekünk kijelölt feladataitól, s egy kísértő önkiteljesedés után szaladva bizonytalanná vált az élete.

Sokan azt mondják, hogy e nyugtalanság addig tart, amíg az ember nem találta meg a maga társát. Azt mondják, hogy a szellemi egység kettészakadt, és az ember mindaddig nyugtalan, amíg elszakadt másik felét nem találta meg. Mindez hiábavalóság. Nyugalmunk egyedül Krisztus által lehet az Atyában.

Hány nyugtalan éjszakám volt, amikor megláttam egy nőt, és testi férfi voltom igényeket jelentett be. Az Igéhez menekülve olvastam: „valaki asszonyra tekint gonosz kívánság okáért, immár paráználkodott azzal az ő szívében. Ha pedig a te jobb szemed megbotránkoztat téged, vágd ki azt, és vedd el magadtól;...” Mennyiszer gondoltam arra, hogy megteszem, amit az Úr ajánlott. S amikor nem láttam, mert sötét volt, vagy a szemem csukva volt, a kísértés éppúgy fennállott. Krisztus a szív minden indulatára igényt tart, és csakis akkor ad teljes nyugalmat, ha Ő lesz egyedüli Úr az életünkben.

Így forrongott a szívem és vérem, és így forrongott az egész orosz birodalom is. Megismerte a szeretetlenség bűnét az emberi uralomban, egységre és egyenlőségre vágyott. Békét akart. Csakhamar hallottuk is, hogy győzött a forradalom. Vértürdő jelölte útját. A foglyoknak szabadulást ígért mindkét fél. A csehek a fehérek oldalára álltak²⁰, mások meg a vörösök mellett küzdöttek.

A fogolytáborunkba egyre riasztóbb hírek jöttek. Egyesek, jó információkra hivatkozva, úgy tudták, hogy a szibériai foglyokat fel fogják szerelni, hogy ellensúlyozzák a fehérekhez átpártolt cseh legionisták erejét, és megakadályozzák a magyar pusztító kegyetlenségeiket. Azt mondták, hogy Szamaránál több ezer magyar hadifoglyot pusztítottak el a Volgában.

Mi nem kívántunk sem jobbról, sem balról beleavatkozni az oroszok küzdelmébe. Táborunk legnagyobb része már kiürült. Aki csak tehetett, munkára jelentkezett. Mi úgy hittük, ha együtt maradunk, inkább ellenállhatunk a fehérek vagy vörösök sorozásának.

Hallottuk, hogy a csehek kivégeztek egy csomó magyar tisztet Krasznajarszkban, akiknek semmi más bűnük nem volt, csak az, hogy egyesületbe tömörülve ápolták a magyar kultúrát. Az tény, hogy ott is voltak kisebb harcok, amikor a csehek a szibériai vasút egyes állomásain átálltak a fehérekhez, és ezzel elárulták a vörösöket, akik korábban hazaengedték őket. A menekülő vörösök közül egyesek a fogolytáborokban akartak megbújni, de az utánuk való kutatás ürügye alatt miért kellett éppen a teljesen pártatlan, nagy tudású magyar tiszteket kivégezni? Igen, ez a cseh szovinizmus örökös szégyene marad.

Egyik nap vörös fegyveresek jöttek a táborba; munkásokat toboroztak a vörös hadsereg részére. Senki sem jelentkezett. Ekkor gépfegyvereket állítottak fel, és megfenyegették a foglyokat. Erre jelentkezett pár száz ember. Bejöttek a mi barakkunkba, ahonnan akkor már sokan jelentkeztek, és közölték velünk, hogy ha nem megyünk mi is tüstént, akkor azonnal kivégeznek. Tisztjeink mindenkinek adtak egy igazoló írást, hogy e munkára fegyverrel kényszerítettek.

Sietve vagoníroztak be, és vittek a Bajkál-tó mellé, Irkutszk felé. A hatalmas tó partján fekvő Müszovájában tudtuk meg, hogy Irkutszkot a fehérek és légionisták már elfoglalták; 600 feketeruhás anarchista volt az utolsó, aki az utcákon küzdött, és nagyrészt el is esett. Eszembe jutott, hogy mi lehet vajon Migrayval²¹, aki a szibériai anarchisták szervezője volt, s akivel volt már pár érdekes beszélgetésem. Először egy előadáson találkoztam vele. Ő ismertette az anarchizmus tanait. Síkra szállt amellet, hogy a szenvedés és háború nem szükséges dolog. Azt mondta többek között, hogy ha azt tudná, hogy a háború Isten akarata, akkor ő lenne az első, aki Isten trónjának lábai alá bombát dobna.

Erről aztán az előadás után beszéltem vele. Elmondtam, hogy az ember volt az, aki hasonlóvá akarván lenni, mint az Isten, megszegté az Ő parancsát, és a paradicsomból, azaz a nyugalomnak helyéből kiűzetett. E kiűzetés nem volt rosszindulat, hanem szükségszerűség. A

békétlenséget önmagunkban hordjuk, ha nincs meg a Teremtő szerető akaratával való békességünk. Ez sugárzik ki egész életemre, környezetemre, és ennek koldusa az egész világ is. Ő azonban megadta a lehetőséget, hogy békességünk legyen, és az Ő békességét valóban szolgáljuk is. Krisztus által valóban megbékélhetünk Vele, magunkban, és az egész világgal is. Migray kijelentette, hogy nekik nem a tőkések a legnagyobb ellenségeik, mert azok anyagi eszközökkel kényszeríthetők uralmuk elismerésére, hanem mi hívő keresztyének, akiket a legcélszerűbb lenne mind kivégezni.

Ennek ellenére is szerettem őt, mert meg voltam győződve, hogy semmi öncél sem vezeti, s a teljes törvénytelenséggel egy magasabb, és mindenki javát szolgáló belső erkölcsi rendet óhajt elérni. Migray különben nem nyúlt a pénzhez, és a vele együtt élő társai adták el azokat a rézből vert művészi Krisztus fejeket, amelyeket az ő művészi készsége hozott létre. Családi életének gyónásszerűen megvallott csodálatos részletei bámulatra indítottak.

Irkutskba már nem mehettünk. Elvittek Kultukba, a Bajkál-tó délnyugati csücskében lévő kis faluba, s onnan irányítottak tovább délnyugat felé, hogy az innen várható bekerítő fehér csapatok elleni védelmi sáncárkokat ássunk.

A vidék gyönyörű volt. Egy kis patak völgyében haladtunk délnyugatra. Mindenütt csenevész Picea obavata-k, Larix Sibirica-k és senyvedő nyírek. Vagy 15-20 km-t haladhattunk, amikor felértünk egy vízvásztóra, ahol a kép teljesen megváltozott. Ahogy a nyeregből lejjebb és lejjebb ereszkedtünk, mind hatalmasabb fenyőkkel, nyírekkel, pompásnál pompásabb virágokkal találkoztunk.

Napokig hajszoltak egyik vagy másik irányban, megkezdtünk egy-egy lövészárkot ásni, de csakhamar ismét tovább kellett mennünk. Kilenc nap alatt mindössze háromszor kaptunk enni. Már dolgozni is alig tudtunk. Végre egy este gyönyörű nyíresbe vittek. Itt a kaszálatlan fű meghaladta az egy métert is. A 60-80 cm átmérőjű nyírfák kérgén még csak egy repedés sem látszott. Csodálatos hely volt.

Még nem tudtuk, hogy mi lesz velünk, tovább megyünk-e vagy sem; már a fegyveres őrség is eltűnt mellőlünk. Szabadok voltunk. Menjünk nyugat felé? Senki sem fogja elhinni, hogy nem voltunk vörös katonák, és egyszerűen felkoncolnak. Mit jelent majd a cseheknek vagy a fehéreknek a mi igazolványunk? Ilyet a vörös katonák is csinálhatnak maguknak. Vártunk.

Egyszerre csak egy teljesen feketébe öltözött lovas jött fekete lován vágta felénk. Azt mondta, hogy nincs egy perc vesztegetni való időnk sem, mert a mintegy 30-40 km. hosszú út jobb oldala melletti erdő az ellenségtől már meg van szállva. Bennünket csak az esetben vezethet Kultukba, és menthet meg a biztos felkoncolástól, ha az ő vezetése alatt azonnal elindulunk. Az egész úton sem beszélgetnünk, sem cigarettáznunk nem szabad. Ha valaki ezt megpróbálná, azonnal üssük le, mert az ellenség frontja előtt csak 100-200 méternyi távolságban kell e hosszú utat megtennünk. Aznap kaptunk konzerveket és kenyeret; most megettünk mindent, és elindultunk.

Különös volt ez a néma menet. Egymás után ballagtunk, nehogy az együttlépés ütemes zaja felhívja ránk a fehérek figyelmét. Az ég borult volt, és nemsokára az eső is szemerkezni kezdett. Egyik kilométert róttuk a másik után, szinte végtelenül, a szitáló eső neszezésétől megbontott halálos csendben. Balra tőlünk egy erdő szegélye húzódott tova, s onnan hol vad nevetés, hol káromkodás zaja hangzott. Az erdőben itt is, ott is tábortüzek pislogtak, elhalvá-

nyodtak, hogy azután annál nagyobb lánggal csapjon fel a sercegő fa friss tüze. És a csapat csak ment, ment, szinte a végkimerülésig.

Egy-egy fogoly nem bírta már, és leült. Két társa szó nélkül azonnal a hóna alá nyúlt és vonszolta tovább, maguk sem tudták, milyen sors elé. Nem lehattunk már messze a biztos, veszélytelen végcéltől, ha ugyan azt is el nem foglalták már a fehérek.

Kezdett pirkadni. A hosszú, nehéz éjszakai út után már alig vánszorogtunk. Már a madarak is kezdtek énekelni, bár itt, Kultuk közelében már jóval kevesebb éneklő madár is volt, mint a túlsó déli oldalon. Müszovája felől meg-megszólalt egy messze hordó ágyú is, hogy a vörös csapatokat üldöző fehéreket feltartóztassa. Egyre világosabb lett. Vezető anarchistánk közölte, hogy egyelőre túl vagyunk minden veszélyen, de még ki kell bírunk a hátralévő pár kilométert, hogy a fehérek ágyúinak lőtávolán kívül reánk várakozó szerelvényhez jussunk, és vonaton folytathassuk Müszovájáig az utat. Elcsigázva, halálosan kimerülve érkeztünk az állomásra.

Mindenütt nyomott csend fogadott. Aztán meghallottuk, hogy két nap előtt lőttek le három hadifoglyot, akik nem vették le a sapkájukat az Internacionálé eléneklésekor, míg a társaság többi tagját besorozták a vörös hadseregbe. Délután minket is felszólítottak, de csak egy közénk szökött tiszt állt kötélnek, mert megígérték, hogy a konyhára kap beosztást. A nevét rég elfeleddem, csak azt tudom róla, hogy református lelkésznek volt a fia. Minket visszavittek Peszcsankába.

Egy este azzal hívtak ki a barakkból, hogy valaki keres. Migray volt ott lesoványodva, rongyosan. Búcsúzni jött. Így nem bocsáthattam bizonytalan bujdosó útjára. Összeszedtem pár legszükségesebb fehérneműt és átadtam neki. Búcsúzásunk igen megható volt, mindketten megkönnyeztük elválásunkat. Mindenki azt beszélte, hogy az anarchisták kirabolták az irkutszki bankot, elvitték aranykészletét, és ebben nem is volt okom kételkedni. De hogy Migray ebből semmit sem tartott meg magának, arról meg voltam győződve. Mi lett vele? Nem tudom; Isten tudja, és tudom, hogy szerette őt.

Ügyetlen lovászok

Az orosz forradalom hullámai már Szibériát is elborították. Egyszer a fehérek igényeltek segítséget, majd meg a vörösök kértek támogatást. Mi, hadifoglyok haza szerettünk volna menni, de erre a belső harcok miatt egyre kevesebb volt a remény.

Mindenki olyan munkára iparkodott menni, ahol nem túl nehéz munkával biztosítani lehetett a megélhetést, mert a fogolytáborban az élelmezés, amelyet az YMCA pár év előtt kissé feljavított, ismét visszaesett, úgyannyira, hogy az éhenhalással is számolni lehetett.

Az Állami Építészeti Hivatal csitai telepére egy hadifogoly különítményt kértek. Örömmel jelentkezünk, hiszen ott legalább mérnöki munkát is láthattunk, és amennyiben megismerik tudásunkat, lehet, hogy magasabb megbízatást is kaphatunk, valamely jelentékenyebb munka elvégzésére.

A 13 tagú társaság, amely főként értelmiségiekből toborzódott, a meghatározott időre készen állt. Éppen vártuk az elindítatásunkat, amidőn egy fehér százados jött, és követelte, hogy azonnal kövessük őt, mert lovászokra van szüksége. Egyikünk sem értett a lovakhoz, s ezt meg is mondtuk neki. Hivatkoztunk önkéntesi jogainkra is, de az sem használt.

Csita állomáson állt a teherkocsikból álló szerelvény, tömve lovakkal. Azonnal beosztottak, mindegyikünk kapott nyolc-nyolc lovat egy-egy vagonban, mindössze én voltam kivétel, mert én, mint parancsnok és tolmács, csak négy lovat kaptam, viszont az összes ember és ló gondja az én vállamra nehezedett.

Kiderült, hogy a lovakat – volt vagy 100 db. – úgy fogdosták össze még a vörösök valami szabad ménesből. Már egy hónapja, vagy talán több hónap is elmúlhatott azóta, amióta a lovakat a vagonokban utaztatták, amíg végül a fehérek elcsípték a szállítmányt.

A lovak közül több már teljesen dögvősen volt. Félméteres trágyán álltak, és már hosszabb ideje nem kaptak sem enni, sem inni. A szerelvényünket kitolták egy tanya közelébe, ahol széna volt. Hatalmas, 30-40 kilós bálákba kellett a szénát összekötnünk, és a nehéz terhet vagy egyórányi úton a vállunkon vinnünk. Minden lovat legalább 3 vödör vízzel is el kellett látnunk. Két napon át nem volt egy pillanatnyi pihenőnk sem, amíg ellátva a lovakat, a javát megmenthettük az elpusztulástól.

A vizet egy nagy töltés aljából hordtuk fel 96 lépcsőn a vagonokhoz. A lovak közül ezalatt 10 elpusztult, s ezeket is ki kellett vinnünk a kocsikból. Az első nap rettenetesen sok és fárasztó munkája közben semmi ételmet nem kaptunk. Másnap azután adtak ugyan fél-fél konzervet, de a sok munka miatt azt is csak hajnali kettőkor tudtuk Bandival együtt elfogyasztani. S aztán jött a trágyázás. Borzalmas munka volt. A lovakat alig lehetett kivezetni az igen rövid, s emiatt meredek „trap”-on. Fél napnál is több idő kellett, amíg mind lent volt. A trágya minden vagonban kitett mintegy 10 m³-t, és csaknem sziklává állt már össze, mégis annak kigórása még a legkisebb munka volt.

Amikor azonban a vad lovakat vissza kellett a vagonokba vezetni, az már meghaladta minden erőnket. Kozák kapitányunk szidott bennünket, ahogy csak tudott, és ránk parancsolt, hogy ha másként nem bírjuk a lovakat bevinni, akkor lóháton ugrassuk be. Hiába, ez sem ment a legtöbb esetben. Volt velünk egy Pogány Márton nevű zsidó önkéntes, aki kiváló matematikus volt, de a lovakhoz még annyira sem értett, mint mi. Egy különösen rosszindulatú lóra akarta őt felparancsolni, de én készakarva nem értettem a parancsot, és magam akartam felugrani a lóra. Csöpp híja volt, hogy a nyakamba nem vágott a kancsukával. Mit volt mit tenni, szegény Marcinak kellett próbálkoznia. Úgy állt a ló mögé, mintha szertornát kellene végeznie, s még az volt a szerencse, hogy a ló bámulva hátra nézett, hogy milyen udvarló áll mögötte, és nem rúgott ki, hanem nyugodtan kezdte legelészni a füvet. A kozák százados toporzékolt dühében. Kijelentette, hogy nem hiszi, hogy legyen a világon még egy olyan ostoba ember, mint dr. Pogány Márton, aki még egy lovat sem tud belovagolni a vagonba.

Nem tudtuk, hogy ne vessünk-e vagy sírjunk. Marci esetlensége valóban bámulatos volt, de a muszka dühe sem volt hétköznapi. Végül odarohant, kancsukával alaposan megverte az amúgy is vad állatot, majd fel akart rá ugrani. De a ló, úgy látszik, érezte, hogy itt van a leszámolás pillanata, és hirtelen oldalt fordulva úgy homlokra rúgta a századost, hogy az élettelennek látszóan terült el. Homlokából csak úgy ömlött a vér; társai azonnal elvitték, de hogy felépült-e valaha ebből a hatalmas rúgásból, azt sohasem sikerült megtudnunk.

Még vagy három hétig folyt változó szerencsével küzdelmünk e fenevadakkal, hol, ha megmakacsolták magukat, sem a jó szó, sem a durvaság nem használt. Végre találkoztunk egy másik lószállítmánnyal. Ott vagy 20 magyar huszár volt 15 ló mellett. Nagyszerű felhágójuk, „trap”-juk is volt. Amikor megláttuk, hogy ők milyen egyszerűen kezelik a lovaikat, arra kértük őket, hogy vállalják el a mi lovainkat is. Persze ez nem tőlük függött. Beszéltünk az új parancsnokunkkal, aki végül is belátta, hogy ez így helytelen, hogy mi, lovakhoz nem értők kezeljünk 90 lovat, ne legyen megfelelő berendezésünk a lovak ki- és bevagonírozásához, míg a magyar huszár hadifoglyok kitűnő felszereléssel csak 15 lovat szolgáljanak ki.

Éppen Csitában voltunk, amikor e tárgyalások folytak. Az Építészetet is értesíteni tudtuk, ahonnan azonnal visszaköveteltek bennünket eredetileg vállalt munkánkhoz, és így végül is elengedtek minket. Megvártuk, hogy mit fognak csinálni a huszáraink a lovakkal, mert éppen jártatni kellett őket. Bementek a vagonokba, kezdtek beszélgetni a lovakkal, azok visszanyerítettek, majd úgy levezették az állatokat, mintha csak valami gyakorlótéren lennének. Vidáman futottak pár kört, majd, mintha a lovak legforróbb vágya teljesedne be, sorjában bevezették lovaikat a vagonokba.

E munkára nekünk legalább 16 órára lett volna szükségünk, de a kozákoknak is legkevesebb 4 órára, amit ezek a magyar huszár fiúk 1 óra alatt elvégeztek. Nem vitás, hogy a kozákok értenek a lovakhoz, és szigorú fegyelemmel – amit nálunk durvaságnak mondanának – célt is érnek, de amit a huszáraink cselekedtek, annak még a kozákok is csak a legnagyobb elismeréssel adózhattak. Hiába, a hozzáértés mellett a szeretet sem nélkülözhető, ha teljes eredményt akarunk elérni.

Mi pedig csakhamar megtudtuk, hogy még e munkacserével sem jártunk rosszul, mert ha azonnal az Építészethez mentünk volna, úgy egy rögtönítelő fehér brigád által elpusztított, és ott, az Építészet udvarán hevenyészve elföldelt 30-40 kommunistát kellett volna kiásnunk. Megint a Róma 8.28-ra kellett gondolnom.

Munkám az Építészetnél^a

Amint mondták, az egész udvar hullabűzös volt, és számos asszony, gyermek kereste férjét, apját, hozzátartozóját az Építészet udvarán, mivel az eltűnteket a terroristák oda vitték kihallgatásra. A kivégzést letagadni nem lehetett, hiszen a földből hol egy ujj, hol egy kar vagy láb nyúlt ki a hevenyészett elföldelés után.

Hát akkor már inkább a lovak ápolása és ellátása, mint kivégzettek eltakarítása, majd napok múlva újra kiásása, mosdatása, és annak a kétségbeesésnek szemlélése, amellyel a szeretteik találtak rá legyilkolt kedveseikre. Így vált még ez a nehéz munka is a javunkra, és tanultuk még jobban megbecsülni a lovaikat szerető magyar huszárainkat.

Furcsa is az élet! Egészen különössé akkor lesz azonban, ha meglazulnak a szokás és rend normái, és az élet, akár az egyén, akár a társadalom szintjén, ismét keresi a maga új szervezetét.

---

^a Bandi feljegyzései szerint 1918 október 1-én kerültek a csitai katonai mérnöki hivatalba műszaki rajzolóként, és ott 1920 április 2-ig voltak alkalmazásban.

Bandival együtt a csitai, helyesebben a Bajkálontúli Építészeti Hivatal Lakás Osztályának hivatalában dolgoztunk. Én a kőművesek által elvégzett munkákat mértem fel, és számítottam ki a munkáért járó bért. E főmunkám mellett azonban sokszor kellett lakásokat átvennem, vagy bérlőknek átadnom, pontos lakásleltár alapján.

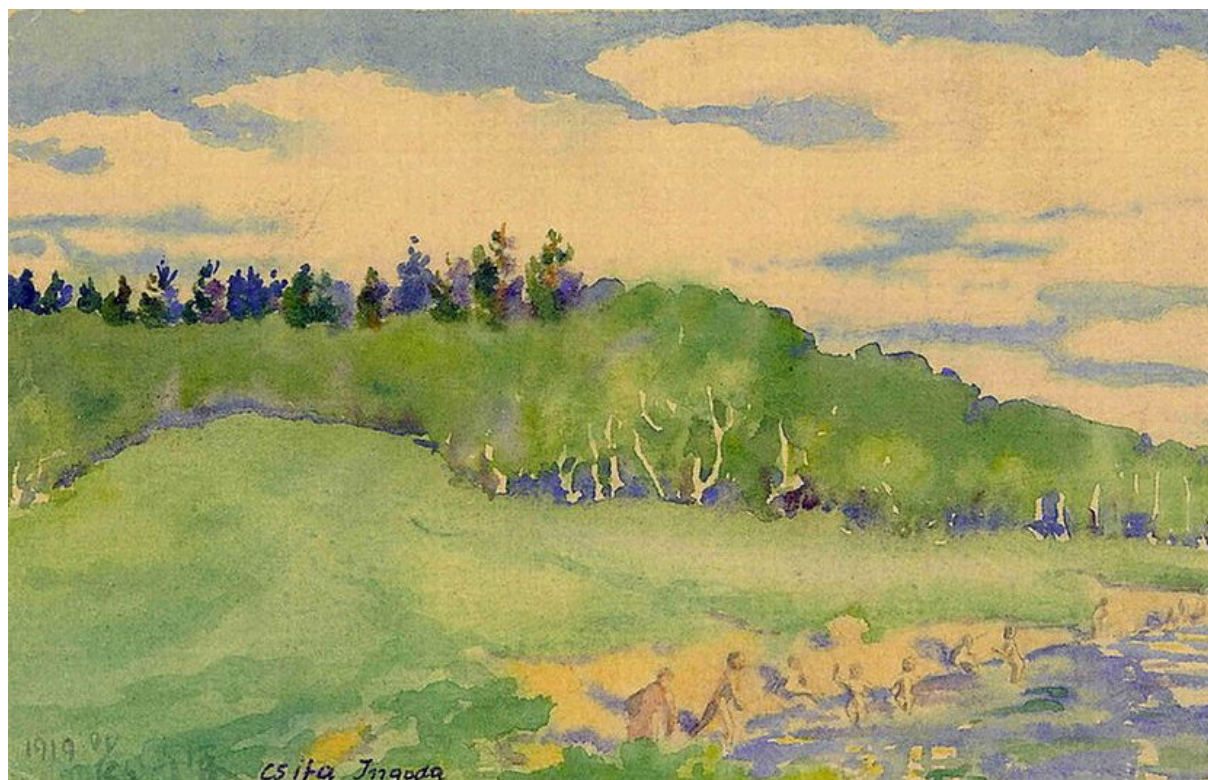
Kiküldetési rendelvény a Bajkálon túli mérnöki kirendeltségtől Andreas Király hadifogoly részére, hogy Csitában bizonyos katonai épületeket felmérjen

Munka egy ideig volt bőven. A japán hadsereg által támogatott Szemjonov rezsim iparkodott a mindjobban zűrzavarossá váló lakáshelyzetben rendet teremteni. A nyugatról kelet felé áramló Kolcsák sereg maradványai elérték a Bajkálon túli terület határait. A borzalmas visszavonulást átvészelt pár ezer fehér tiszt és megmaradt hozzátartozói rettenetes fagyási sebekkel voltak borítva. Ezek elhelyezése érdekében új lakások átvétele és átadása vált szükségessé. Ugyanakkor azonban a munkásság egy része falura költözött, s így a hivatalunkban az adminisztratív személyzet részben fölöslegessé vált, részben pedig új nyugati munkaerőket kellett elhelyezni.

Mivelünk is közölték, hogy most már csak egyikünket tudnak alkalmazni. S itt jön a furcsaság! A fizetésünk a természetbeni járandósághoz képest egészen minimális volt. Az arány kb. 1:20 volt. A pénz értékének csökkenését természetesen el akarták kerülni, és ezért megszabták a kifizetendő beralapot, viszont a természetbeni juttatásokat, mint nélkülözhetetlen szükségletet továbbra is kiadták.

Mi most már azt kértük, hogy mivel speciális munkát végzünk, az egy fizetést úgy osszák meg, hogy a munka szükséglete szerint vagy a bátyám, vagy én legyünk munkában, de egyszerre csak egyikünk dolgozzék. E megoldást a hivatal vezetője örömmel fogadta el, mert mindkettőnk munkáját felhasználhatta, viszont csak egy beralapot terheltek meg. A természetbeni járandóságok listáján természetesen mindkettőnk neve szerepelt, és így egy egészen minimális anyagi veszteséggel szemben munkaidőnk fele szabaddá vált.

Hát ezt a szabadidőt mi aztán alaposan kihasználtuk. Bandi szabadidejében festett, én meg, főként a japánok között, értékesíttem a festményeket.

Fürdőzők az Ingoda folyóban Csita mellett (Bandi akvarellje 1919 nyarán)

Csakhamar azonban más munkáim is akadtak. A tiszti étkezdében igen megnövekedett a látogatók száma, s az ott alkalmazott magyar hadifogoly önkéntesek nem bírták már a munkát. Megkértek, hogy helyettük vállaljam el a ruhatárosi teendőket, majd később a takarítást és terítést is.

Hát ez nem volt csekélység. A hat hatalmas terem kitakarításával reggel fél négykor kezdtem el a munkát, majd felmostam és feltörölgettem azokat, azután a helyükre tologattam az asztalokat, székeket, és megterítettem 2000 személy részére, felsöpörtem, felmostam és feltöröltem az összes folyosót, mellékhelyiséget, lépcsőházat, s bizony amikor mindezt elvégeztem, már nyolc óra volt. Most azután szabad voltam tízig, amíg a reggelizés lezajlott.

Ezalatt én is nagyszerűen megreggeliztem, majd vagy a barachorkára (zsibvásár) mentem el körülnézni, hogy milyen értékek cserélnek gazdát, vagy felkerestem egy japán ismerősimet, aki tájékoztatót a következő napi valuta árfolyamok felől, amelyekről, mint katonai telefonista, idejében kapta meg a pontos híreket.

Persze a közlésnek az volt az ő részéről a feltétele, hogy ezen értesüléseket nem használom ki meggazdagodásom céljából, hanem csak a magam és társaim kis pénzecskéjének értékmegővására használom fel, feltűnést nem keltő pénzcseréim révén.

Előfordult az is, hogy az egész tiszti étkezde nem kapott kenyeret, mert a kínai pékek bizalmatlanok voltak a különböző orosz pénzekkel szemben, és féltek ezt éppen a tiszteknek megmondani. Ilyenkor aztán Panajotaki étkezdevezető parancsnok engem kért meg, hogy szerezzek kenyeret. A két fél között tehát én közvetítettem az üzletet, s a kínaiak mindig megkapták az árujuknak megfelelő értéket, néha aranyport, máskor valami jó valutát vagy néha jó rubelt is.

Délelőtt 10-kor kezdődött a második rendrakás, ebédhez terítés, hamutálcák kiürítése és sok más apróság. Az ebéd egytől fél négyig tartott. Mondanom sem kell, hogy engem a fiúk minden jóval annyira elláttak, hogy Bandival együtt is mindig jóllaktunk belőle. Ebéd után még gyorsabban kellett rendbe hoznom a termeket, mert hét órakor már kezdtek gyülekezni a tiszték és családjaik a vacsorához.

Voltak, akik még ekkor is a legnagyobb pompában jelentek meg, a legízletesebb különvacsorákat fogyasztották, és csak bámultam, hogy egy-egy kabátfelsegítésért milyen busás borravalót adtak. Viszont voltak olyanok is, akiknek már semmi pénzük sem volt, és szó szerint éheztek.

A hadifogoly pincér azután szépen kiigazította az anyagi különbségeket. A gazdagoknak számolta fel a nincstelének ételmét is. Ha azután valamelyik rájött a turpisságra, elég volt figyelmeztetni őket arra, hogy ennek vagy annak a tisztnek az ételmét számolták fel, és azért nem akartak szólni, mert egyik felet sem akarták megszégyeníteni. Sosem volt ilyenek miatt a legcsekélyebb nézeteltérés sem, mert a gazdagok is tudták, hogy a hadifogoly magyar önkéntesek nem a maguk hasznára, hanem saját orosz bajtársaik javára cselekedtek így.

Egészen megdöbbenő volt az a feltétlen bizalom, amellyel mind az orosz nép, mind az egyébként gőgös orosz tiszték, a kínaiak és a japánok velünk, de talán különösen velem szemben viselkedtek. Volt eset, hogy egy japán hadiéllelmi raktárt feloszlattak. Az orosz és kínai kereskedők majd lejárták a lábukat, hogy megkapják az árukat, de a japánok szóba sem álltak velük. Nekem ellenben kérés nélkül üzentek a japánok, hogy mindent átvehetek, és minimális haszonnal tovább adhatok. Még a pénzt sem kellett előre megadnom, mert tudták, hogy az nem vész el, és két napon belül mindent le is tudok bonyolítani.

A becsületelem, vagy helyesebben az önbecsülésem árán valóban komoly vagyont össze lehetett volna szednem, mert megbízóim és klienseim nem is kellett volna, hogy megtudják a csereértékek igazi beszerzési árát.

Visszapillantás a múltra

Pedig azért nem voltam egészen becsületes, viszont azt már senki sem tartotta csalásnak, hogy a sok termet és helyiséget csak egy-két vödör vízzel „mostam” fel. Hiszen végeredményben így is kaptam az utasítást, hogy egy seprő végére tekert rongyot mártsak néha a vízbe, és ezzel csináljak termenként egy pár vizes nyolcast, majd e nedves foltokat kifacsart ronggyal töröljem össze. És valóban, e módszerrel igen gyorsan lehetett dolgozni. A jó munka látszatát mutatta, míg, ha alapos munkát végeztem volna, akkor sose lettem volna idejében készen. Az étkezde orosz parancsnoka munkámmal rendkívül meg volt elégedve. És valóban, e munka sem volt könnyű, és csakis a legjobb munkabeosztással lehetett időre elkészülni vele.

A vendégek sokszor fordultak hozzám teljes bizalommal, midőn akár a még mindenki előtt titkolt értékeik becseréléséről, akár másról, őszinte felvilágosítást igényeltek. Ahogy nőtt a bizalom, úgy fogyott a borraival. Már alig engedték meg, hogy valakinek is felsegítsem a kabátját, s ebben is inkább egy természetes udvariasságot láttak, mint kötelességet. Pár hét múlva meg is szüntették a borraival rendszert, és én is bekerültem az étkezdei személyzet rendes létszámának sorába.

Bandi pedig szorgalmasan helyettesített engem az Építészeti Hivatalban, és kaptuk mindketten az értékes természetbeni járandóságokat. A vodkát például mindig eladtuk, és ezért az egy áruért többet kaptunk, mint az egy személyre jutó fizetés volt.

Milyen más volt most a helyzetünk, mint akkor, amikor a építészethez kerültünk. Amikor együtt ültünk a szállásunkon, és panaszkodtunk a lehetetlen fizetést, amely még azt sem engedte meg, hogy végre teát, pláne cukros teát igyunk. Bizony, sokszor úgy oldottuk meg a „teázást”, hogy amint eddig éveken át, egyszerűen csak az üres forró vizet ittuk. Valamivel jobb volt akkor a helyzetünk, amikor már azt is megengedhettük magunknak, hogy vegyünk egy kockacukrot, azt azután spárgára függesztettük, és úgy lógattuk alá a petróleumlámpa vasáról, és néztük nagy áhítattal, miközben nyeltük a forró vizet.

De aztán fokozatosan javult a helyzetünk, és már teát is tudtunk venni, majd még később egy-egy kockacukrot darabokra vágunk, s egy darabot a nyelvünk alá téve, minden korty lenyelésénél automatikusan adagoltuk a csepp kis édességet, és így már cukros teát ittunk.

A hiba abban volt, hogy botrányosan fizettek minket. Mi nem is egészen a tized részét kaptuk annak, amit a muszkák kaptak a munkájukért. Így aztán lassan mi is szabotálni kezdtük a munkát. Előfordult például, hogy az arzenálban, ahol értékes szerszámokkal dolgoztak javítandó fegyvereken, le kellett volna tapasztani a padlást, mert egyrészt kiment a meleg, másrészt pedig behullott a por, szemét. A munkát úgy kellett volna végezni, hogy az udvaron össze kellett volna szedni a törött tégladarabokat, azokat felvinni a padlásra, majd agyaggal, töreikkel, homokkal vizes keveréket készíteni, ezzel beönteni a padlást, azután a kenedékbe szépen egymás mellé helyezni a tégladarabokat, ezt azután megint leönteni ezzel a sáros vacakkal, és homokot ráteríteni.

Az egész munkáért úgyszólván semmit sem adtak volna. Így aztán mi is csaltunk. Rakásban levő ép téglákat törtünk ketté, azokat fent a padláson ismét egymás mellé raktuk, majd néha elöntöttük egy kis habarékkal, néha azonban még ezt is megspóroltuk, és egyszerűen beszórtuk az egész alkotásunkat a jól takaró homokkal. A munka gyorsan haladt, de a homok is megtalálta útját lefelé. Persze az ellenőrzés nem maradhatott el. Erre már számítottunk is, nem úgy, mint a szomszédban dolgozó németek, akik bizony nem voltak elég óvatosak.

Egyszer látjuk, hogy jön az öreg Trochim, a munkavezetőnk. Amíg egyesek a létrát kezdték igazgatni, hogy ne a mi oldalunkon jöjjön a padlásra, addig én felvettem egy darab téglát, alája lötytyintettem sarat, majd ebbe úgy helyeztem vissza a tégladarabot, hogy az egy kissé kiálljon a többi közül. Aztán elkezdtek a sárral való leöntést, de úgy csináltuk, hogy mire hozzánk jön, a rendes munkánkat igazolandó tégladarab még ne legyen besározva. Aztán megkezdtek a homokhintést is, úgy, hogy minden munkafázis látható volt.

Egyszerre csak halljuk, hogy az öreg majd megpukkad a haragjában, mert bizony a németeket tetten érte a rossz munkájukkal. No volt mit hallaniok szegényeknek. Ők aztán a mind nagyobb hidegre panaszkodtak, mi pedig figyeltünk. Aztán ájtott mihozzánk. Az első dolga volt, hogy megfogta az egyetlen sárba fektetett tégladarabunkat, felemelte, és miután látta, hogy ott rendes munkát végeztünk, agyba-főbe kezdett minket dicsérni. Rögtön meg is ígérte, hogy javítani fog a fizetésünkön. Persze abban sem volt sok köszönet, mert végeredményben a kétszer semmi sem nagy érték. Hetenként lehetett venni a fizetésen egy doboz cigarettát, azaz 20 darabot.

Megnyertük a bizalmát. Ennek volt köszönhető, hogy elvitt a katonai kórházhoz, hogy a nagy hideg miatt befagyott lefolyócsövet kiássuk, és kiolvasszuk belőle a jeget. Az öreg bizony nem nézett alaposan körül, mi azonban ezt nem mulasztottuk el. Ekkor megláttuk, hogy a fürdőszobában a fürdőkádát nem helyezték vissza egy takarítás alkalmával a lefolyó csőre, és így a víz bizony elárasztotta az egész fürdőszobát. No, gondoltuk, itt kihúzhatjuk a kemény szibériai telet.

Trochim tata, akit különben igen szerettünk, mert nagyon jó ember volt, és bennünket, foglyokat igen sajnált, hozatott egy nagy rakás fát, és mi kezdtük a földet tüzeléssel melegíteni. Ha aztán meguntuk a tétlenkedést, a felolvadt földet eltávolítottuk, és tüzeltünk tovább.

Így ment ez egy kemény hónapon keresztül. Már másfél méternél is mélyebben voltunk, amikor egyszer csak leszakadt az egyik oldal földje, és napvilágra került a cső. Mi persze gyorsan megtapasztottuk a szakadás helyét, és a másik irányban kezdtünk kutatni.

Szerencsétlenségünkre jött Trochim is, és akkor megint beszakadt egy rész, és a cső megint előkerült. Velünk maradt, de miután a cső felmelegítése után sem szűnt meg a benti áradás, elrendelte, hogy odabent is fel kell ásnunk a fürdőszobát. Hát ehhez már nem volt kedvünk. Kissé talán sajnáltuk is a szép csempézést, de a fő ok mégis az volt, hogy nem akartunk odabent dolgozni. Ez a kórházbarakk ugyanis a nemibajos katonák barakkja volt. Bementünk tehát a fürdőszobába, és ott „rájöttünk” a hibára. Szegény Trochim majd meghalt ijedtében, amint ezt megtudta. Arra kért, hogy senkinek se szóljunk, és ő igen meg fogja hálálni nekünk. Azt hiszem, hogy az ő ajánlása segített bennünket az irodai munkához.

Amikor már olyan rendkívüli hidegek voltak, hogy az orosz lovak sem bírták ki a szabadban, egy hullámbádoggal borított raktárba akarták helyezni őket. Igen ám, de az itt felállított lóállások kikötő helyeit be kellett borítani bádoggal, hogy el ne rágják a fát. Erre a munkára is kivezényeltek. Borzalmas hideg volt. Mindenki csak vastag kesztyűben tudott dolgozni, és még így is állandóan fűtöztek az orosz munkások. Ekkor én egy új munkamódszert találtam ki. Levettem a kesztyűmet, és rátettem az ujjamat a szögre. Persze az azonnal odafigyott. Erre aztán elkezdtem a szöveget beverni a bádogba és fába. A szög megmelegedett, és elengedte az ujjamat. Csakhamar mindenki így dolgozott.

Hazajutunk-e valaha?

Minden vágyunk az volt, hogy mielőbb hazajussunk. Hazulról már két éve semmi hírt nem kaptunk. Hallottuk, hogy a háború elvesztése következtében Selmecet a csehek szállták meg. Cseh légionisták közé besorozott magyar hadifoglyok Selmecbánya elpusztulásáról is beszéltek. Mi lehet mindebből igaz?

Nepište mezi řádky!

1 Lieber Lajos! Deine Karte
2 vom 1918 März 28. dankend
3 erhalten. Seit Neujahr sind
4 wir an der Soproner Präpa-
5 randie. Klári ist in Harvas
6 in der Präparandie. Papa
7 mama und wir alle sind
8 gesund und alles in Ordnung
9 auch in Slavica. Du bist
10 beruhigt sein. Wir bedauern
11 sehr deine Lage. Gott möge
12 dich bald und glücklich
13 nachhause bringen. Es
14 küsst und grüsst dich
15 deine treue Eri und

Nepište mezi řádky!

1 Lieber Bandi! Seit
2 April 1918 ohne Nachricht,
3 aber alle anderen Stch.
4 Elsa hat am 8. Jänner
5 Hochzeit mit Jevrensky
6 Julius, Pfarrer in Csö-
7 mör. Unsere Verhältnis-
8 se kennt ihr ja. Die
9 Akademie zog weg, wo-
10 hin weiss ich nicht.
11 Habt nur viel Geduld
12 alle wünschen euch zu-
13 rück, doch technische
14 Schwierigkeiten. Viel
15 Glück! Es grüsst euch
Jani und Eri.

Odesilatel: <u>Ernestine Lenk</u> Отправитель: <u>Sopron, Mesto u 19. Ungarn.</u> RUSSIE Gubernie: <u>bei (chov) Tschita</u> Misto: <u>Peschanka II</u> Zajatec: <u>Andurj u. Király</u> Bism: <u>Brum Rotti J. R. 26.</u> Rota: <u>St. No. 51/10363</u> Cena 4 hal. za kus.		Correspondance des prisonniers de guerre АВСТРО-ВЕНГРИЯ PORTOFREI Безплатно РОССИЯ Carte postale Губ.: Городъ: Военнопленный: Рота:

Ezeket a tábori levelezőlapokat Eri ill. férje küldték Lajcsinak és Bandinak.²²

Az amerikaiak az északi szibériai vasútvonalat tervezték, amely az Ohotszki tengertől kiindulva Jakutszkon keresztül haladt volna nyugat felé. Így akarták kikerülni a japán ellenőrzést, és biztosítani a második vonalat is nyugat felé. Hadifogoly mérnököket kerestek. Azt mondták, hogy öt éven belül lehetetlen bennünket hazaszállítani, hiszen magunk is láthatjuk, hogy a cseh légionáriusok vonatai is milyen lassan haladnak. Mire számíthatunk mi? Amikor azonban érdeklődtünk, hogy vállalkozhatunk-e ilyen munkára, akkor kijelentették, hogy ehhez az orosz katonai hatóságok nem adják a beleegyezésüket.

Nem maradhatunk tovább Szibériában. Haza kell mennünk! Fel kell használnunk a velünk szemben megnyilvánuló szimpátiát, hogy útlevelet, vízumot szerezhessünk.

Mindenhez pénz kellett. Társaságunk több tagja kitűnően festett. Thám Géza, Dokuly Lajos olajjal, Bandi pedig főként akvarelllel festett. Én is próbálkoztam az ecsettel, de igen rossz eredménnyel; mivel azonban olyan témákat kerestem, amelyek jellemzőek voltak Csitára, az én nyírfalemezre festett képeimet, különösen a japánok, szívesebben vették, mint akárki másét. De hát nemcsak festeni kellett, hanem azt értékesíteni is. Mivel pedig kis társaságunknak én voltam a legjobban oroszul tudó tagja, no meg valami kereskedői hajlam is volt bennem, hát az értékesítést én vállaltam.

Egyszer gondoltam egy nagyot és merészet, és elmentem Kelet-Szibéria kormányzójához, Szemjonovhoz²³, hogy bemutassak neki pár képet. A lakásán kerestem fel. Minden akadály nélkül bejutottam hozzájuk, és megmutathattam a képeket.

Ki is választottak Mária Mihajlovnával, a feleségével egyet, úgy éreztem, inkább csak azért, hogy segítsenek rajtam. Ekkor elmondtam, hogy hozzájuk annyi külföldi követ jár, akik biztonnal örülnének, ha megajándékoznák őket valami szép, művészi képpel. Örömmel kaptak a gondolaton, és engem kértek meg, hogy válasszak valami művészi értékű festményt részükre. Magas, de reális árat kaptam a képért. Így kezdődött a kapcsolatunk.

Mária Mihajlovna azonban csakhamar arra kért, hogy őt fessek le, mert hát festő – festő, nekem, aki szintén festettem, ehhez is kell értenem. Megmagyaráztam, hogy én tájképeket festek, és portréhoz nem értek. Végül is megígértem, hogy hozok egy portréfestőt. Dokuly Lajos festőt vittem hozzájuk, de már kezdetben nem volt nagy bizalma az alacsony, kopasz emberhez.

Mária Mihajlovna gyönyörű szép nő volt, akinek sötétes arcbőre cigány eredetre engedett következtetni. A kép persze hónapokig készült, és én mindig roppant kínokat álltam ki, amikor Mária Mihajlovna megmutatta nekem, és a véleményemet kérte. A kép elég élethű volt, ha nem is volt kimondottan művészinek mondható. Dokuly inkább másoló művész volt, akinek egyedüli becsvágya az volt, hogy a kép hasonlítson az eredetihez, míg a művészi meglátások bizony távol álltak tőle.

No de nem is ez volt a baj. A szép asszony, úgy látszik, restellte az ő kreol színét, és én hiába magyaráztam, hogy a képnek e gyönyörű szín, mit a mi nőink csak hosszú napkúrázással tudnak megszerezni, s akkor sem ilyen harmonikus, tökéletes módon, nála éppen a szépségének egyik legjelentősebb tényezője. Ő mégis azt szerette volna, ha a képet a művész sokkal világosabbra festi át. Persze Dokuly ilyesmire nem volt kapható. A szegény asszony mind azon kesergett, hogy miért nem én festettem le őt. No meg is járta volna!

Karácsony előtt mindkettőjüket meg szeretnénk volna lepni egy-egy szép képpel. Az asszonynak szántuk annak a háznak a képét, ahol ők laktak, míg az atamán részére a hadseregparancsnokság épületének képét kívántuk adni. Kegyetlen hideg volt, és Bandi a nagy báránybőr bundában dolgozott egy ház sarka mögött, hogy rejtve maradjon.

Nem messze tőle, de jóval lejjebb volt a vasútállomás. Bandi rajzolás közben nem figyelt arra,

hogy egy páncélos vonat futott be, de őt bizony onnan észrevették. Az atamán testőrei nagy óvatosan megközelítették őt, majd minden oldalról körülvéve elfogták, és bevitték Szemjonovékhoz. Ő azután ott azt mondta, hogy az öccse, mármint én, kértem meg a rajz elkészítésére, mert valami ajándékot szeretnék festeni karácsonyra a kormányzó feleségének.

A szerb testőrök felhozták Bandit hozzánk, majd vele együtt engem is visszavittek Szemjonovékhoz. Akkor már egy csomó külföldi követ várt éhesen a szenzációra. Amikor ellenben Mária Mihajlovna engem meglátott, felkiáltott: Nás Hudozsnik! (a mi művészünk). Most már minden kiderült, kaptunk állandó szabad festési engedélyt, és szépen hazaengedtek.

1920 februárjában, amikor láttuk, hogy valami kis reménység nyílt arra, hogy Szemjonov révén hazautazási engedélyt kapjunk, elindultam szerencsét próbálni. Mióta Bandinak az a csaknem végzetessé váló rajzolási kalandja volt, én, aki őt akkor igazoltam, elnyertem az udvari festő címet. Mert mit is jelentett volna mást az, hogy „a mi művészünk”? Mária Mihajlovna, mint mindig, most is igen kedvesen fogadott. Amikor előadtam a kérésünket, azonnal megértette hazavágyódásunkat, de – mint mondta – kevés a remény arra, hogy férje bárkivel is kivélt tegyen.

A szibériai vasútvonalon ekkor már hónapok óta szünetelt a civilforgalom, és a cseh legionisták százezres tömegét is csak három hónap alatt tudták Csitából keletre szállítani. Minden szerelvényre a hadseregnek és a japánoknak volt szüksége.

Egyszer azonban mégis megnyílt a szabadulás útja. Szemjonov elrendelte, hogy egyes tiszti családok, kereskedők keletre utazhassanak, s erre egy vonatot biztosítottak. Nyolc személy részére mi is kaptunk az ő jóvoltukból vonathasználati engedélyt arra a szerelvényre. Figyelmeztettek azonban, hogy szerezzünk sürgősen vízumot attól a követségtől, amelyik államnak a területén át óhajtunk utazni. Az amerikaiak személyenként 50 dollár felmutatását kívánták meg, a japánok 100 yent igényeltek. Persze nekünk alig volt valami valutánk. Láttam, hogy itt csak egy gyors pénzszerzési mód segítségével szabadulhatunk.

Összehívtam tíz társunkat, megígértettem velük, hogy a most ismertetendő módszert soha többé nem fogják alkalmazni, és felvázoltam a tervemet. Másnap mindenki magára vállalt egy városrészt, amelyek közel egyenlő nagyságban, körkikkenként helyezkedtek el a székesegyháztól, mint centrumtól szerteágazó sugárutak mentén. Feladatuk az volt, hogy a rájuk bízott részek minden élelmiszerüzletét keressék fel, és különböző élelmiszerek, mint liszt, zsír, cukor, só, fűszerek, kakaó, stb. árait és mennyiségét tudják meg, és jegyezzék fel. A rendel-

kezésre álló mennyiség megtudásának az a legegyszerűbb módja, ha az illető cikkből nagyobb mennyiséget kérnek, s mivel feltételezhetően annyi a kereskedésben nem lesz, megkérdezhető, hogy mennyivel tudnak szolgálni.

Amikor este a jelentések befutottak, megállapítottuk hogy a város egész élelmezése meglehetősen bizonytalan alapokon nyugszik, és nagy aránytalanságok vannak. Így voltak kevésbé fontos cikkek, amelyekből nagyobb tételek álltak rendelkezésre, míg másokból viszonylag igen kis tartalékok voltak találhatóak. Ezután összevetettük a pénzünket, és megállapítottuk, hogy az valamivel több, mint a felvásárolható kakaó értékének harmad része. Másnap mindenki visszament a rábízott üzletekbe, lefizette az ott levő kakaó harmad részét, és így megvéve azt, felkérte a hadifogoly ismerőseit, hogy vásároljanak az üzletekben kakaót.

Másnap minden társunk egy városrészrel tovább ment, és az ottani üzletekben keresve a kakaót, a régi ár kétszeresét ígérte érte. Amikor láttuk, hogy kakaó a városban már nem vásárolható, megállapítottuk, hogy számításunk helyes volt. Harmadnap a társaság ismét tovább ment egy városrészrel, és már háromszoros árat ígért, de kakaó sehol sem volt felhajtható. Már az egész város kakaó felvásárlási lázban égett. Mindenki kakaót keresett. A negyedik napon már négyszeres árat ígértünk. Ekkor már a kereskedők is vásároltak volna háromszoros áron.

Mivel pedig a kiszámított nyereség már meghaladta az 500 dollárt, és nekünk fejenként csak 50 dollárra volt szükségünk, a vízumok megszerzéséhez, a kakaót háromszoros áron eladtuk, a teljes vételárat kifizettük, és az árut átszállítottuk a szomszéd üzletekbe. Mindenki megkapta a maga üzleti hasznát, s még maradt is vagy két mázsa kakaónk, amelyet az én ágyam alá tettünk. Azóta sem bírom a kakaó szagát. További ilyen üzleteket ígéretünkhöz híven nem csináltunk, bár egyesek erre igen nagy hajlandóságot mutattak volna.

1920 márciusának végén megkaptuk utazási engedélyünket. Volt már japán vízumunk is, mert az volt a szándékunk, hogy elfogadjuk egy japán gróf ismerősünk meghívását, és két hétig az ő vendégei leszünk tokiói palotájában, amelynek két szobája európai módon volt berendezve. Azt hiszem, hogy a gróf azt szerette volna a családjának megmutatni, hogy hogyan élnek az európaiak. Családja részére levelet adott nekünk, amelyben elhelyezésünkről, ellátásunkról és valószínűleg a programunkról is intézkedett.

A Király fiúk, Icsitaza japán gróf, Dokuly Lajos (az ötödik személy ismeretlen)

Hallottuk, hogy az utunk Vlagyivosztokig 2-3 hónapig fog eltartani, mert ilyen tempóban szállították legionista ismerőseinket is kelet felé. Fel is készültünk az útra alaposan. Vásároltunk egy zsák friss kenyeret, azt teljesen megfagyasztottuk, hogy majd az úton, a napi kenyéradag kiolvasztása útján mindig friss kenyeret ehessünk. Társaink egy része nem mert velünk jönni, de egy selmeci kereskedő veje azonnal szerzett még három társat maga mellé, s így négy magyar önkéntes és négy zsidó volt hadifogoly április 12-én útnak indulhattunk.

Már napok óta hallottuk az ágyúlövéseket, s a fehér uralom nem tarthatott már sokáig. A vonatra csak kivételes személyek kaptak engedélyt, és hogy mi ezek között voltunk, azt Mária Mihajlovának köszönhattük.

Címek és ajánlólevelek japán barátoktól

Kína felé

Abban a kocsirészben, ahol mi helyezkedtünk el, nyolcan voltunk. Megbeszéltük, hogy állandó készenlétben leszünk. Különösen éjjel fogunk vigyázni, nehogy valaki, egy átmenő utas, elemelhessen tőlünk valamit.

Daurija volt az az állomás, ahol megvizsgálták az utasok papírjait, utazási jogosultságát, stb. Tudtuk, hogy Unger-Sternberg katonai diktátor az úr, és nem voltunk benne biztosak, hogy ő elismeri-e Szemjonovot vagy sem. Nem történt azonban semmi baj, és mi teljesen békebeli gyorsasággal utaztunk tovább kelet felé.

Mandzsúriában hozzánk kapcsoltak egy csomó kínai kocsit, s mi nem is vettük észre, hogy egy kínai is feltelepedett az emeletes fekvőhelyek egyikére, s ott aludt, szinte mozdulatlanul. A sötétség beálltával őrségi szolgálatunk megkezdődött. Reám úgy éjfél tájban került sor. Megállapodásunk szerint elhagytam a fekvőhelyemet, és sétálva vigyáztam. Kettőkor felébresztettem váltótársamat, az egyik zsidót, de ő nem akart felkelni. Végre azonban felkelt, de alig feküdtem le, már ismét lefeküdt. Ismét felkeltettem, és magam is lefeküdtem, mert igen el voltam fáradva.

Egyszer csak arra ébredtem, hogy mellettem valaki leugrott, majd egy sapka is utána esett. Rögtön tudtam, hogy az Dankó Pista barátomnak a sapkája, viszont ő ezen aludt, és a kabátja, amelyben négyünk pénze és minden értéke volt, szintén a feje alatt volt. Gyorsan felkeltettem, és valóban, se kabát, se pénz, se útleveleink, se jegyeink, sem pedig a japán gróf levele nem volt sehol. Az örünk persze most is aludt. Hiába, ilyen közösséget csak becsületes, egymást szerető és egymásért áldozatot vállaló emberek között lehet létrehozni.

Hiába riasztottuk a vasúti személyzetet, kutattuk át a kocsikat, a kínai kocsikban összezsúfolt tömegben a tolvajt nem lehetett megtalálni. Csicsiharban a vonat megállt. A vasútrendőrség azonnal körül is vette az egész szerelvényt, de a tolvaj valószínűleg már a vonat lassításánál leugorhatott a vonatról a mi 250 dollárunkkal, útleveleinkkel és vasúti jegyeinkkel együtt. Az orosz vasúti személyzet, valamint a vasúti rendőrség igazolta, hogy Vlagyivosztokig érvényes jegyeink voltak, s az útleveleink is rendben volt. Igazolták azt is, hogy egy, a mi európai kocsinkban illetéktelenül utazott kínai meglopott, de ezzel mégsem oldódott meg a mi súlyos problémánk.

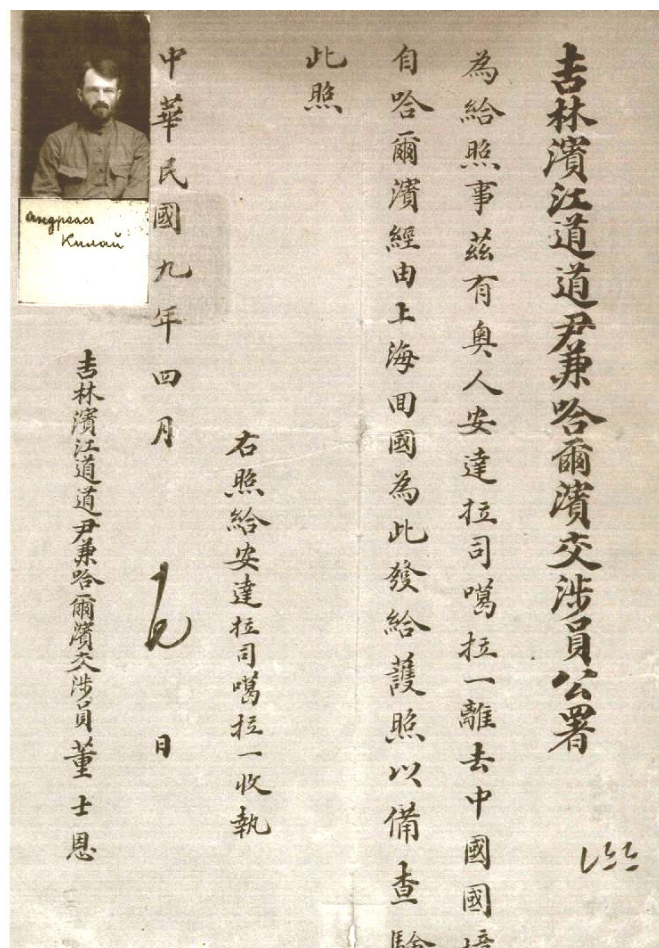
Persze az sem segített, hogy a velünk utazó, a mi révünkön szabaddá lett négy emberrel megszakítottuk a további kapcsolatot; sajnos ezt hamarabb meg kellett volna tennünk. Harbinig még elutazhattunk az igazolvánnyal, de ott ki kellett szállnunk a vonatból. Mi lesz most velünk? Ez volt a nagy kérdés.

Furcsa érzés volt Mandzsúria legnagyobb forgalmú városába, Harbinba megérkezni minden pénz, igazolvány, jegy, stb. nélkül. Amint a vonatunk befutott a rendkívül hosszú és tág állomásra, azonnal jött a kínai rendőrség. Már azt hittük, hogy mivelünk akarnak foglalkozni, de látjuk, hogy a vonatunk egyik kocsijából egy fehér embert lökdösnek előre, erősen megláncolva. Hát bizony, ez a pasas, akit zsebmetszéssel értek, alaposan megkapta a magáét.

No de nekünk is megvolt a magunk baja, ezért alaposan körülnéztünk, hogy nagy tanácsatlanságunkban hová is forduljunk. Hát jó messze láttunk egy tiszta fehér kocsit, amelyen egy vörös kereszt volt. Már a kalauzok is említették, hogy talán lesz az állomáson egy

vöröskeresztes kirendeltség, amely majd segíthet rajtunk. Kiderült, hogy valami svéd gróf volt ott, – ha jól emlékszem, Stenbock volt a neve – aki felvilágosított, hogy ezen incidensünk miatt a kínai kormányzattól kártérítést követelhetünk. Ehhez persze új igazolványokra is szükségünk lesz, mert útlevél nélkül nem juthatunk tovább. Azonnal pénzbeli támogatást is nyújtott, és ajánlást is adott, majd, amikor fényképeink elkészültek, a kilétünket is igazolta.

Elmentünk a kormányzóságra is, hogy ott előadjuk a panaszunkat. 400 dollár kártérítést kívántunk, de ennek a megadására csak a kormányzó volt illetékes. Pechünkre ő éppen távol volt, és így pár napot várnunk kellett. Megérkezésekor kihallgatott, majd megkérdezte, hogy merre óhajtunk utazni. Mi persze Japánt neveztük meg utazásunk közvetlen céljaként, de erre kijelentette, hogy ez esetben nem tud kártérítést adni. Mit volt mit tennünk, elhatároztuk, hogy Kínán keresztül megyünk haza. Így azután nem is volt már akadálya, hogy elismervény ellenében a pénzt felvehessük. Megkaptuk a kínai útlevelet is, amelyet előttünk írtak le bámulatos gyorsasággal. Amint a finoman hegyezett ecset ide-oda röptében gyönyörű jeleket rajzolt a papírra, szinte álomnak tűnt az a gyorsaság, ahogy a felülről lefele írt sorok teremődtek.

Bandi kínai útlevele

A távozásunk előtt természetesen még meglátogattuk a svédet, betelepedtünk kényelmes vasúti kocsijába, s előadtuk, hogy milyen feltétel mellett kaptuk meg a kártérítést. Sajnálta, hogy erre hamarabb nem gondolt, hogy milyen alapból fogják a pénzt kifizetni, mert ez esetben bizony többet is követelhettünk volna. Azután elmondta, hogy a boxer lázadás leverésében az Osztrák-Magyar monarchia haditengerészete is részt vett, s így a kínaiak nekünk is tartoztak hadisarccal. A trianoni békeszerződés értelmében e követelésünk is az utódállamokra szállt át, viszont mi még, mint közös hadseregbeli katonák szerepeltünk, s így ők e tartozásuk terhére fizethették ki a kért összeget.

Most már mi is sajnáltuk, hogy nem kértünk többet, hiszen ezzel maguk a kínaiak is jobban jártak volna, mint ha fokozatosan törlesztik tartozásukat Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia felé, mely államok végeredményben is illetéktelenül jutottak ilyen követeléshez. A kínaiak ott találták volna meg a számításukat, hogy ezen összegek Kínában kerültek volna felhasználásra, és így a pénz az ő népüket gazdagította volna.

Végeredményben azonban mi sem jártunk rosszul, legfeljebb annyi kárunk volt, hogy elmaradt a kéthetes japán vendégeskedés, ami bizonynal nagyon szép tapasztalatokkal gazdagított volna bennünket, és nekem külön alkalmat is nyújtott volna a japán nyelvismeretem gazdagítására. Ismét, mint már annyiszor, megtapasztaltam, hogy „akik az Istent szeretik, azoknak minden a javukra van”.

A harbini útlevel- és pénzszerzéssel nyolc napot töltöttünk el. Innen, ígéretünkhöz híven, egy japán szerelvénnel nem kelet, hanem dél felé indultunk. A kocsik bámulatosan tiszták voltak. Ha a vonatunk valamely állomáson 5 percig állt, máris jöttek az ügyes kis japánok, és tisztogatták, fényesítették személykocsijaink oldalát, amelyek azután úgy néztek ki, mintha valóságos tükrök lettek volna.

Érdekes volt a kocsi belseje is. A padok kicsik, japán méretekre voltak szabva. Mindenütt ragyogó tisztaság. A kocsikat mindig több tisztogató alkalmazott járta, és ahol valami kis szemetet látott, vagy por volt, máris dolgozott a finom seprű. Az volt az ember érzése, hogy itten még a padlóról is lehetne ebédelni. Nekünk persze az ülés elég kényelmetlen volt. Velünk szemben egy japán nő utazott a fiacskájával. Arra már nem is emlékszem, hogy ez Mukden előtt, vagy után volt-e, de amikor ők egy ebéd-dobozt rendeltek meg, és láttuk, abban mily higiénikusan és ízlésesen vannak elrendezve az ennivalók, magunk is megkívántuk azt.

A kis lapos fadoboz kb. 10 cm. széles, 20 cm. hosszú és 5 cm. magas lehetett. Volt benne egy kis vagdalt hús, főtt rizs, sóju^a (csodálatos ízű mártás), valami sütemény, és külön-külön papírba csomagolva az elmaradhatatlan 2 pár evőpálcika. Miután megnéztük, hogy útitársaink hogyan esznek, mi is megpróbáltuk az étkezést, amely kísérletünk nemcsak nálunk, hanem a kibiceknél is nagy derűtséget keltett. Végül is azonban elfogyasztottuk a kis doboz tartalmát, a pálcikákat eltörtük, nehogy más is használhassa, és lassan beszédbe elegyedünk útitársainkkal. Étkezésünk maradványait a mindig fehér kesztyűben levő személyzet azonnal összetakarította.

Nemsokára azonban a kb. 2-3 éves fiúcska bajba került. Az anyja gyorsan kiszaladt vele, de a fülke foglalt volt, hát nem csinált sok gondot belőle, hanem ott a gyönyörű tiszta padlóra intézte el a kis ember a nagy dolgát. Fél perc sem telt azonban el, s máris jött egy japán, mindent felmosott, tisztított, pucolt, amíg csak olyan nem lett a padló, mint azelőtt volt. Persze ezután azért mégsem mondtuk, hogy itt még a padlóról is lehetne étkezni.

Az egész úton bizony nem nagy japán társalgást csaptunk, hiszen mindössze a kalauzzal, az ételhordóval és a kis gyermek anyjával váltottam néhány szót. Amikor ellenben megérkeztünk Dairenbe, amely tulajdonképpen Port-Arthur kereskedelmi kikötő városa, az ottani japán rendőrség már minden adatot tudott rólunk.

A Sanghajba menő hajót már lekéstük, és ezért két napot Dairenben kellett töltenünk. Egy németül jól beszélő japán szívesen állt rendelkezésünkre információkkal. Elvezetett egy jó szállodába, majd ott a megfelelő formások elvégzése után visszasiettünk új ismerősünkhöz, aki megígérte, hogy megmutat nekünk pár érdekességet a városban. Amint a szálloda kertjében beszélgetünk, egy másik japán siet a szállodába. Ismerősünk közölte, hogy ez egy detektív, aki bizonynal azért érdeklődik, hogy mi helyes adatokat diktáltunk-e be vagy sem. Pár perc múlva ismét lejött, s erre a mi emberünk hozzá megy, a szokott roppant udvariassággal üdvözlük egymást, beszélgetnek, majd ismerősünk hozzánk visszajöve elmondja, hogy a rendőrségi ember minden bejelentésünket pontosan ellenőrzött, és semmi kifogás sem merült

---

^a sóju: valószínűleg szója mártás

fel ellenünk. Még a bejelentett pénzállományunk is pontosan megfelelt annak, amit ők tartottak nyilván zsebeink tartalmáról. Az persze később sem derült ki, hogy mindezt a daireni rendőrség honnan tudta meg ilyen teljes pontossággal.

Aznap estefelé megnéztünk még egy sintó templomot, ahol két idősebb japán pap végzett számunkra érthetetlen ceremóniákat. Az egész templom inkább egy nagyon ízlésesen díszített nyitott csarnoknak látszott, melynek színes nagy kő vagy cement lapjain hangtalanul mozgott a két áhítatos, komoly ünnepélyességgel felöltözött pap. Kisebb-nagyobb szobrocskák, törpe fácskák voltak e csarnokban elhelyezve. A papok igen nagy ünnepélyességgel mozogtak, és mondták, vagy inkább énekelték liturgiájukat. Hát bizony egy ilyen istentiszteletre igen alaposan fel kellene készülni, hogy azt valóban megérthessük, és értékelni tudjuk.

Dairen esi kivilágítása külön élmény volt számunkra, akik a sötét Szibériából jöttünk. Az utcákon 2-3 méternyire egymástól hatalmas fényerejű álló lámpák ontották a fényt. Az üzletek szintén pontosan ki voltak világítva. Úgy éreztük, hogy az utca minden részén szinte nappali világosság van, és sehol sincs egy hely, ahol ne lehetne akármilyen apró betűs újságot is szemünk megerőltetése nélkül elolvasni.

Elsétáltunk egy ékszerüzlet előtt, s benéztünk az üvegajtón. Az üzletben sehol egy lélek sem volt látható, a drága ékszerek pedig ott heverték az ízléses asztalokon, pultokon. Megálltunk a szemközti oldalon, és egy másik kirakatot nézve figyeltük az ékszerüzletet. Nemsokára be is ment egy vásárló. Nyugodtan nézegette a kirakott holmikat, őt nem zavarta az, hogy nem lát kiszolgáló személyzetet. Kiválasztotta a neki tetsző csecsebecsét, elővette a pénztárcáját, s az ekkor megjelenő kereskedővel beszélgetve, kifizette az ékszerért járó pénzt.

Kísérőnk azt mondta, hogy nagy ritkaság, ha valaki megpróbálja a lopást. Itt a csodás fényben mindenkit látnak, és ha az üzletben történne is valami szabálytalanság, az utcai, üvegből készült figyelő házakból a rendőrség azt azonnal észrevenné, és telefon közlésük alapján már a szomszéd utcában elcsípnék az illetőt. Ez a bámulatosan megszervezett rendőrség nem volt nyomasztó hatással, sőt, egy olyan jóleső érzést váltott ki belőlünk, hogy itten ugyan nem történhet semmi bajunk.

Azt hiszem, hogy a kísérőnk is detektív volt, de ez cseppet sem zavart minket, sem őt, és teljes elfogulatlansággal tudtunk egymással mindenféléről beszélgetni. Persze nemcsak mi, hanem ő is – talán hivatalból is – kíváncsi volt sok mindenre. Mi elsősorban is Port-Arthurt szerettük volna látni. Az erődítményeket azonban nem volt szabad megnézni. Azt beszéltük meg, hogy másnap elmegyünk addig, amíg az meg van engedve, s közben tud majd mutatni érdekes dolgokat is.

Másnap valóban megmutatta a hatalmas erősítési munkákat, amelyeket az ottani, valószínűleg már az erődítményhez tartozó kopár magaslatokon évek óta végeztek. Arra nem volt idő, hogy ezeket közelebbről is megsejtsük, s inkább élvezetett egy nagy dombra, amelyet a kínaiak ezrei leptek el, hogy ottan eladják értéktelen cserepeiket, görbe szögeiket, és más ezernyi értéktelen lim-lomot. Mi csak bámultunk azon, hogy milyen végtelen nyomornak kell itten lenni, ahol ilyen tömértelen sok ember ad el és vesz semmiségeket, és az így adódható minimális árkülönbségekből próbál egy kis életlehetőséget a maga és családja részére biztosítani.

E nagy dombon nem volt egyetlen egy bódé sem, csak a földre rakott portékájuk mellett guggoló sovány, kiéhezett emberek végtelen sorai látszottak. E sorok vízszintesen húzódtak a

domb oldalán, és le és fel 2-3 méterenként új sorok sorjázta végig az egész domboldalon. A kínai vevők sem voltak jobban öltözve, és úgy látszott, mintha ezek a szerencsétlenek egymástól vásárolnának igen nagy alkudozások között. Az egyik vevő szorgosan kutatja a különböző cserepeket, és meglát egy neki megfelelőnek látszó darabot, akkor méricskél, és igen meghányja-veti magában, hogy jól vásárol-e, beleilleszthető-e az ő törött csészéjébe vagy tányérjába a kinézett cserép. És mit várhat annak eladása után, ha a nagy ügyességet kívánó foltozás elkészült? E nyomorúság mellett nem lehet egyszerűen elmenni, vagy pláne lenézni az ilyen keserves életre szorult szerencsétleneket. Igen, nekünk keresztyén embereknek meg kell látnunk e mérhetetlen nyomorúságot is, és keresnünk kell a módot, hogy hogyan segíthetünk felebarátainkon.

Hajón Sanghaj felé

Két napi daireni tartózkodás után elindulhattunk Sanghaj felé. Hogy milyen maru (hajó) vitt úti célunk felé, azt bizony elfelejtettem. Ez a kicsi, kb. 1000 tonnás hajó bonyolította le a forgalmat Dairen és Sanghaj között. Utasai kínaiak, japánok és nagy ritkán európaiak szoktak lenni. Mi japán módon, japán étkezést élvezve óhajtottunk utazni. Ránk nézve ez nemcsak olcsóbb utazást, hanem érdekesebb tapasztalatokat is ígért. Hát ilyesmiben aztán nem is volt hiány.

Egy japán színész társasággal utaztunk együtt. Itt meg kell jegyeznem, hogy a távol-keleten kétféle színjátszás dívik. Az egyik, amelyet leghelyesebben talán klasszikusnak lehetne mondani, a kozmikus erők harcát eleveníti meg az egyes emberek vagy népek életében. A jó és a rossz küzdelme mindig eszmei alakok játékában jut kifejezésre, és éppen ezért ezen alakok ruháiban, álarcaiban, mozdulataiban mindig ezen erőket jelenítik meg. E klasszikus vagy kozmikus ábrázolásnak éppen az ellentéte a naturalisztikus színjátszás, amelyet talán leginkább a teljes természetesség jellemez, tehát igen hasonló a mi színművészetünkhöz. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy amíg a kozmikus színjátszás ott keleten igen magasra értékelt művészetet jelent, addig a természetes színjátszást csak amolyan ripacskodásnak minősítik.

A színészek is két osztálykategóriát jelentettek, és amíg a klasszikus művészeket igen megbecsülték, addig a való életet megelevenítő, álarc nélkül játszó, és az életet nemcsak mozdulatokkal, hanem tökéletes arcjátékkal is bemutató természetes művészetet alig értékelték, és művészeit általában igen lenézték.

A mi útitársaink ez utóbbiakhoz tartoztak. Hát valóban, velünk szemben is egész természetesen viselkedtek. Amikor japán módra a két kis pálcikával enni kezdtünk, bizony nem tartották meg a japán udvariassági szabályokat, nem mímelték nagyrabecsülésüket, hanem olyan szívből tudtak nevetni ügyetlenségünkön, hogy nekünk is jól esett velük együtt végig nevetni az egész ebédet. A hatalmas rizses tálát és az ízesítő sójujukát úgy ültük körül, mint egy nagy család. Egyik csészénket megtöltöttük igen finom megpárolt rizzzel, a másikba egy kevés sójut tettünk, ami egy rendkívül kellemes ízű szósz. A két pálcikával összenyomkodtunk egy kevés rizst, majd e kis galacsint a pálcákkal megfogva belemártottuk a sójuba, és úgy ettük meg. A két napi út alatt eszünkbe se jutott, hogy nincsen kenyérünk, mert a rizs azt teljesen pótolta. Ezért van az, hogy a keleti rizsevő népeknél a keresztyének nem kenyeret kérnek az Úrtól tanult imádságban, hanem rizst.

Az egyik színész házaspárnak volt egy kis, kb. 4-5 éves fiacskája, akivel én azonnal barátságot kötöttem. Egymás tomodacsjai (barát) voltunk, és szinte elválaszthatatlanok az egész két és félnapi hajóút alatt. Mint kis megjelenítő színész, értette a módját, hogy még az elvontabb fogalmakat is japánul megmagyarázza nekem. Amikor a hajó korlátjától együtt néztük a tengert, kis kezével hullám mozgást végezve magyarázta, hogy: „kore va uva desz”, ami annyit jelent, hogy ez hullám. Emlékszem, hogy kis barátom azt szeretne volna, ha együtt is hálunk, de hát erről le kellett mondania, és a gyerek szülei nem győztek bocsánatot kérni azért, hogy kis fiacskájuk ennyire ragaszkodik hozzám.

Sanghaj

A harmadik nap reggelén futottunk be a Huang-Po folyóba, ami tulajdonképpen a Jang-Cse-Kiang egyik deltaága, vagy csatornája. A folyó szélesebb, mint a Duna Pestnél. A város kb. 70 km-re van a tengertől. Itt mellőztünk el egy kifelé haladó hajót, amelynek utasai közt hadifoglyokat is láttunk. Átkiáltottak hozzánk, hogy nekünk is volt jegyünk arra a hajóra, de menjünk el a Holland követségre, ott majd bővebb felvilágosítást fogunk kapni. Alig egy félóra múlva megérkeztünk e roppant nagy keleti világvárosba.

1920 április 27-ike volt, amikor Sanghajba érkeztünk. A hajónk odasimult a szépen kiépített személykikötő lebegő hajóhídjához, s mi búcsút véve japán barátainktól, belesodródtunk e világváros élénk, sodró forgatagába. Sajnos, az a szándékunk, hogy japán színész barátainkat játéuk közben is megismerhessük, nem vált valóra. Nekünk igen sok tennivalónk akadt, különösen az első időben, viszont ők többször cseréltek színpadot, s így elvesztettük egymást örökre.

A hajót elhagyva először a parton sorakozó követségi épületeket vettük szemügyre; amidőn azonban egy fehér turbános rendőrtől megtudtuk, hogy a holland követséget messzebb kell keresnünk, villamosra szálltunk, és a megjelölt helyre utaztunk. A sanghaji villamosokat az jellemezte, hogy rendkívül gyorsak voltak. Az első kocsiban rendszerint csak fehérek utaztak, míg a másodikban utaztak a kínaiak.

Később megtudtuk azt is, hogy az első kocsi az előkelőséget jelentette, és az antant hatalmak képviselői azt követelték a kínaiaktól, hogy a központi államok polgárai ott ne utazhassanak. E kívánságot azonban a kínaiak, akik igen sokra becsülték a németeket – főként a sanghaji német orvostudományi egyetem felállítását és nagyszerű orvosi gyakorlatuk miatt – nem teljesítették. A további követelmény az volt, hogy a németek és magyarok hagyják el Kínát. Ez az akciójuk csak részben sikerült, mert éppen a kínaiak sok honfitársunkat kivételes elbánásban kívánták részesíteni, akiknek visszamaradását kínai érdekből is szükségesnek tartották.

A hollandi követség beutalt minket a német tengerész otthonba, hol sanghaji tartózkodásunk alatt nemcsak szállást, hanem teljes ellátást is kaptunk. A követség még zsebpénzt is bocsátott rendelkezésünkre, és bennünket Bandival megkért, hogy sürgősen keressük fel az Ipey családot, mert az asszony magyar származású, és szeretne velünk beszélni. Már az első napok egyikén felkeresett egy dúsgazdag orosz hölgy, és felajánlotta, hogy kettőnket átvisz Amerikába, hová ő pár nap múlva fog egy luxushajón utazni. Társainkat nem akartuk elhagyni, s ezért, megköszönve a rendkívüli előzékenységet, Sanghajban maradtunk.

Azt természetesen megtettük, hogy amikor a hajó indult, mi is szaporítottuk a búcsúztatók nagy tömegét, és buzgón integettünk távozó jóakarónk után. Csakhamar megismerkedtünk több sanghaji magyar családdal, így Komorékkal is, kiknek jótékony támogatását már a szibériai fogolytáborokban is sokan élvezték. Náluk lakott egy régi felvidéki építésmérnök ismerősünk is: Hugyecz László, akinek egy amerikai mérnökkel együtt hatalmas építési vállalata volt. Hugyeczek abban az időben 2000 emberrel dolgoztak egyszerre 40 épületen. Nekünk különös volt látni azt a leheletfinom állványzatot, amelyet a kínaiak bambusznádból állítottak össze. De magunk is meggyőződhattunk arról, hogy ez az állványozási mód legalább olyan szilárd és jó, mint a miénk.

Maga Sanghaj tulajdonképpen több, egymástól igen elütő részből áll. A főként nyugat felé elterülő kínai városrész reánk borzalmas benyomást tett. Alig hagytuk el a fehérek rendkívül előkelő, széles utakkal behálózott negyedét, ahol a szebbnél szebb hatalmas villák és paloták mind külön kertekben, parkokban tündököltek, midőn megláttuk a kínai nyomort a maga egészen ijesztő voltában. Egy széles kapu választotta el a francia koncessziót a kínaitól, de a pár lépés távolság sokkal nagyobb volt, mint a magyar és amerikai élet ma oly sokat emlegetett távolsága.

A nyitott kapu mögött egy nagy szemétdomb volt, rajta egy csontig lesoványodott kutya oszló hullája. Ott keresgélt egy meztelen kislány valami élelmet, s nem riasztotta vissza sem a büzlő dög közelsége, sem a legyek sokasága és a piszokban közeledő halál. Apró kis putrik egymás hegyén-hátán, és szegénység, piszok mindenütt. Most már nem csodálkoztunk, hogy figyelmeztettek bennünket a kínai negyed elkerülésére. Nem messze a helytől kis csatornarészt láttunk, amelyet a dzsunkák tömege borított el. Itt láttuk, hogy egy-egy kis bódéval felszerelt csónakban egészen nagy családok tengették nyomorúságos életüket. Az emberek a dzsunkákon átfektetett pallókon közlekedtek a szárazfölddel, ha éppen nagy ritkán elhagyták imbolygó otthonukat.

Az evezés módja is meglepett minket. Ott ugyanis egyetlen evezőt használnak, amely a csónak farán nyúlik kb. 45 fok alatt a vízbe. Az evező kb. a közepén van alátámasztva, míg a végéről egy kötelet feszítenek ki a csónak fenekéhez. A kínai nem tesz egyebet, mint e kötelet mozgatja jobbra-balra, s ekkor az evezőnek vízben levő lapátja propellerszerű mozgásokat végezve előre hajtja a csónakot. Kétségtelen, hogy ez a fajta evezés sokkal könnyebb, mint a mi kétevezős, egész testünket igénybevevő módszerünk. A kettős evező használata azonban a sűrű dzsunka tömegben el sem volna képzelhető. Mindenesetre meglepett minket a dzsunkák gyors haladása, amely valószínűleg az evező hosszától is függ.

Láttunk kínai anyát, aki egyik karjával a vígan szopikáló csecsemőjét szorította a kebléhez, míg a másik kezével az evezést végezte, s ajkáról hangzott a munka ősi éneke: la-lala-la-lala. Hát igen, amikor a munkásokat láttuk hihetetlen terheket cipelve, és hallottuk imbolygó menésüket megkönnyítő egyszerű dalukat, csodálkoztunk, hogy ezeknek ily munka mellett még énekelni is kedvük van. S aztán rájöttünk, hogy ez az ének ad ritmust a munkának, és a ritmus oszlatja el a cipekedés, haladás merevségét, tulajdonképpen fárasztó voltát. Ez az egyszerű pár ritmikus hang annyira hozzátartozik a terhet hordó ember életéhez, hogy egy babával játszó kislány sem tud e nélkül babájával sétálni.

Amikor én Sanghajban jártam, az idősebb asszonyok még elnyomorított lábakkal jártak. Nekünk persze ezek a „liliomlábak” egyáltalán nem tetszettek, s amikor láttuk azt a keserves tipegést, amellyel továbbjutni igyekeztek, bizony sajnáltuk őket, hogy a vélt szépség elnyerése érdekében így teszik magukat nyomorékká egy egész életre. Láttam egy nőt, aki éppen

fáslizta a tönkretett lábcsonkját, hát mondhatom, undorító volt. Ennél mindenestre emberie-
sebb, ha nem is sokkal okosabb a mi 10 cm. magas tűhegysarkú női cipőviseletünk, amely
végeredményben majdnem ugyanolyan lábhasználatra szorítja tipegő szépemünket.

E lábcsonkok fájdalmas használata teszi szükségessé a dolgozni járó nők különleges szállítási
módját is. Egy nagykerékű taliga, két nagy paddal ellátva, amelynek támlája a nagy kereket
kétoldalt borítva fent egymásnak támaszkodik. Láttam, hogy 6-6 nő ráült a két padra, majd
mindnyájan a haladás irányában kissé meghajolva a taliga tömegsúlypontját a keréktengely
elé helyezték, s az őket e taligán toló kuli most már, ha nem is könnyen és gyorsan, mint a
riksák, de ütemes lépésben elindulhatott, hogy fuvarját elvigye munkahelyeikre. Elképzel-
hetjük, hogy mit fizethettek e kulinak a fuvarért a munkásasszonyok, mikor ők maguk sem
kereshettek többet napi 1-2 centnél.

Érdekelt, hogy mennyiért lehet egy riksát bérelni. Csodálkoztam, midőn megtudtam, hogy a
kölszönző vállalatok havi 9 dollárt kérnek az egész havi éjjel-nappali szolgálatért. Termé-

szetesen e bérből a nagyobb
rész, legalább 5 dollár a ko-
csibérlet, míg az állandóan a
lakás előtt az utcán lévő kuli
legfeljebb 4 dollárt kap a vál-
lalatától. S ez a munka, bár pár
év alatt tönkreteszi a szívet,
mégis egyike a legjobb kuli
munkáknak. A riksa még a
kocsiban sem aludhat, hanem
csak a földön, de az meg van
engedve neki, hogy fejét a
kocsi lábtartójába tehesse.

Napi 10 cent kereset, az 100 kes. Mi már egy centért is alig tudtunk valamit vásárolni, de a
kuli még 1 kes-ért is kapott valami, neki ízes falatot. Persze, ha valaki egy fehér embert kapott
meg bérlőjének, hát az főnyereményt csinált. Nemcsak az volt az előnye, hogy a fehér ember
nem rúgásokkal irányította, mint ahogy azt sok kínaitól láttam, hanem, ha elvitte őt egy-egy
teaházba, hát ott a fehér ember fogyasztásához mérten bő vendégségben is részesült. Az
üzletekben pedig ilyen esetben kisebb ajándékokat kapott. Így aztán megérthettük, hogy amint
egy fehér megjelent az utcán, a riksák százai kezdtek feléje rohanni, kínálva kitűnő kocsiju-
kat, és mutatva saját pompás futásukat.

A riksa kocsi húzásának érdekes technikája van. A kétkerekű kocsi golyós csapágyakon
rendkívül könnyen fut. A kocsihoz két hosszú rúd tartozik, amelyek vége, álló állapotban, a
földön nyugszik. Amint az utas a riksában elhelyezkedik, az útirány meg lett állapítva, a riksa
a két rúd közé áll, azokat kissé jobban megemeli, s ezzel az utast a kocsival együtt hátra dönti,
és a saját testét is kissé megemeli. Így kezd a futáshoz. A testsúly áthelyezésével oldja meg
azt, hogy a földről elugorva minél hosszabb ideig maradjon a levegőben. Az elrugaszkodáskor
ugyanis a kocsi hátrahajlik, és a vitt súly eleven ereje pár tized másodpercig őt is felemelve
tartja, de amikor a rudakon előbbre viszi a testsúlyát, ismét földet ér a lába, hogy ismét elrúgja
magát. Így sokszor 4 méteres ugrásokkal rohan a riksa, anélkül, hogy különösebb fáradságot
okozna.

Az utcák forgalma, különösen az est beálltával, rendkívül nagy. Így a Public Garden melletti hídon szakadatlan sorokban szinte ömlenek az autók, villamosok, riksák és gyalogosok. A rendőrök mindenütt hajszoják a járművek vezetőit, hogy gyorsítsák a közlekedést. Ellenben ha valami szabálytalanságot követ el valaki, akkor a rendőr azonnal közbelép, a járműről leszakítja a közlekedési engedélyt, és az ember elvesztette a kenyerét vagy rizsét.

A nagyobb forgalmú helyeken, mint már említettem is, turbános hindu rendőrök irányították a forgalmat, rendkívül komolyan és kérlelhetetlen igazságossággal. Ilyen utcákon állandóan négyes sorokban száguldanak az autók mindkét irányban, s ugyanígy rohantak a riksák tömött sorai is. A nagy és szakadatlan áramlás ellenére is a közlekedési rendőr jelére egyszerre megtorpannak a sorok, nem szaladnak egymásba, mert minden járművezető minden figyelme a rendőr jelzésére összpontosul.

Az első napokban sokat sétáltunk az utcán. A mi lakásunk az internacionális koncesszió területén levő német tengerészotthonban volt. Ellátásunk kifogástalan, különösen, ha a szibériai hadifogoly élelmezési emlékei segítették azt elviselni. Minden reggel tea, pirított és pirítatlan kenyér, lágy tojás, vaj, dzsem. Emlékszem, az egyik reggel örömmel újságolta az egyik kiszolgáló kínai, hogy holnap igen kellemes meglepetésben lesz részünk. Másnap aztán a lágy tojás helyett állott, egészen bűdös tojást kaptunk, s a kínaiak boldog mosollyal várták, hogy mit fogunk szólni az ínycsok falathoz. Roppant csalódott képet mutattak, midőn közöltük, hogy ezt a mi gyomrunk nem veszi be, inkább kérünk friss lágy tojást.

Forgalmas utca Sanghajban

Érdekes, hogy ők viszont nem bírják a terpentinszagát, amellyel talán a világból is ki lehetne zavarni őket. Mi okozza a szaglásbeli különbséget? Tudjuk, hogy a patkányok, egerek sem bírják a kátrányt, terpentint. Lyukaikat ilyesmivel bekenve elűzhetjük e kellemetlen állatokat a házuk tájáról. Az ő irtózatuknak biológiai alapja van, mert a kátránytól rákot kapnak. Ezt az orvostudomány állapította meg a rák elleni védekezés kísérletei során. Lehet, hogy a kínaiakban is ez az ösztönösség működik, míg viszont minálunk ez már teljesen elhalványodott.

A szagról jut eszembe a szúnyogok elleni különös védekezésük is, amelyet olyan módon, mint ahogy ott gyakorolják, sehol sem tapasztaltam. Elképzelhető, hogy a csatornákkal teleszabdalt és különben is sok álló vízzel borított területen milyen kellemetlen lehet a sok szúnyog. A kínaiak a szúnyog ellen gyertyákat égetnek, melyeknek füstje valóban távol tartja az éjszakák kellemetlen vendégeit.

A sanghaji párás melegben az éjszakák nem sok felüdülést nyújtottak számunkra. Takaróul csak egy lepedőt használtunk, de még így is szakadatlanul izzadtunk, és reggelre kelve

minden nedves volt rajtunk. A kínaiak persze jobban hozzá voltak szokva ehhez, de én kénytelen voltam valami módot kitalálni, hogy jól alhassak. Vaságyakon háltunk, melyeknek fejrésze magasabb volt, mint a lábnál lévő vázrész. Én tehát úgy segítettem magamon, hogy a lepedő-takarómat magam fölött kifeszítettem a két ágyállványra úgy, hogy magam fölött egy ferde síkot kaptam. A testem melege felszállt, majd a ferde síkon felfelé áramolva kiszállt az ágyból, míg ugyanakkor a lábamnál frissebb levegő áramlott be a fekhelyem fölé, és áramlásával hűtötte csupasz testemet. Így már kibírható volt az éjszakai pihenés.

Sanghajban egy pillanatra sem feledkeztem meg arról, hogy nekem, mint a Keresztyén Ifjúsági Egyesület tagjának, szeretetből fakadó szociális feladataim vannak. Már Szibériában is kapcsolatba kerültem keleti keresztyénnel, főleg japánokkal, akik között megismerhettem Horiuchi Aszamit, kinek neve tóban lakó tisztaságot jelentett. Érdekes, és igen megszívlelendő az a nemes szokás, hogy a japánok úgy választják meg kimonójuk anyagát, mintáját, mint azt a nevükkel is jellemzett egyéniségük megköveteli. Aszami barátom, ha csak tehetett, levette kényelmetlen katonai mundérját, amelyet a japánok oly egyformán unnak, és felvette érdekes és jellemző kimonóját.

Hát ezt le kell írnom, hiszen még ma is élénken a szemem előtt van. A hegyi tiszta tó kék vizének színe az alapszín, amelyet fehér hullámvonalak szakítanak meg igen ízlésesen, néhol egészen tarajosan. E hullámok egyik oldalán egy halrész látszik a víz sugártörésétől megszakítottan, hogy a másik része valahol máshol jelenjék meg a sugártörés törvénye szerint. Így van átszöve az egész anyag tiszta, tavi élőlényekkel, növényekkel, amelyek mind arról beszélnek, hogy itt a tóban lakó tisztasággal állunk szemben. Ilyen művészi azonosulás a szellemi adottság és a kifejező ruhaminta között szükségszerűen fejlesztette ki a japán díszítő művészetet szinte utolérhetetlen tökéletességig.

Milyen kár volt, hogy a japán hadvezetőség figyelmeztette a japán YMCA katonai különítményének embereit arra, hogy szakítsák meg a velünk való kapcsolatot, nehogy a hadifoglyok kommunista eszmékkel fertőzzék meg a hadsereget. Az persze kétségtelen, hogy a keresztyénség mindig a szegénység sorsát iparkodik enyhíteni, ha Krisztus nyomdokain kíván haladni. Teljesen hibás az az irányzat, amely ahelyett, hogy szervesen javítana az emberek sorsán, egyszerűen el akarja hallgattatni az élő lelkiismeret szavát. Az ilyen tilalom célja csak a rabság, elnyomás fenntartása, egyes kivételezett opportunisták jólétének biztosítása lehet, különösen abban az esetben, ha erre se tudásuknál, se szocialista szellemiségüknél fogva érdemet sem szereztek.

De térjünk vissza Sanghajba. Amikor megtudtam, hogy az YMCA-nak Sanghajban is van képviselője, iparkodtam azzal mielőbb az érintkezést felvenni. A Public Garden melletti nagy forgalmú helyen kérdeztem meg egy rendőrt, hogy nem tudná-e megmondani, hogy hol található az YMCA-t. Azt mondta: „Please go there, where the name of Jesus increases.” Menjek arra, amerre Jézus neve növekszik. Midőn értetlenül bámultam rá, mosolyogva mutatott az egyik utcasarkon egy vörös plakátot, rajta fehérén: Jézus. Megértettem, és elindultam az utasítás szerint. Csakhamar újabb, és mind nagyobb plakátokkal találkoztam. Olyan különös volt az Ő nevének egyre jobban hömpölygő áradatával párhuzamosan, mintegy az Ő vezetésével haladni, míg végre elértem a North Sechuan Road-ot, ahol a falak végigragasztva Jézus nevével hirdették, hogy célomnál vagyok.

Felkerestem a titkárt, aki megkért, hogy fáradjak fel az olvasó hallba, és ott az ő megérkezéséig olvasással szórakozzam, mert még egy kis dolga van. A négyemeletes hatalmas palota első emeletére széles márványlépcső vezetett. Fent számtalan asztal mellett kényelmes

karosszékeken mindenféle náció volt elvegyülve. A beszélgetés egészen halk zsongás volt csupán, s így aki olvasni akart, azt minden zavartatás nélkül megtehetette. Találtam egy üres asztalt, és melléje telepedtem. Nemsokára jött egy kínai, s mivel mellettem volt még szabad hely, megkérdezett, hogy leülhetne-e az asztalomhoz. Igenlő válaszomra letelepedett, s megkérdezett, hogy keresztyén vagyok-e. Ismét igent mondtam, és megkérdeztem, hogy ő keresztyén-e. Nemmel válaszolt, majd mikor látta durva daróc ruhámat, megkérdezte, hogy honnét jöttem. Szibériából, volt a válaszom.

És hogyan került ön Szibériába? Hát fogságba estem, mondtam neki. Hát hogy lehet az, hogy ön keresztyén léte re katoná lett? Önöknél kényszerrel viszik az embereket katonának? Igen, ez valóban így van; én ki is maradhattam volna egyetemi tanulmányaimra való hivatkozással, de nem tettem, mert megtámadták a hazámat, és azt védeni szent kötelességemnek éreztem. De hát aki keresztyén, abban Krisztus indulatai kell, hogy munkálkodjanak, s az nem fordulhat még az ellenségeivel szembe sem gyilkos haraggal. Mélységesen megszágyenyültem, midő n egy „pogány”-t hallottam így beszélni. Meg is értettem mindjárt, miért nem mondta magát keresztyénnek, holott Krisztus áldott szellemiségét jól ismeri. Beláttam, hogy a keresztyénségnek éppen mi vagyunk a legrosszabb cégerei, s miattunk káromoltatik az Úr neve.

Nemsokára megjelent a titkár; szeretettel elbúcsúztam kínai társamtól, megköszöntem neki figyelmeztetését, hogy Krisztus szava: „aki meg akarja tartani az ő életét, elveszti azt”, nemcsak az egyénre, hanem nemzetünkre is vonatkozik. Tudom ellenben azt is, hogy érvényes a mondat másik fele is, és az örök iránymutató lesz majd életem további folyásánál. A titkár nevére sajnos már nem emlékszem. Igen kedves, meleg szeretettel karolt fel, különösen, mikor megtudta, hogy az YMCA magyarországi tagozatának már évek óta vagyok a tagja. Hírekkel, melyek a hazai KIE viszonyairól szólnának nem szolgálhatott, de kért, hogy hamarosan megint látogassam meg.

A következő alkalommal Bandival együtt vendégül látott ebédre. Az ebéd előtt még felkerestem a City – ahogy ők nevezik e hatalmas épületet, melyben tényleg minden megtalálható – borbélyüzletét, amely roppant előkelően van berendezve, és a kiszolgálás is olyan mintaszerű, amilyet el sem tudtam képzelni. Beültettek egy karszékbe, amelyet a következő pillanatban már vízszintes fekvőhelyé alakítottak. Finoman, lágyan beszappanoztak arc-hőmérsékletű víz felhasználásával, s így szinte semmit sem éreztem. Azt láttam, hogy egy furcsa alakú kést vett elő a kínai borbély. A kés kb. 5 cm. hosszú és ugyanilyen széles volt. A vastagsága, természetesen az igen finom élt kivéve, kb. 1 cm. volt. Csak bámultam, midő n egészen rövid idő múlva kijelentette, hogy rendben vagyok, holott én magát a borotválást nem is éreztem. Fizetéskor kaptam egy ügyes reklámot, amelyben a vendéget kéri, hogy ha meg van elégedve, szóljon másoknak, míg ha nincs, szóljon az üzletvezetőségnek.

A titkár még az ebéd előtt megmutatta az egész épületet, az üzlethelyiségeket, a szórakozó termeket, fürdőket, tanítási célokat szolgáló kisebb helyiségeket stb. stb. végig egészen a lapos tetőig, ahol virágos kertben élvezhette az ember a napozás örömeit. Meghívott az ö ssz-kínai YMCA vezetőségi összejövetelre, a legközelebbi hárfa koncertre, és a boxer lázadás folytán vértanú halált halt keresztyének emlékűnnepére.

S aztán hármasban hozzákezdünk az ebédhez. A kínai felszolgáló személyzet egymás után hozta a jobbnál jobb ételeket. Először szerettünk volna valami finomságból jól bepakolni, de a titkár figyelmeztetett, hogy még más is jön ezután. Hát jött is vagy 30 féle étel. Ezek közül egyeseket meg se kóstoltunk. Mindez azonban oly gyorsan ment, hogy egy fél óra alatt végeztünk is az egésszel. Természetesen minden fogás után a terítékváltás pillanatok alatt

megtörtént. Már a szemünk fáradt el a sokféle étel nézésétől, és szinte már ettől jóllaktunk. Mégis a legkedvesebb fogás, mint utolsó, a leves volt a legjobb.

A mi étkezésünk levessel szokott kezdődni, s azzal töltjük meg a gyomrunkat és hígtjuk fel az emésztést elősegítő gyomorsavunkat. Az angol étkezés, nagyon helyesen, a végére hagyja a levest, és nem tányérban, hanem csészében tálalja fel. E hatalmas ebéd egyáltalán nem tette ránk azt a benyomást, mintha ünnepi ebédnek szánták volna a mi tiszteletünkre. Ez volt ott a rendes hétköznapi ebéd, s mi iparkodtunk úgy fogyasztani, mint vendéglátó gazdánk, nem is terheltük meg magunkat vele. Az ebéd végén természetesen nem maradt el a szokásos feketekávé sem, mely után kedélyes beszélgetésben állapotunk meg jövő programunk több pontjára nézve.

E beszélgetésnek különösen érdekes része mégis az volt, amikor az evangélium örömezenéről beszélgettünk. Akkor láttam első ízben leghatározottabban, hogy a szibériai szenvedéseket mennyire a javunkra fordította az Úr. A kínai YMCA e főtitkára egészen meg volt lepve az Úrnak bennünk végzett munkája miatt, hogy sem az életem, sem gazdasági helyzetem nem tudott úgy befolyásolni, hogy elsősorban is a magam helyzetére legyek tekintettel, és csak másodsorban törődjek embertársaim elsőrendű szükségleteivel.

Sanghajba érkezésünk után egy héttel a Holland Követségen közölték velem, hogy a holland Ipey család szeretne megismerkedni velünk. Megadták a telefonszámukat is, hogy hívjuk fel őket. A hirtelen kánikulai meleg már csaknem elviselhetlenné tette vastag darócruhánkat, és mivel azt mondták, hogy akár a Wing-On, akár a Sincere áruházban európai ruhákat gyorsan készítenek el, hát felkerestük a Sincere-t. Képzeljük el a pesti Corvin-t kb. 80-szoros kiadásban. Hiába, nem lehet egyszerűen elképzelni. A hatalmas áruház a város legforgalmasabb útján, a North Sechuan Road-on épült, az éppen oly hatalmas Wing-On-nal szemben. Miskolci méreteken, mintha az egész Búzatér lenne beépítve egy hatalmas épülettel, amely hét emelet magas, és a teteje egy teljesen berendezett vidám park, ahol a szabad színpadtól a szabad moziig, a fürdőtől a barlangvasútig és számtalan mutatványos bódéig mindent meg lehetett találni.

A fő utca egyik sarkán magasan kiemelkedő torony volt, honnan gyönyörű kilátás nyílt az egész városra. Nappal az óriási hőség miatt alig volt a városban mozgás, viszont estefelé minden megélénkült. A két áruház utca felőli része ezer és ezer lámpával volt vakítóan kivilágítva, mintha a két szembenálló fal egyetlen fényforrás lenne. Csak a különleges attrakciók színes reklámjai szakították meg e sugárzó fényözönt, hogy hívogassák a kíváncsi látogatókat.

Bementünk a Sincere középső, hatalmas bejáratán. Egy olyan teremben találtuk magunkat, mint a Corvin földszinti nagy helyisége. Itten csak dohányárakat árusítottak. Amint szétnéztünk kissé, rögtön hozzánk csatlakozott egy igen udvarias kínai, és németül szólítva meg minket közölte, hogy szívesen áll rendelkezésünkre, ha akár az áruházat óhajtjuk meg nézni, akár pedig valamit vásárolni szeretnénk. Beszélgetés közben körülnéztünk a dohányárak között, és akkor láttuk, hogy egyedül a csarnok megtekintésére legalább 4-5 órát kellene szánnunk.

Hosszú eladó csarnokon keresztül jutottunk a szabósághoz, hol nemcsak fazont, hanem a szövetet is kiválaszthatjuk. Jó minőséget kértünk olcsó áron, mert nem akartunk a kevés pén-

zünknek hamar a nyakára hágni. Sajnos ott közölték velünk, hogy gyors munkát nem tudnak vállalni, viszont biztosítottak róla, hogy mindent kézi hurkolt öltéssel varrnak meg a legkitűnőbb cérnával, és ezért a ruhákra több gondunk nem igen lesz. Mikor azt mondtuk, hogy nekünk nagyon sürgős a munka, mert két nap múlva este már fel szeretnénk azt venni, a szabóműhely személyzete mosolyogni kezdett, mert náluk a gyors munka két órát jelent. Így aztán nem volt annak akadálya, hogy a ruhát harmadnap reggelre beígérjék.

Egy hosszú asztal mellett álltak a szabók, és a méretek felvétele után azonnal hozzáfogtak két szabó az anyag kivágásához, majd azokat továbbadták a varróknak. Mire pár óra múlva, az áruház részbeni megtekintése után visszatértünk, már megcsinálhatták a próbát is, és másnap este már megkaptuk a kitűnően álló kék öltönyünket. Közben eszünkbe jutott, hogy fel kell hívnunk Ipevéket telefonon.

Hívásomra Ipeyné jelentkezett a telefonnál. Megpróbáltam angolul beszélni, de ő arra kért, hogy mint honfitársnővel – bár már sokat felejtett a magyar beszédből – mégis fordítsuk magyarra a szót. Közölte velem, hogy bátyámmal együtt ma estére magyaros szerelemmel – pontosan így mondta a szeretet helyett – vacsorára vár bennünket. Képzeltetni, hogy ezután mennyit mulattunk estig egymás között, majd este a Ipey családnál, hol megmagyaráztuk a két kifejezés közti különbséget.

116

a kisebb-nagyobb villákat és palotákat, hogy az ott lakóknak inkább az volt az érzésük, hogy egy gyönyörűen rendezett parkerdőben élnek, mintsem egy világváros közepén.

Mr. Ipey egy holland petróleum vállalat főmérnöke volt, havi 1700 dollár fizetéssel, és öt évenként egy évi teljes fizetésű szabadsággal. Mrs. Ipey 11 éves korától Hollandiában nevelkedett, és így a magyar beszédet részben már elfelejtette. Éppen ezért igen örült a látogatásunknak, és csak magyarul volt hajlandó velünk beszélni. Bemutatta három kis gyermekét, akik egy maláj nőre voltak bízva. Kertjükben pálmafák és különböző délszaki növények díszlettek, melyek a hidegebb időben külön védelmet kaptak.

Amikor mi az első látogatásra meghívásukra jelentkeztünk, az asszony bizalmasan közölte velünk, hogy e melegben már nem hordhatjuk durva és meleg szibériai ruhánkat, s mivel tudta, hogy mint volt hadifoglyok, alig rendelkezünk a szükséges anyagiakkal, ne vegyük rossz néven, ha férjének egy pár fehér ruháját elküldi nekünk. E ruhákat csak egyszer-egyszer használta még, de nem érdemes a friss mosással, vasalással, ide-oda szállítással vesződniük, viszont még kifogástalan állapotban vannak, és legalább nekünk sem kell szenvednünk meleg öltözetünkben. Másnap két kínai boy 17 fehér öltönyt hozott részünkre, kivehető gyöngyház gombokkal felszerelve, pompásan kivasalva. Egy-egy ilyen öltöny ára 4 dollár volt, míg a mosás és vasalás a fehérek részére 2 dollárba került.

Mr. Ipeynek vacsora után azonnal el kellett mennie, s így arra kért, hogy minél hamarabb ismételjük meg látogatásunkat, mert ő is szeretne velünk elbeszélgetni, míg most hadd teljék az ő magyar asszonyának kedve, hogy honfitársaival fesztelenül elbeszélgethessen. De hát miről is beszéljen egy hat év óta a kultúrát nélkülöző hadifogoly, aki csak annyit tud hazája sorsáról, hogy őt hontalanná tették a kegyetlen és igazságtalan békeszerződések, illetőleg fegyverszüneti feltételek? Az országot pedig megfosztották erdő és hegyvidékétől, területének több, mint kétharmadától.

Állítólag mi magyarok voltunk türelmetlenek a nemzetiségekkel szemben, amikor pedig a szlovákok, románok, szerbek sokkal jobb művelődési lehetőséget kaptak, mint szomszédaik, rokonaik. Hazánkban nemcsak, hogy megtarthatták szabad nyelvhasználatukat, hanem kulturális fejlődésüket is biztosítottuk. Az erdélyi, felvidéki magyarjaink lassan elrománosodtak, eltöresztettek. Elképzelhető ez pl. az USA-ban, vagy talán Svájcot kivéve más államban? Mrs. Ipey persze nem tudott nekünk sokat mondani hazánk sorsát illetően. Őt inkább az érdekelte, hogy nem óhajtottunk-e Sanghajban letelepedni, megőszülni.

Minekünk azonban csak egy vágyunk volt: mielőbb hazamenni. Bátyámat, mint vaskohómérnököt az amerikaiak akarták szerződtetni egy vasmű létesítésénél. Lemondta. Engem egy bankban akartak alkalmazni havi 400 dollár kezdő fizetéssel, hogy ott bizalmi állást töltssek be. Ez sem volt gusztusom szerint való foglalkozás, bár elmentem, és dolgoztam ott egy napon át, de amikor láttam, hogy tulajdonképpen minden munkát a kínaiak végeznek havi 30 dollárért, akkor méltánytalannak tartottam, hogy én, a kezdő ily hatalmas pénzösszeget kapjak. Mivel azonban egy megbízható, több nyelvet tudó emberre volt a banknak szüksége, magam helyett egy német társamat ajánlottam be, aki ott is maradt a hitleri korszakig, és egri menyasszonyát is kivitette, miután egy barátja az ő nevében oltárhoz vezette jegyesét.

Sanghaji emlékek! Ahogy írom őket, úgy kívánczik mindig újabb és újabb élmény a megörökítésre. Pár héttel a megérkezésünk után felkeresett bennünket az egyik nagy hirdető vállalat megbízottja, és kérdezte, hogy valóban érkeztek-e ide magyar mérnökök. Elmondtuk,

hogy a bátyám kohómérnök, én meg erdómérnök hallgató vagyok, s amennyiben valamilyen mérnöki kisegítő munkára volna helyben szükség, úgy szívesen állunk rendelkezésükre.

Két hét múlva jön egy angol, és keres minket. Arra kért, hogy jöllehet nem vagyunk hajómérnökök, vállalkozzunk egy tengeri útra San-Francisco-ba. A vállalatnak egy hajója ugyanis nem tud kifutni a hong-kongi kikötőből, mert hiányzik két hajómérnöke, akik igazolnák a hajó terhelésének szabályosságát. Ő azért jött repülőgépen Sanghajba, hogy minket magával vigyen. Biztosított afelől, hogy a hajó szabályosan terhelten kifutásra készen áll, és csak a mi érkezésünket várja. Már eddig is több napot vesztettek, holott minden napi késedelemért 2000 dollárt kell fizetniük a kikötő jogtalan használatáért. A csendes óceáni útért fejenként 1000 dollár fizetést és I. osztályú ellátást ajánlott fel, továbbá megígérte, hogy támogatni fogja az USA-ból való hazautazásunkat. Mi azonban úgy éreztük, hogy jelentkezésünk csalás lenne, mert nem írhatjuk becsülettel a hajóokmányra a nevünket, mint hajómérnökök. Élhetetlenségről beszélve a mi emberünk dühösen hagyott magunkra.

Az amerikaiak nem ilyen kényesek. Az az állítólagos építészmérnök is, aki a sanghaji építészeti vállalatnál Hugyecznek a társa volt, nem sokat konyított az építészethez, viszont ő adta a vállalkozáshoz a nevet, mert egy magyar fiú neve bizony nem jó ajánlat a Kínát befolyásoló antant államok előtt. Hugyecz is kért, hogy legalább egy fél évre segítsük ki őt a bajból, mert nem bírja a munkát egyedül. Akkoriban 40 építkezése volt, közöttük olyan is, mint a mi Nemzeti Múzeumunk. Ugyanolyan hatalmas oszlopcsarnok díszítette az épületet, és az egész pompás épület egy éppen akkor befejezett nagy medence vizében tükröződött. Hiába használt autót, az építkezéseinek legfeljebb a negyed részét tudta naponta meglátogatni. Voltak ugyan kínai rajzolói, pallérai, előmunkásai, de nem volt, akiben feltétlenül megbízhatott volna, ezért arra kért, hogy segítsük ki őt munkánkkal.

Hugyecz a magyar Komor családnál lakott, és a teljes panzióért havi 50 dollárt fizetett. Egyszer délután öt óra tájban látogattuk meg őt. A boy-ok éppen hozták az uzsonnáját, egy hatalmas, mintegy egyszer másfél méteres, asztallapnak is beillő tálcán a legkülönbözőbb italokat, kávé, kakaót, teát, stb., sokféle kenyeret (barna, fehér, pirított, Graham, ánizsos, stb.). Volt a tálcán vagy tízféle hús és felvágott, majd a dzsemek számos faja, persze csészék, evőeszközök, különböző tányérok, úgy, hogy nekünk, váratlan vendégeinek is oly bőségesen jutott kitűnő ennivaló, hogy hárman sem tudtuk harmadát sem elfogyasztani. És ez csak egy uzsonnának volt szánva.

Ma, aki mindezt hallja, feltétlenül azt gondolja, hogy életünk legnagyobb számárságát követ-tük el akkor, amikor nem maradtunk ott építésznek. Ma! De mi volt akkor? Szüleinkről nem tudtuk, hogy van-e, aki őket öreg napjaikban támogassa, amikor otthon minden reménység a jövőben menthetetlenül összeomlott. Nem tudtuk, hogy nővérünknek, húgainknak vannak-e támaszaik. Azt mondtuk, hogy inkább leszünk otthon cipőtisztítók – hiszen nélkülözni talán mindenkinél jobban megtanultunk – mint itten a távol keleten, teljes bizonytalanságban az otthoniak felől, dúsgazdag vállalkozók. Már akkor megtanultuk, hogy mindenki olyan gazdag, amilyen kevéssel beéri.

S még annyi látnivaló volt itten is, s azt sem tudtuk, hogy mikor jeleznek végre egy olyan japán hajót, amely minket is hazaszállít Európába. Szinte a napi sétánk volt elmenni a Public Garden-be, ott leülni egy folyóparti padra, nézni a járókelőket, a dzsunkákat, vitorlásokat, kisebb-nagyobb gőzösöket és magát a csodálatosan szép parkot.

Egyszer éjfél tájt mentünk a Public Garden-be, hogy ottan élvezzük a kelet felől beáramló hűs tengeri levegőt, midőn magunk mögött a „Kék tó, tiszta tó” dallamát hallottuk dúdolni. Hátranéztünk, de csak három japán gésát láttunk jönni. Figyeltük, hát valóban ők dúdoltak. Megálltunk, és megvártuk őket. Megkérdeztük, hogy honnan ismerik ezt a szép magyar mūdalt. Most aztán rajtuk volt a csodálkozás sora. Magyar dal? Hiszen ez egyik ősi nemzeti himnuszuk – mondták. S ekkor eszünkbe jutott, hogy valamikor régen hallottuk, hogy Kacsóh Pongrácot azzal vádolták, hogy a japánoktól vett át hosszabb hangsorokat szép zenéjéhez anélkül, hogy a forrást megjelölte volna.

Elénekellettük velük szép himnuszukat, melynek azonban csak eleje volt a mi „Kék tó”-nkkal azonos, s aztán elénekeltek a mi énekünket is, majd kölcsönös udvarias búcsúzkodás után elköszöntünk egymástól. Bennünk pedig újult erővel kelt életre a magyar nóták utáni vágy, az otthon, az elveszett haza miatti fájdalom. Hazaballagtunk a tengerész-otthonba, hogy az éjszakai hűvösségben még pihenjünk néhány órát. Meggyújtottuk a szűnyoggyertyát, elkészítettem önműködően szellőző fekhelyemet, de álom nem jött a szememre.

Egy árus hangosan kínálta cirpelő kabócáit, amelyek éppen éjszaka a leghangosabbak. Apró, fűz vesszőből font kalickákban tartotta hosszú énekeket daloló foglyait, melyek, mintha azt élveznék, hogy most övük az éjszaka egész csendje, amelyet csak az ő hangjuk hasít át éles hangvillámaival. Felkeltem és megnéztem a „madárkereskedő” kollekcióját. Az árus nyakába vetett madzagon nagy fonott, kerek tálca lógott, rajta egymásra halmozott különböző nagyságú fonott kalitkákkal. A kalitkában tücsök, szöcske és különböző kabóca fajták voltak. A vesszőkalitkák nagysága a nagyobb gyűszűtől kezdve a teáscsésze nagyságig, különféle formákban változott.

Egyik társunk vásárolt is egy kabócát, amely később a hajón igen megkeserítette az életünket. Az történt ugyanis, hogy valaki kiszabadította a kis éjjeli zeneforrást, melyet azután nem tudtunk megtalálni. Mindenki máshol hallotta, és mindenki tévedett a helyet illetően. A kabócának ugyanis olyan rövid rezgésű magas hangja van, hogy a két fül a hozzá érkező hanghullámközből nem tudja megállapítani a hangforrás irányát.

Az árus eltávozott, a sok cirpelő hang mindig messzebről, mindig halkabban hallatszott; végre csend lett, és mi is elaludtunk. Nem sokáig alhattunk, még hajnalodott, midőn felhangzott a víz hordó munkások éneke, ahogy a két vödör forró vizet a vállán átvetett bambusz boton egyensúlyozva, ritmikus járással hordozta. Nem messze tőlünk egy nagyobb kínai család lakott; náluk hamar megindult a mindennapi élet. Az asszonyok, emberek készültek munkahelyükre, a gyerekek iskolába. Kinéztünk az utcára és láttuk, hogy hogyan integetnek a szülők gyermekeiknek. Éppen fordítva, mint minálunk. Ha ujjunkat magunk felé görbítve hívogatólag integetünk, ott azt búcsúintegetésnek veszik, míg ha kinyújtjuk kezünket és ujjainkat gyorsan föl-le mozgatjuk, mintegy pá-pá-t intve, azt hívogatásnak értik, és hozzánk szaladnak.

E kínai háznál valami csekély munkát kapott egy vándor cserépfoltozó, aki hangos, éneklő reklámot csapott magának. Egy kis porcellán csészéből kitört egy kétforintos nagyságú darab, és a csésze más részein is repedések mutatkoztak. Az utcai kisiparos letette kis motyóját, előszedett egy parányi fűrőt, 6-7 mm-enként kicsiny mélyedéseket fűrt a kitört darabba, majd azt a helyére illesztve a csészének az előbbi lyukakkal szemben lévő helyeire is ilyen mélyedéseket fűrt. Azután apró, előre elkészített rézkapcsokat vett elő, és azokat egymásután úgy veregette be a szemben lévő mélyedésekbe, hogy a darabokat e kapcsokkal egyúttal igen erősen össze is húzza. A repedések mentén ugyanígy cselekedett, aztán átadta munkáját a

károsultnak. Hogy ezért mit kapott, nem tudom, de nem lehetett sok, hiszen az egész csésze értéke is alig lehetett 1-2 cent.

Sanghaji ismerőseim tudták, hogy szeretem az embereket, együtt érzek a szenvedő néppel. És mindig azon gondolkodom, hogy miként lehetne sorsukon könnyíteni. Egy reggel kihívtak, hogy nézzem meg: egy anya a gyermekét árulja. Valóban ott volt egy igen nyomorúságosan kinéző kínai asszony, karján egy mintegy 10 hónapos kis gyerekekkel és egy rendőrrel, aki igazolta, hogy a gyermek az azt áruló anyáé. Nyolc dollárt kért érte, de valószínűleg kevesebb pénzzel is megelégedett volna, csak hogy gyermekét biztonságban, jó kezekben tudja.

Kínában sem volt embervásár, de azt megengedték, hogy maga az édesanya eladhassa kisdédét, és így biztosíthassa annak jövőjét, és segítsen családjá többi tagjain is. Ez a hivatalos rendelkezés is rávilágít arra a nyomorra, amely ottan igen széles népréteget sújtott. Erős vágyat éreztem arra, hogy teljesítsem az anya kérését, de aztán inkább őt magát segítettem ki egy kis pénzzel.

Egyszer elvittek a vakok intézetébe is, ami Sanghaj közelében működött. Megmutatták, hogy milyen ügyesen tudják a Braille vak írást. Csakhamar azonban feltűnt, hogy a gyermekek csaknem kivétel nélkül leányok. Érdeklődtem ennek a dolognak a nyitja felől, és akkor elmondták, hogy a szegények sokszor vakítják meg leányukat, hogy jobb legyen a hallása, és szebben tudjon énekelni. Így remélhetik azt, hogy a teaházakban vendégségek alkalmával énekükkel szórakoztathatják a tehetősebb embereket. Ugyanis az a szokás, hogy e szerencsétlenek a vendégasztal négy sarka mellett a földre guggolva énekelnek, s ezzel másoknak időtöltést, maguknak megélhetést szereznek. A huszadik század elején ugyan már törvény tiltotta e kegyetlenséget, de sokan még akkor is gyakorolták, mert az éhezés és pusztulás még kegyetlenebb valami.

A kínai nép életét sem lehet kozmetikai módszerekkel szebbé tenni, hanem ott is csak a szereteten alapuló egyetemes szociális gondoskodás hozhat jobb jövőt. Az sem volt helyes, hogy a fehérek olyan magától értetődőnek tartották e roppant néptömeg igen alacsony, nyomorúságos életszínvonalát. Magam is tapasztaltam, hogy egyesek úgy néztek a „sárgák”-ra, mintha nem is lennének emberek.

Egyszer délelőtt, amidőn alig lézengett az utcán ember, s a nagy hőségtől még a mindig friss riksák is álmosan rótták lépéseik sorát, két angol tengerész ballagott előttünk, az – úgy látszik – átdorbézolt éjszaka vidám hangulatában. Előttük két jól öltözött kínai haladt, egymással élénken beszélgetve. A két matróz összeség, durván felnevet, majd meggyorsítja lépteit, utoléri a kínaiakat, és minden figyelmeztetés nélkül két pofonnal lehajtva őket a járdáról, karonfogva egymást tovább mennek, és éneklik matrónótájukat, mintha misem történt volna. Jaj, de viszketett a tenyerem, hogy megbüntessem a részeg disznókat. De én is csak magyar vagyok, aki vesztese a világháborúnak, és akinek egész országával ugyanezt tették a diadalukban megrészegetett „igazságtevők”, mint amit az imént láttunk a sanghaji utcán.

A kínai nép végtelenül türelmes. Tudomásul veszi, hogy tábornokai üzletből harcolnak egymás ellen, hogy angol, japán, orosz megbízók újabb és újabb hiteletet nyújtsanak nekik. Vannak azonban lelkes hazafiak is, akik semmi mást nem néznek, mint a nép érdekét, a haza javát. Sok nyelven beszélnek, de egyféleképpen írnak, és hasonlóan gondolkodnak.

Valóra váltva korábbi tervünket, egyszer egy német férfivel, aki azelőtt vámhivatali tisztviselő volt, és így megtanult mintegy 7000 kínai jelet, meglátogattuk a legnagyobb, négyemeletes selyemkereskedést. A pultok mellett itatóspapír táblák voltak, alattuk egy hosszú porcellán tálban tus és egy csomó ecset. A vevő egyszerűen odament a táblához, felírta rá a kívánságát, s az eladó magán az íráson jelezte a módosítást, amellyel a vevő szolgálatára lehet. Mindez teljesen csendben, gyorsan, a legnagyobb előzékenységgel történt. Végignéztük a hatalmas áruházat, láttunk ott 1-2 cm. vastag és leheletfinom selymeket. Az ilyenekből készült női blúz egy egyszerű levélkében úgy fért el, hogy senkiben sem keltette a vámmentes szállítás bűnös szándékának gyanúját.

Három hónapot töltöttünk Sanghajban. Három hónap! Milyen hosszú idő, amikor egy hatéves hadifogság van mögöttünk, és égünk a vágytól, hogy mielőbb viszontlássuk szeretteinket, akikről két év óta semmi hírünk sincsen. Három hónap! Milyen nagy idő, midőn minden nap, minden ébren töltött óra új és új élménnyel feszíti szét a napok, órák, percek egymásba fonódó idő-ketrecét.

Valóban csak három hónap lett volna? Hiszen a sanghaji élmények tömege számunkra több átélést jelentett, mint Szibéria öt és fél éve. És mégis, mi ez a három hónap egész addigi életem, és mi az örökkévalósághoz képest?

Emlékszem, hogy amikor megérkeztünk, hogy bújtam az angol újságokat, és figyeltem naponként, hogy megérkezett-e Indiába a tavaszi monszun szél. Az idő telt, és Indiában még mindig nem esett az eső. Már csak pár nap hiányzott a kritikus időponthoz, amely, ha eső nélkül múlik el, akkor Indiában éhínség lesz, míg ha megjő, akkor gazdag lesz a termés. És megjött. Egy napon olvasom a hírt az eső megérkezéséről, s én azonnal értékesítettem minden aranyvalutánkat, és mindent kínai, ezüstvalutájú pénzre cseréltem be. Két nap múlva a kínai dollár a kétszeresére emelkedett, és elérte az amerikai dollár értékét. Mi volt ennek az oka? Ha Indiában jó a termés, a hinduk félre tudnak tenni pénzt. Hitük ellenben tiltja az arany gyűjtését, és így jó termés esetén ezüst valutát fognak keresni. Ilyen pedig egyedül Kínában volt, tehát a kínai pénznek emelkednie kellett.

Vajon nekünk keresztyéneknek nem szabad-e ismernünk ezeket a természeti és gazdasági összefüggéseket, és nem szabad-e az ezen ismeretekből származó természetes következtetéseket arra felhasználnunk, hogy értékeink ne csökkenjenek, hanem megmaradjanak, és még növekedjenek is? És nem követünk-e el akkor is hibát, amikor a nekünk felkínált lehetőségeket, munkákat nem fogadjuk el?

Az YMCA főtitkára arra kért, hogy menjek el Amerikába, s majd ott kiképzést nyerve visszamennék Magyarországra, ahol szintén felállítanánk a KIE központot, és megindítanánk egy hatalmasabb, erőteljesebb evangéliumi munkát. Mily nevetséges, és nem keresztyéni volt a visszautasításom, hogy én először el akarom végezni a félbehagyott tanulmányaimat, de majd, ha magam is kereső ember leszek, úgyis Krisztus szolgálatát tűzöm ki életcélomul. Mit is akarhatok én, a porszem ember, amikor Ő szabja meg a feladatomat?

Így tusakodtam naponként, míg végre megjött a várva-várt hír, hogy japán hajó érkezik, amely pár hadifoglyot és sok német misszionáriust szállít haza. Lázasan készülődtünk az útra. Pontosan tudtuk, hogy hogyan védekezhetünk a legjobban a tengeri betegség ellen. Kényelmes nádfonátú fekvőszékeket vettünk, melyen a legjobban kibírható a hajó ingó mozgása.

A Holland Főkonzulátus foglalta le a helyeket az Ume Marun

Elgondoltuk, hogy szeretteinket milyen ajándékokkal lehet majd legjobban megörvendeztetni. Beszereztünk sok konzervcigarettát, melyekben, miután nem kapnak tengeri levegőt, nem penészednek meg a cigaretták. Vettünk több nagy csomag Lipton teát, amelynek nemcsak az elsőrendű minősége ígért kellemes meglepetést, hanem különlegesen vastag sztaniolemez csomagolása is jó védelmet ígért a sós levegő káros hatásai ellen.

Sorban búcsúztunk el sok-sok kedves ismerősünktől, akik mind szívesen vették volna, ha továbbra is ott maradunk, hogy az ő támogatásukkal egy új, nagystílű életet kezdjünk. Hazamenni! Ezzel semmi ígéret és semmilyen szép jövő nem ért fel. Elbúcsúztunk a tengerésztől otthon személyzetétől és a megszeretett, nagyon sokat szenvedő kínai néptől is. Interkontinentálisan gondolkodva akkor még azt hittük, hogy hamarosan ismét kirepülünk a nagyvilágba. Ma már tudjuk, hogy a szabadság nem külső keretváltás, hanem belső tartalom, a szeretet kiteljesedése, és az énünk teljes feladása.

Az Ume marun²⁴

Az Ume maru (szilva hajó) megérkezett a sanghaji kikötőbe. Kellő igazolások után felvettek a hajóra. Helyünket a fedélzet alatti hajótér egy nagy helyiségében jelölték ki, hová széles lépcsőn lehetett lemenni. Fekvőhelyeink emeletes vaságyak voltak, amelyek egy nagyobb asztalt fogtak körül. Az ágyak között csak egészen keskeny közök maradtak a közlekedés számára, s bizony, meglehetősen zsúfoltan voltunk, németek, osztrákok, magyarok, és pár török volt hadifogoly.

A hajó hossza kb. 110 méter, a szélessége 14 méter volt. Eredetileg csak teherszállításra használták, és így is volt felépítve, de kisebb átalakítással fel lehetett használni csekély létszámú, és kevésbé igényes személy szállítására is. A kerek hajóablakok melletti helyek már el voltak foglalva japán ellenőrzés alatti táborokból szállított, kivételes elbánású hadifoglyokkal, akikkel együtt kb. 250-300-an lehettünk katonák, és velünk utazott vagy 30 misszionárius is, a protestánsok persze családtagjaikkal.

Sanghajtól és az ottmaradt ismerősöktől a szokásos integetés és virágszórás mellett búcsúzkodtunk. Nekünk csak pár ismerősünk volt a parton, de a misszionáriusokat igen nagy közönség búcsúztatta. A pilóta a hajóból jelt adott az indulásra, a rögzítő köteleket eloldották, a hajónk hatalmasat dudált, s mi lassan megindultunk hazafelé.

Sorban maradtak el a kikötő hatalmas épületei, majd egy pár gyár, egy csomó raktár, s nem-sokára már csak apró házak látszottak mindkét parton. A látóhatár egyszerre kiszélesedett előttünk, a révkalauzunk elhagyta a hajónkat, és a pilóta hajóra szállt. Még egy üdvözlés mindkét részről, és hajónk megkezdte önálló útját a tengereken. A tenger vize hű volt nevéhez, mert valóban sárga volt.

Mindnyájan a hajó orrában akartunk tartózkodni, hiszen onnan láttuk legjobban az előttünk elterülő végtelen óceánt, ott hasított legjobban a hús tengeri levegő, és onnan láttuk legjobban a tengeri állatvilág sok érdekességét.

Az idő gyönyörű volt. A pár nap előtti tájfunnak már csak a tengerben láttuk a nyomát, mert a víz még erősen fel volt kavarva, a lebegő finom iszapszemecskék még nem tudtak ismét leülepedni. A hullámok nem voltak nagyok, de az ellaposodott hosszú hullámok már ringatták kicsiny hajónkat. A kikötőben megcsodált nagy hajó itt, az óceánon már eltörpült. A határtalannak tűnő térben hajónk csak kis játékszernek látszott, de midőn hallottuk a gépek tompa zaját, s láttuk, hogy a hajóorr milyen erőszakosan hasítja az óriási víztömeg hullámzó tetejét, akkor éreztük, hogy az emberi elme nem maradhat alul az elemek és az értelem most következő harcában.

Megtudtuk, hogy utunk legközelebbi célja a Szumátra szigetéhez tartozó nyugati kisebb szigeteknek Szabang nevű városa, amelynek kikötőjét a japánok bérelték ki hajózási, anyagellátó központnak. Este már a csillagokkal ismerkedtünk, és nap nap után figyeltük, hogyan csúszik az északi sarkcsillag is mind jobban lefelé. A nap viszont mindegyre magasabbra emelkedett. Elhaladtunk a Pescadores szigetek mellett, és folytattuk utunkat délnyugat felé.

Nappal és este egyaránt gyönyörködhattunk a tenger élővilágában. A hajó orra előtt sokszor a legfantasztikusabb alakú élő állatok tűntek fel és merültek ismét alá, hogy soha többé ne lássunk még csak hasonlót se. Már jól bent jártunk a délkinai tengeren, midőn tőlünk keletre a látóhatáron egy óriási kígyószerű jelenség tűnt fel. A hossza mintegy 2-3 km-nek látszott, és szakadatlanul kígyózó teste ezer és ezer apró, alig 2-3 méteres kiemelkedések sűrű sorozatából állott. Azonnal eszünkbe jutott a tengerjárók elbeszélése a tengeri kígyóról. Nekünk azonban szerencsénk volt, mert csakhamar magunk előtt is hasonló jelenséget láttunk, melyről, amint közelebb értünk kiderült, hogy delfinek óriási tömege volt. Ezek vetették ki magukat minduntalan a vízből, mintha csak valami táncünnepélyük lett volna. Ez az ugrándozás a horizonton egyetlen kígyótest kígyózásának látszott. Mindenesetre arra már előbb is gondolhattunk volna, hogy a vízisiklók is oldalirányú kígyózással haladnak előre, nem pedig úgy, hogy a kígyózást föl-le végzik.

Sokszor órákon át azzal szórakoztunk, hogy a különböző színű és formájú halakat néztük, amint kivetették magukat a vízből, hogy valamely ellenségüktől meneküljenek, majd kifeszített nagy oldaluszonyaikat szárnyként használva sokszor 100 méterrel elébb vagy hátrább kerültek ismét a vízbe. Előfordult az is, hogy egy-egy ilyen repülő hal a fedélzetünkre esett, ott megfogtuk, megvizsgáltuk, majd ismét a tengerbe dobtuk. Midőn pedig feljöttek a csillagok és sötétebb lett, mintha azok tükörképét láttuk volna a tenger sima vizében. Sokszor csodál-

koztunk azon a számtalan apró villanáson, mely a hajónk oldalához ütődő tengeri állatkák parányi testéből szikrázott, és néha egész fénycsíkkal határolta a hajónkat. Ha pedig a hullámzás kissé erősebb lett, úgy a villanások is megélénkültek. Máskor meg gyönyörű medúzákat láttunk lebegni a vízben, és bámultuk azt a sokféle színárnyalatot, amelyekkel gazdagították a tenger faunáját. A hajó mellett sokszor tűnt fel egy-egy cápa is, és leste a ledobott ételmaradékot, hogy azt azonnal felfalja.

Időnk volt bőven. Megismerkedtünk a hajó belső részeivel is. A japán parancsnok engedelmével megnézhattuk a gépházat és a fűtők valóban pokoli munkáját, melyet nem is japánok, hanem a meleget sokkal jobban bíró malájok, arabok végeztek. Megnéztük a navigációs műszereket és térképeket is, és mindig figyeltük hajónk haladását és helyzetét az óceánban.

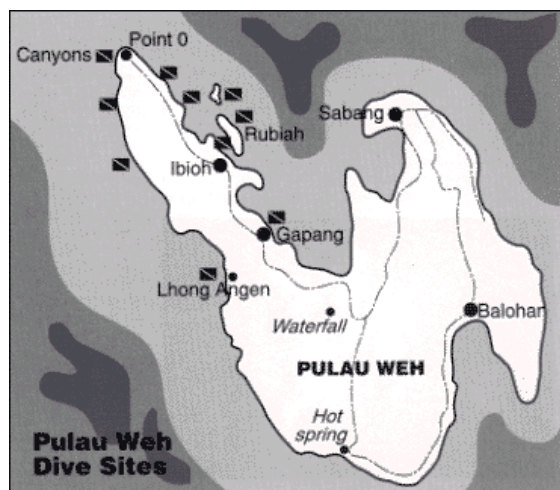
Közben két német jezsuita misszionáriussal is megismerkedtem. Őket a kínaiak szívesen visszatartották volna a csikkavéi csillagászati megfigyelő állomáson, ahol már 10 év óta oktatták kínai famulusaikat, de ők inkább vállalták a német sorsközösséget, és most, 32 ill. 42 évi kínai tartózkodás után hazautaztak Németországba. Ők mesélték, hogy mennyire szerették a kínai népet. Mindketten sok évet töltöttek egy szecsuáni missziós telepen, és ismerték e tartomány nyugati határát is, ahol a lopás ismeretlen fogalom. Ha egy kereskedő Tibetbe utazva nem akarta egész vagyonát magával vinni az ismeretlenbe, rábízta valakire a pénzét, s anélkül, hogy bármiféle biztosítékot kért volna az átadott értékek visszatérítésére vonatkozóan, az illető azt még akkor is hiánytalanul megőrizte, ha időközben saját maga tönkre is ment volna.

Elképzелhető, hogy milyen nehéz lehet ilyen helyen misszionálni. A szeretet azonban minden akadályt legyőz, és megtalálja a módját, hogy a magasabb tudással párosult maradéktalan szeretettel tegyen bizonyosságot Krisztusról, a minden hatalommal felruházott királyok királyáról, aki ugyanakkor mégis szelíd bárányként tudta hordozni az ember bűnét.

A hajótérképen láttuk, hogy talán már a következő napon meglátjuk a Maláji félsziget déli sarkát, s boldogok voltunk, amidőn tőlünk délnyugatra végre ismét szárazföldet láttunk. Amint egyre jobban közeledtünk a Malaka tengersizor felé, úgy bontakozott ki előttünk mindjobban az egyenlítői szigetvilág növényzetének pompája. Amikor befutottunk a Strait-be (Malaka szoros), feltűnt Szingapúr városa. Mindenütt kisebb-nagyobb sziget egymás hegyén-hátán, és ezeket mind-mind széjjel boruló bambusz bóbíta borította, mintha mind virágváza lenne. A kisebb és nagyobb szigetekcskék között számtalan vitorlás és egyéb vízijármű sürgött-forgott csodálatos színpompában. A tenger mély kékje, a szigetekcskék üde lombbóbíttája, a vitorlák élénk színtónusai, és a rajtuk ülők ragyogó ruhái örökké változó színhatásban gyönyörködtették az ilyesmit még soha nem látott szemeinket.

Bármennyire is türelmetlenül vártuk a hazajutást, szerettük volna itt meglássítani az utazásunkat, hogy tovább élvezhessük a szép tájat, a pompás viseleteket, a káprázatos tengert és ragyogó eget, de hajónk rendületlenül rótt a kilométereket, s az elindulástól számított 12. napon, a reggeli órákban befutott a szabangi japán kikötőbe.

Itt már egész szénhegyek várták, hogy a japán hajók kiegészítsék szénkészletüket, felvegyék friss ivóvizüket, beszerezzék a hiányzó élelmiszert, felvegyék a részükre érkezett postát, kissé kitatarozzák a hajót, hogy az jobban megbirkózzon az Indiai óceánon áthaladás nagyobb veszélyt jelentő problémájával. Közölték velünk, hogy két napig maradunk a szigeten, és jól tesszük, ha elhagyjuk a hajót, mert a rakodás zaja és a szénpor igen kellemetlen lesz. Partra szálltunk.

Pulau Weh szigetének térképe és partrészlete. Az Indonéziához tartozó sziget fővárosa Szabang.

Szabang²⁵ az egyenlítői szigetvilág egy kis csodája. Jól berendezett, védett, nyugodt vizű, zárt kikötője van, melyet a sziget félszigetei ölelő karokként vesznek körül.

A mély vízben hatalmas teknősök mutatják játékos úszóművészetüket, amint el-elkapnak valami nekik odadobott élelmet. Csónakázó malájok próbálnak közülük egyet elfogni, és csodálkozunk, hogy ezek a vízben oly ügyesen mozgó, egy métert is meghaladó teknős óriások milyen tehetetlenekké válnak akkor, ha kiemelik őket az éltető vízből, ami persze elég sok fáradsággal történik, lévén súlyuk 100-150 kg.

A hajón alakult szalonzenekar a megérkezés tiszteletére reggeli szerenádot adott, s mi annak hangjai mellett hagytuk el a hajót. Még a Strait-en voltunk, midőn drótnélküli üzenetet kapott a sportoló hadifogoly társaság, hogy a szabangi bennszülött fiatalság barátságos futball mérkőzésre várja. Mindnyájan kíváncsiak voltunk, hogy ez hogyan fog lezajlani.

Amikor partra szálltunk, láttuk, hogy a városka mellett levő füves térségen a bennszülött fiatalok mezítláb gyakoroltak. Megnéztünk egy-két városias jellegű utcát, de csakhamar kiértünk a bambuszból épült, kókuszlevéllel fedett bódék sorába, ahol mintegy kirakatban láthattuk a malájok családi életét, apró pepecselgetését, civódásaikat, és meggyőződhattunk roppant kíváncsiságukról is, mellyel minket, volt hadifoglyokat szemléltek.

Úgy terveztük, hogy csak a mérkőzésre térünk vissza, s addig kószálunk kicsit a tengerparton és a sziget belsejében is. Arra előre figyelmeztettek minket, hogy ha látunk a nyugati égen egy kis felhőcskét, akkor igyekezzünk fedél alá jutni, mert abból a kis felhőből 15 perc alatt igen könnyen lehet komoly felhőszakadás. Először is a tengerpartra mentünk, ahol szebbnél szebb kagylókat, korallokat, spongyákat és mindenféle egyéb tengeri állatot is láttunk. Meszes csodálatos vázaikból egész kis gyűjteményt állítottunk össze. E változatos hófehér és színes minták a leggyönyörűbb csipkéekkel is felveszik a szépség tekintetében.

Visszamenve a település felé, igen rendes beton utat találtunk, mely a sziget belseje felé vezetett. Alig mentünk azonban pár száz métert, máris bent voltunk a bors és egyéb ültetvények között, majd mikor tovább haladtunk, csakhamar egy őserdőt találtunk magunk előtt. Az előttünk levő erdő, mintha zöld fallal lenne körülvéve, egészen várszerű benyomást tett. Az út pedig, mintha alagút lenne, mert a hatalmas fák a 10 méter széles út fölött összeborulva magát az utat is állandóan félhomályban tartották. El sem tudtam volna képzelni, hogy ilyen a tropikus őserdő. Az embernek az volt az érzése, hogy az utat szegélyező zöld lombozaton

még a kezünket sem tudnánk átdugni, oly sűrű az. A hatalmas fákról mindenütt karvastagságú fikuszok lógtak alá, s ezek iparkodtak a legcsekélyebb teret is felhasználni leveleik számára, hogy semmi világosság el ne vesszen.

A szemünk lassan hozzászokott a félhomályhoz, és akkor láttuk, hogy körülöttünk a felriasztott lepkék száza röpködtek, melyek mindegyike csupa trópusi különlegesség volt számunkra. Általában a nagyméretű lepkék domináltak, helyesebben, elsősorban is ezek kötötték le a figyelmünket. Levettem szalmakalapomat, és vadászatra indultam. Pár pillanatnyi mozdulatlan csend után a lepkék leszálltak, és én egy nagy lepkére rávethettem a kalapomat. Gyors mozdulatomra egész lepkefelhő szállt fel, és társaim nevetve húztak ügyetlenségemért. Nekem azonban mégis az volt az érzésem, hogy nem hibáztam el a célt, és a lepkémet megfogtam. Nagy óvatossággal emelem fel a kalapomat, de bizony nem találok alatta semmit. Társaim még jobban nevetnek balsikeremen, én meg bambán egyenesedek fel, és nézek a lepkék után.

Egyszerre azonban úgy érzem, hogy valami mozog a kalapomban. Oda nézek, és akkor látom, hogy a lepkémet valóban megfogtam, de mivel az oly nagy volt, beszorult a kalapomba, és éppen akkor sikerült neki kínos keservesen elhagyni börtönét. Én 60-as kalapot hordok, tehát elképzelhető, hogy milyen lehetett a megszökött pillangó, ha még az ilyen nagy méretű kalapba is beszorult. El is képzeltem, hogy ha odahaza végképp nem találok munkát, eljövök az egyenlítőre lepkéket gyűjteni, preparálni, és el fogom árasztani a legszebb lepkegyűjteményekkel Európa és Amerika iskoláit.

Amikor az őserdőben tovább haladtunk, egyszer csak élénk, dühös sívalkodásra lettünk figyelmesek. A homály kezdett ritkulni, mindig világosabb lett. Úgy látszik, közeledünk az őserdő túlsó széléhez. Egyszerre megpillantjuk magunk előtt, fent a magasban a rikácsoló majomhadat, amint dühösen tépik, rágják a bennszülöttek által készített gyümölcsvédő hálófonatot, mellyel éppen a majmoktól akarják megvédeni az ízes gyümölcsfürtöket.

Amint bennünket megláttak, azonnal dühös támadásba kezdtek. Letört gallyakkal, kibontott gyümölcsökkel dobáltak, köpködtek, fogaikat ránk vicsorították és mérgesen kiabáltak. Mi is felragadtunk pár göröngyöt, és ezekkel dobálva haladtunk előre. Mikor a kis majmok látták, hogy nem ijedünk meg tőlük, gyönyörű ugrásokkal, lengésekkel tornázták fel magukat a nagyobb biztonságot nyújtó magasabb régiókba, nehogy a mi erősebb dobásaink úgy találják el őket, hogy leszédülve fogságba essenek.

Csakhamar mi is elhagytuk a hadszínteret, és egy nagyobb borsültetvénybe értünk. A borsot négy méteres oszlopokra futtatják, melyek drótokkal vannak egymáshoz kötve. Az egymástól mintegy négy méter távolságban levő vastag karókra és az összekötő drótokra kúszik fel a bors, hol kellő napot és érlelő meleg levegőt kapva megéri. Mielőtt azonban elperegne, már leszedik és napon szárítják a teljes beérésig.

A borsültetvényes domboldalon haladva visszatekintettünk a tengerpart felé. Láttuk, hogy nyugaton, a horizont szélén egy parányi felhő jelent meg. Visszaemlékezve a figyelmeztetésre gyorsabban szedtük a lábainkat, hogy valami menedéket keressünk. De alig telt el 10 perc, már teljes félelmetességgel kezdett kibontakozni a trópusi felhőszakadás. Nem messze előttünk szerencsére megpillantottunk egy hosszú lapos tetőt, mely védelmet ígért az eső ellen. Éppen elértük a tetőt, és alája akartunk bújni, mert közben az eső is megérkezett, midőn a legnagyobb meglepetésünkre a tető megindult.

Akkor láttuk, hogy az egy borsszáritó szín fölé tolódott, hogy a szárított fűszert megóvjá az esőtől. Magunk is gyorsan alábújtunk, és az ott lévő két maláji szépséggel versenyezve mentettük az ültetvény száradó kincsét, és persze magunkat is. Jót nevetve kalandunkon és megmenekülésünkön, beszédbe iparkodtunk elegyedni a leányokkal, de ők alig mondtak mást, mint az „apa” és „britsza” szavakat, amelyekről ma sem tudjuk, hogy mit is jelenthetnek. Egy holland-maláj tilalmazó tábláról megtudtuk, hogy a „dilarang mazoe” „átjárni tilos”-t jelent, de ez bizony nem volt elég egy barátságos beszélgetéshez.

Közben az eső olyan bőséggel ömlött, hogy tíz lépésre sem lehetett látni a védő tető alól. De amilyen gyorsan jött, úgy el is vonult. A nap ismét ragyogóan sütött. A borsszáritó tetejét félretoltuk, és a tűző napon az erős fehér és a gyengébb fekete bors tovább érhetett.

A kényszerpihenőt felhasználtuk a magunkkal hozott ebédünk elfogyasztására, s mivel időnk még bőven volt a meccsig, elhatároztuk, hogy beljebb megyünk a sziget belseje felé. A déli perzselő nap egész párafelhőket szívott fel az átázott földről. Szinte az volt az érzésünk, hogy a felszálló pára mennyisége majdnem eléri a nemrég lezúduló vízmennyiséget is. Persze ez a látszat csak azért képződött bennünk, mert a pára, helyesebben köd, sokkal kisebb cseppekből állt, és így sokkal tömöttebben zárta az átlátást, mint az eső, de végeredményben mint víztömeg, sokkal kevesebbet jelentett a felhőszakadás-szerű zápornál.

Utunkat előbb a betonúton folytattuk, de egy jól kitaposott útnál, mivel az már csaknem teljesen felszáradt, s mert láttuk, hogy a beton út megint a városba vissz bennünket, elindultunk a gyalogösvényen a sziget belseje felé. A tájék kezdett vadabb lenni, itt-ott már kisebb ligetes erdők is látszóttak, majd a gyomfának tekintett bambusz is megjelent. Borstelepeket egyre ritkábban láttunk, s helyettük mind több kókuszpálma meredt az égnek, mint hatalmas tollseprű, mellyel éppen az előbb tisztogatták le a felhőket. Láttunk szép banánligeteket és más különböző ízes gyümölcsöt termő cserjét.

Ösvényünk egy kis maláj településhez vezetett. Pár nyitott oldalú bambusz viskó, kókuszlevéllel befedve a maláji építészet szabályai szerint. A mellettük levő sertésólak ugyanúgy épültek, mint gazdáik „palotái”, csak egy kissé alacsonyabbak voltak. Azt el sem tudtuk volna képzelni, hogy ilyen alakú sertések is létezzenek, mint amilyeneket itten minden ólban találtunk. Ugyanis minden sertés dereka a lapocka után lefelé megtört, majd a testnagyság szerint 10-25 cm. mélyedés után a hátsó comb előtt ismét elérte az előbbi magasságot. A nyeregyszerű besüllyedés a hasi vonalon is ugyanúgy megvolt, s ezért a sertések a hasukkal majdnem súrolták a földet.

Amint néztük a hatalmas kókuszpálmák piciny koronája tövén meghúzódó nagy gyümölcsöket, egy asszony érthető mozdulatokkal közölte velünk, hogy szívesen lehoznak egy diót a számunkra. Örömmel fogadtuk el az ajánlatát, mire szólt a férjének, aki kézbe véve egy kis kókuszháncs darabot, szinte pillanatok alatt felszaladt a teljesen sima törzsön. Ezt pedig úgy csinálta, hogy a háncsot átvetve a fa derekán, a másik végét megfogta, majd nekitámasztotta a lábát a fának és pár lépést tett felfelé. Aztán a háncsral közelebb rántotta magát a fához, s ekkor feljebb vetette a fát ölelő háncsot, majd ismét kifeszítette a karjait és tett egy pár lépést.

Mindez azonban oly gyorsan történt, hogy szinte szaladásként hatott a járása, mert hiszen ez nem volt mászásnak nevezhető. Fent aztán megfogta a hosszú levelek vastag tövét, és felvetette magát a lombkoronába. Onnan kérdezte aztán, hogy melyik diót óhajtjuk. Azt leszedve ledobta a lábainkhoz. Még ugrott is a dió, mint valami labda. A felesége aztán gyorsan beütötte a nyélvég dugóját, és mutatta, hogy most már ihatjuk a gyümölcs levét. A kókuszdió

úgy járt körbe, mint valami békepipa, míg csak el nem fogyott az igen ízes leve. Megkóstoltuk még a fehér húsát is, amelynek íze sokáig a szánkban maradt, mert a mandulára emlékeztetett, és nagyon finom volt.

Több diót nem kértünk, és így a mi maláji emberünk lesétált a fáról. Persze elképzelhető, hogy az ilyen famászáshoz a bennszülöttek nem sok ruhát vesznek fel. A mi emberünkön mindössze egy ágyékkötő volt, és a feleségét sem sokkal több takarta. A kis gyermekek azonban teljesen anyaszült meztelenek voltak, ami a trópusi melegben kétségtelenül a legjobb viselet is.

Elbúcsúzva barátságos vendéglátóinktól egy völgymélyedés felé vettük az irányt. Nemsokára egy szép nagy tó tűnt fel előttünk, amely mögött füves térséget, majd ismét zárt őserdőt láttunk. Előbb csak a tavat figyeltük, de nem mertünk benne megfürdeni, mert nem tudtuk, hogy nincsenek-e valami veszedelmes lakói. Ismertük az Amazon melléki patakokról szóló leírásokat, hol sokszor megtörtént, hogy egy apró ragadozó halfajta óriási tömegekben rohanja meg áldozatait, és percekben belül lerágják a betévedt ember vagy állat húsát a csontjairól.

Amint azonban a tó túlsó, mintegy 500 méterre levő partját figyeltük, láttuk, hogy igen nagy, gyíkyszerű állatok mozognak. Sem krokodilokról, sem kajmánokról, sem alligátorokról e vidéken nem hallottunk. Később, évek múlva tudtam meg, hogy ezek valóban ősgyíkok voltak, amelyeket a tudomány az 1930-as években fedezett fel, és közölt le magyar nyelven is a

Természettudományi Közlöny. Ahogyan mi a távoli fák vastagságából következtettünk, e gyíkok elérhették a 4-5 méteres hosszúságot is. Fejük gyíkyszerű volt, és nem lapos, és a lábuk is hosszabb volt, mint az említett veszedelmes hüllőké. Farkukat ügyesen használták a haladásnál, de szükség esetén igen veszedelmes fegyver is lehetett egy esetleges ellenséges támadás elhárításánál.

Ilyen lehetett

Sétaidőnk letelt, siettünk vissza a futballmérkőzésre. Még éppen jókor érkeztünk. Csapatunk nyert ugyan, de tekintettel a mezítlás ellenfélre, igen óvatosan játszott. A meccs végén még megtekintettünk egy Chaplin filmet, melyen nemcsak mi mulattunk jól, hanem a bennszülöttek is hangos füttyüléssel és egyéb zajjal adtak hangot viharos tetszésüknek. Késő este mentünk vissza a hajóra, ahol még akkor is szakadatlanul tartott a berakodás, mely miatt bizony az éjszakánk sem volt nyugalmasnak mondható.

Másnap mindenütt nagytakarítást kellett csinálni, hogy megszabaduljunk a sok szénportól. Tettünk még egy kis sétát a tengerpartra, és készültünk az újabb tengeri útra.

Hajónk kifutott a szabangi kikötőből, és nyugati irányt véve föl, nekivágott az Indiai óceánnak. A tenger már nem volt olyan sima, mint a Malaka szorosban, és a velünk utazó hölgyek ismét eltűntek a fedélzetről. A hajó erősebb ingását csak a gyermekek nem vették fel. Egy kissé mindenki kényelmetlenül érezte magát, és sokan kaptak tengeri betegséget. Pedig ez még semmi sem volt. Hiszen a 3-as, 4-es szélerősség csekélység az eddigi maximálisnak tapasztalt 12-es orkánnal szemben. Étvágunk már nekünk sem volt, pedig annyi jó

gyümölcsrel és egyéb ínycsiklással rakták meg a hajónkat. Egész nap a fedélzet közepe táján heverészünk nád karosszékeinkben.

A hajó kissé féloldalasan futott, s a déli hűvös szél napról napra erősödött. Már csak az északi oldalon éreztük jól magunkat, mert ottan szélárnyékban voltunk. Amint azonban a nap lement, már nem is kíváncsoltunk a fedélzeten maradni, mert a hideg egyre fokozódott. A társaság is mind ingerlékenyebb lett. A legcsekélyebb dolgokon össze tudtak veszni az emberek. Szinte semmiségből igen viharos szóváltások keletkeztek. A kalitkából kiszabadult kabóca esténként akkor kezdte el éles ciripelését, amikor már elhallgatott a vitatkozó és veszekedő ingerült társaság, és végre mindenki aludni vágyott.

A kabóca miatt is sok pörlekedés folyt. Egyesek azt kívánták, hogy a kabóca-tulajdonos azonnal hallgattassa el undok bogarát, de azt senki sem tudta megmondani, hogy hol lehet megtalálni. A gazdája jogosan védekezhetett azzal, hogy aki kiengedte a kalitkából, most az keresse meg. Vita,-vita,-vita volt szinte szakadatlanul. Reggel az éjszakai csendháborítás miatt megint a kabóca volt a fő téma. Egy budapesti, igen arrogáns dán mindnyájunkat szidni kezdett, hogy ilyenek a magyarok, mindig csak bajt csinálnak. Ott állt két ágysor között, és úgy szidott minket, mintha még a hajó tancolásáért is mi lennénk felelősök. Mi először mérgesen figyeltük őt, de amikor megláttuk, hogy a feje fölött egy vajas tál a hajó ingadozása szerint ide-oda csúszkálni kezdett, szinte megbabonázva, hangtalanul figyeltünk. Ez a némaság egészen kihozta őt a sodrából. Igen, azért hallgattok, mert készakarva eresztettétek el a kabócát, hogy ne tudjunk aludni. Igen, most hallgattok, mert vaj van a fejeteken.

A hajó megint lendült egyet, és bumm, a vajastál lefordult. Pontosan a mi barátunk fejére borult, és az éjszaka fülledt melegében megolvadt vaj köröskörül csurgott lefelé a barátunk bádog sapkája alól. Íme, kinek van a fején a vaj! Fergeteges hahota támadt erre, amely mindannyiszor újra kirobbant, amikor a legcsekélyebb utalás is történt a jelenetre. Barátunk lett a felkent, ő lett egyszerre minden vicc központja. Szegény fiú egyszer s mindenkorra el is hallgatott az utazás idejére. Ez egy igazi felülről jött igazságszolgáltatás volt.

A nagy Nikobar sziget mellett, amelynek csak a legkiemelkedőbb csúcsát láttuk messze északon, már napokkal ezelőtt elhaladtunk, és közeledtünk Ceylonhoz. Talán 10-20 km-re lehettünk a szigettől, és láttuk a hatalmas hullámokat, amint azok magasra csapva fel, törtek meg a sziklás partokon. Az irányunk északnyugatra fordult, hogy a Maldív és Laccadive szigetsorozat között az arabiai tengerbe jussunk. Ekkor már 7-es szélerősséget mértek, és hajónk teljesen oldalt dőlve futotta útját. Az egyik mentőcsónakról karvastagságú kötél lógott le, míg nem volt szél. Ez a kötél, melyet a hatalmas hullámok tetejét elkapó vihar vízszintesen szálló eső alatt tartott, már minden rezdülés nélkül maga is vízszintesen állt.

A hajó fedélzetén már semmi mozgatható dolgot nem lehetett tartani, mert az lecsúszott volna a tengerbe. Hajónk orra néha az égbe látszott felemelkedni, hogy a következő percben úgy lássék, mintha egyenesen a tenger fenekére készülne leszállni. Mindnyájunkat letanácsoltak a fedélközbe.

A hajót mind gyakrabban söpörték végig a tenger sós, különösen nehéz hullámai. Egyik társunk, akit mi csak kapitány úrnak szólítottunk, mert valamikor a Dunagőzhajózás alkalmazottja volt, amikor jött egy újabb hullám, nem fogódzkodott eléggé, és a hullám leütötte a lábáról, és már sodorta is, mint valami pelyhet. Társunk borzalmasat kiáltott, de mindez oly gyorsan játszódott le, hogy segítségnyújtásról szó sem lehetett. Szerencsére szétterjesztette

karjait és lábait, és így fennakadt a hajóorr horgonykivető nyílásában, hová őt a hullám szinte bepréselte.

A konyhához vezető folyosón tudtunk még aránylag a legjobban közlekedni, mert ottan két sík állott a rendelkezésünkre, amelyek egymással derékszöveget zártak be, a padló és a folyosó oldala, s így az egyik lábunkkal a padlón, a másikkal a folyosó oldalán jártunk. Persze ez nem csökkentette az előrebukás és hátraesés veszélyét, ha a hajó orra süllyedt, vagy emelkedett. Alig egy-két ember nem volt tengeri beteg. Két alkalommal magam is igen rosszul voltam, s bizony semmit sem tudtam enni. Még Bandi bírta az utat legjobban.

Amidőn a vihar már a 10-es szél erősséget is elérte, amilyent még a mi sokat tapasztalt idős hajóskapitányunk sem élt át, rendkívüli óvintézkedéseket kellett foganatosítani. A fedélzetre vezető lépcsőt erős ponyvával kötötték le, kiteve minket a megfulladás veszélyének. Csak egy-egy személy fedélzeti szolgálatát kérték, hogy tanúja lehessen annak a roppant erőfeszítésnek, melyet a hajó és utasainak megmentése érdekében kifejtettek.

A hajó legsúlyosabb perceiben Bandi volt fent a fedélzeten. Ő vállalta a tanúskodás szerepét. Alaposan kikötötték a hajó közepén, hogy a fedélzetet most már percnként végigsöprő hullámok le ne sodorják őt. Elbeszélte, hogy bámulatos volt az a higgadt nyugodtság és halált megvető fegyelem, amellyel a parancsnok rendelkezéseit a legnehezebb körülmények között is teljesítették. Két órát töltött csak fenn, de ez nekem és neki is egy örökkévalóságnak tetszett.

A fedélközben a levegő mind fülledtebb lett. Mindenki az ágyán hevert, senki sem beszélt, bár hiába is tette volna, mert a hullámok szüntelen csattogása és az orkánszerű vihar éles sivítása elnyomott volna minden hangot. Végre felnyitották a fedélzeti lépcsőt, és friss levegőt kaptunk. Bizony, a szellőző nyílások elégtelenek voltak a túl népes fedélköz levegő szükségletének ellátására.

Végre jött Bandi is, csuromvizesen, és szinte megdermedve a hidegtől. No, nálunk hamar átmelegedett a már szinte kibíráhatatlan forróságban. Közölte, hogy alighanem túl vagyunk már a veszélyen, és bár a hajónkat a vihar mintegy 100 km-rel északabbra sodorta kijelölt útjától, valószínűleg hamarosan nyugodtabb tengert és csendesebb időt kapunk.

Másnap már csak 7-es szél erősségünk volt, s ez is szinte óráról órára csökkent. Északról kerültük meg Szokotra szigetét, és befutottunk a már teljesen csendes és derült Adeni öbölbe. A vihar különböző nyomait gyorsan eltüntették, és a hajó legénysége, amely az elmúlt 4-5 nap alatt alig pihent valamit, megérdemelt nyugovóra térhetett. Oly különös volt látni ezeket a végképpen elcsigázott embereket, hogy milyen hősiesen tartották magukat, amíg csak parancsot nem kaptak a pihenésre.

Adenbe érkezve már ismét talpon volt mindenki. Hajónk Adenben nem kötött ki, csak teljesen lelassított a kikötő előtt, sőt, egy-két órát álltunk is, hogy az előre megrendelt fűtő személyzetet fölvehessük. Megbámultuk az arab bűvárok ügyességét. A ledobott pénzeknek utána úsztak, szájukba rakták, és gyors tempóban emelkedtek ismét a felszínre, hogy újabb és újabb próbákra sarkalljanak bennünket. Egyik-másik úszó egészen különösen hosszú ideig bírta ki a víz alatt. Mindegyiknél volt éles kés is, hogy egy cápatámadás esetén védekezni tudjon. Az öböl csendes vizében bizony elég sok cápát láttunk, de úgy látszott, hogy az arabok késétől igen féltek, mert egyik sem támadott. Mi persze messziről figyeltük, hogy a bűvárokat nem fenyegeti-e valamilyen veszély.

Az arab fűtők felváltották eddigi társaikat, és mi lassan elindultunk a Vörös tenger, a tengerek pokla felé. Forró nyári délután volt, amikor búcsút mondtunk az adeni kikötőnek. A levegő és a tükörsima tenger teljes mozdulatlanságban pihent előttünk. Északra tőlünk Arábia 3000 méteres csúcsai látszóttak, de dél felé még nem volt korlátja kutató tekintetünknek. Csak amikor a Bab-el-Mandeb tengerszoros bejáratához közeledtünk, s az este leszállt, és egymásután gyulladtak ki a világító tornyok félpercenként fellobbanó vakító fényei, akkor vettük észre, hogy a Vörös tenger bejárata előtt vagyunk

Még láttuk a mindkét oldalon felmeredező egy-kétezer méter magas lángvörösén izzani látszó hegyláncot, melyet, mintha valami óriás gerincén vágott volna hosszában kétfelé, és tölt volna szét pár száz kilométerre egymástól, hogy szegélyezze azt a sötétkék tengert, amely közöttük helyet kapott. A partokon kivilágított városok, falvak, a tengerben számtalan sziget és rengeteg világító torony, amelyek mind a rejtett veszélyekre figyelmeztettek, és óvatos haladást ajánlottak. A levegő a vörösén izzó hegyek között nem tudott lényegesebben lehűlni, és éjjel is olyan meleg volt, hogy alig tudtunk egy keveset pihenni. Amikor pedig reggel a nap felkelt, és mind erősebben ontotta reánk sugarait, tapasztaltuk, hogy milyen találó a tengerre a „vörös pokol” elnevezés.

Hiába szaladtunk szinte negyedóránként a zuhanyozóba, a meleg, sós tengeri víz nem tudott lehűteni. Még akkor jártunk a legjobban, ha amúgy csuromvizesen felmentünk a fedélzetre, és haladásunk szele elpárologtatta a testünkre tapadt vízcseppeket. Ilyenkor aztán jócskán volt rajtunk só, amely csípte, szárította a bőrünket. Állandóan 40 fokon felüli volt a hőmérséklet, s a tengervíz is több volt 35 foknál. Ivóvíztartályunk sem volt megfelelően védve a felmelegedéstől, s ezért az ivóvíz sem tudott felüdíteni bennünket. Harminc fokon felüli vizet inni bizony nem szomjúság csillapító.

A második napon kénytelen voltam a vadász szokáshoz folyamodni, ha ugyan kissé a tengerhez alkalmazott módon is. A vadászok ugyanis, akiről köztudomású, hogy szeretik a borocskát, hiszen sokszor az segíti ki őket a szép vadászkalandok kitalálásában, víztelen helyeken megpihenve, beássák a nedves földbe borosüvegeiket, tüzet raknak föléjük, és amikor a tűz a föld nedvességét elpárologtatja, a párolgás következtében történő hőelvonás miatt hűl a boruk is.

Mi az alumínium kulacsainkat töltöttük meg ivóvízzel, majd megnedvesítettünk egy törülközőt, a kulacsot belecsavartuk, és kitettük a hajó orrára. A haladásunk miatt áramló levegő elpárologtatta a törülköző vizét, hűtötte a mi vizünket is a kulacsban. A harminc fokon felüli ivóvizet így – kétszeri törülköző nedvesítéssel – le tudtuk hűteni 15 fokra is.

A sikeren felbuzdulva, nemcsak útitársainkat kínáltuk meg friss vízzel, hanem a japán tengerészeket is, és mindenki élvezte ötletességünk üdítő eredményét. Csakhamar a parancsnok is tudomást szerzett hűsítő szolgálatunkról, és miután személyesen győződött meg sikeres kísérletünkről, arra kért, hogy azért a túlzott vízfogyasztástól tekintsünk el, nehogy a tartály gyorsabban ürüljön ki, mint számították, és ivóvízhiány álljon elő. Persze itten meg kell vallanom, hogy a japán kimonómat is többször megnedvesítettem, és úgy hűtöttem magamat is. A sós tengeri víz elpárolgása után a megszáradt törülközőből vagy kimonóból a visszamaradt sót mindig ki kellett dörzsölni.

Szalonzenekarunk minden este fedélzeti koncertet adott az utasok tiszteletére, amelyeken végre megjelentek a hölgyek is, akiket állandó rosszullétük miatt bizony egy hónapig nem láttunk a fedélzeten. Ha egy-egy személyszállító hajóval találkoztunk, akkor az ő tiszteletükre is megszólaltak a hangszerek, és vidám integetések és kiáltozások közt üdvözlöttük egymást.

A hajótérképről láttuk, hogy közeledünk a Sinai félsziget felé. Az ötödik nap kora reggelén felmentem a fedélzetre, mert számításom szerint akkor már látni kellett a Sinai hegyet. És valóban úgy is volt. Hatalmas tömbjével ott meredezett előttünk, mintha minden továbbhaladásunknak útját akarná állani. És ezt mondják a felületesen gondolkodók az Isten-hitre is, holott sem a Sinai hegy, sem az istenhit nem akadály, csak helyes iránymutató.

A hegycsúcsot már megérintette a nap első csókja, s ettől tűzpirosra gyúlt. Siettem felkelteni az útitársaimat is, hogy ők is gyönyörködhesse a feledhetetlen panorámában. Jobbra tőlünk a szigetektől takart Akabai öböl bejárata, amely a mély vizével szinte egy új csatorna kiinduló pontjául kínálkozik. Ahogy haladunk, úgy emelkedik mind magasabbra a Sinai hegy masszív tömbje.

És tovább elmélkedtem, hogy valóban útját állja-e a haladásnak a Sinai hegy, és az Ige szerinti történet. Nem az akadályok-e azok, amelyek a természeti törvények jobb megismerésére és felhasználására készítetnek minket? Avagy konkrétan, akadály volt-e a zsidó népnek Mózes találkozása az Úrral, és parancsolatainak átvétele? Persze, hogy könnyebb volt a környező népek szokásait felvenni, és az aranyborjút imádni, mint egy magasabb rendeltetésben való hittel önmagát legyőzni, és az igazi haladás szolgálatába adni.

A hajó sem akkor halad helyesen, ha magát az őt körülvevő hullámokra bízta, hanem, ha ismerte azokat a magasabb rendű természeti törvényeket, amelyek szinte kimeríthetetlen energiával jutalmazták az igazság kutatóit, célegyenest meg előre rendeltetésének útján. De a zsidó népre ennél is nagyobb hivatás várt. Nemcsak az volt a feladata, hogy magát elkülönítse a környezet beolvasztó hatásától, nemcsak az volt a hivatása, hogy még az önmaga belső láncait is letörje, hanem Istennek az volt vele a célja, hogy bizonyosság legyen Isten létezéséről, mindenható hatalmáról, végtelen szeretetéről, és ezzel a szeretettel tudjon ő is minden népnek szolgálni. A legjobbak ma is átérzik és teljesítik a hivatást, de a tömeg továbbra is az aranyborjút imádja, és szeretetszolgálat helyett rideg uralmat kíván magának biztosítani más népek fölött.

Hajónk a Szuezi öböl számtalan apró szigete és zátonya között befordult az öbölbe. A személyzet szigorú utasítást kapott, hogy a szénsalakot nem szabad a tengerbe szórni, nehogy maguk a hajók tegyék lehetetlenné a közlekedést a sekély tengeröböl feltöltése révén. A fűtőkre így ismét nagyobb feladat hárult, hiszen a gyorsan szaporodó salakot magasra fel kellett halmozni, hogy azt több napig is tárolni tudják. Szegény embereknek talán az volt az egyedüli hasznuk ebből, hogy hosszabb ideig maradhattak az ő poklukhoz viszonyítva hűs fedélzeten.

A hajó most már lassabban is haladt. A keskeny öbölnek mindkét partja közelről igen jól látszott. Két oldalt még mindig magas hegyláncok voltak, amelyeket egy-egy „vádi”, víztelen, szakadékos völgy szakított ketté. A laposabb partokon itt-ott pálmákat is lehetett látni, mégis az egész kép félelmetesen sivár volt.

Az egyik helyre azt mondták, hogy ott keltek át a zsidók a Vörös tengeren. E helyen ma is rendkívül alacsony a víz, a legtöbb hajó éppen hogy elfér benne. A történelem során állítólag többször is előfordult már, hogy e hely teljesen vízmentes volt.

A parton az élet lassan megélénkült. Az öböl még keskenyebbé vált, szinte érezni lehetett, hogy nem lehetünk már messze Szueztől. Késő este érkeztünk a kikötőbe. A csatorna használatát már nem lehetett megkezdeni, várni kellett reggelig. Mi is fáradtak voltunk a látottaktól. Még egy utolsó pillantást vetettünk a fényben úszó városra, és aztán mi is lefeküdtünk, hogy idejében felkelve megfigyelhessük csatornai utunk első részét.

Nagyon kíváncsiak voltunk a Szuezi csatornára, hiszen már annyit hallottunk róla. Tudtuk, hogy már Krisztus korában is üzemben volt, és a nyolcadik században hadi okokból semmisítették meg. A csatornát tulajdonképpen az egyiptomiak kezdték Negrelli²⁶ mérnök tervei alapján építeni, majd az ő halála után Lesseps részvénytársasági alapon folytatta, és 1869-ben fejezte be. Anglia az egyiptomi khedivétől 1875-ben megvásárolta a részvénytöbbséget, és a csatorna használatát 1888-ban nemzetközi egyezményben szabályozták. Anglia ezen egyezményt az első világháború idején nem tartotta tiszteletben.

A csatorna hossza 160 km, szélessége 100 m, mélysége minimálisan 10 m. Az évi forgalma 5-6000 hajó. A csatorna tulajdonképpen nem Szueznél, hanem Port Ibrahimnál kezdődik, s úgy halad először észak felé egészen a Kissóstóig, majd onnan északnyugatra fordulva a Nagysóstón visz keresztül. A hajóknak lassú járatban kell a csatornában haladniuk, hogy elkerüljék a nagyobb hullámzást, és így mi is tovább gyönyörködhettünk a táj sivár szépségében.

Mi is volt szép ebben az útban? Először is az, hogy az alacsony part szinte egységes vöröses-sárgás pasztell foltot mutatott, amelyet az előtér sötétkék vize és az égbolt kékje élénken határolt. A csatorna bal, tehát nyugati oldalán a vöröses foltokból vakító fehér arab házak világítottak ki, s ezeket egy egészen keskeny zöld sáv kötötte össze egymással, mert itten vezetett az édesvízcsatorna, amelynek védelmére és árnyalására cserje és pálmaültetvények szolgáltak.

Amikor a magasan álló nap elől már nem tudtunk árnyékba menekülni, kénytelenek voltunk a fedélközt menedékkül felhasználni, de napnyugtakor már ismét a fedélzeten voltunk. Kipróbáltuk a sóstavak vizét is, és láttuk, hogy e tavak vize mennyivel több sót tartalmazott, mint a Vörös tengernek sós vize. A zuhanyozás után testünkről szinte seperi lehetett a keserű só. Az út legszebb része a Timsó-tó környéke. Itten fekszik Izmailia városa szép épületeivel, mecsetjeivel és gyönyörű pálmaligeteivel.

A csatorna keleti része eléggé egyhangú, de a nyugati oldal, ahol az édesvízcsatorna, valamint vasút és pálmacsoportok közé ékelt házak tarkítják a tájat, festői szép látványt nyújtott. Itt van különben a csatorna közepe is, s a tó partján látható a khedive gyönyörű mórstílusú palotája.

Ezután a partok kissé emelkedtek, utunk mély bevágásba vitt, mely helyenként a 20 métert is meg látszott közelíteni. Közben elmellőztünk egy-egy szembejövő hajót, mikor is a zenekarunk ismét felhasználta az alkalmat, hogy a fedélzetre tóduló utasokat szép zenével szórakoztassa. Később a partok ismét alacsonyabbak lettek, majd miután a Ballach-tó mocsaras vizét elhagytuk, a kantharai vasúti híd alatt haladt el a hajónk. Nyugaton már a Nílus deltájának mocsárvidéke terült el. E helyen elég hosszú időn át nagyon szép délibábot láttunk. A keleti oldal is egészen alacsony volt. E területet tulajdonképpen már a tengerből hódította el a kultúra, feltöltés útján.

A muzsika késő éjszakáig szólt, az egyes csoportok a fedélzeten beszélgettek, hogy a legkevesebbet mulasszuk el a csatornai hajóútból. A messzi távolból már ismét látszottak az irányító világító tornyok, mikor lefeküdtünk egy órára, hogy azután a Port-Szaid-i kikötésnél már ismét fent lehessünk. Amint Szuez előtt, úgy itt is ismét megérdeklődtek, hogy nincs-e betegünk, nehogy pestist vagy kolerát hurcoljunk Európába.

Port-Szaid-be reggel érkeztünk. Hajónkat a révkalauzok elirányították kikötő helyünkre, de a kiszállást az angolok megtiltották nekünk. Szüleinknek Selmezbányára táviratot adtunk fel, és kérdeztük, hogy merre menjünk. A választ a hamburgi kikötőbe, hajónk fedélzetére kértük. Port-Szaid-ban tehát nem szállhattunk partra. Az angolok, úgy látszik, nem tartották kívánatosnak a magyar és német volt hadifoglyokat oly helyen, ahol őket nem szerették. No de azért arabokban nem volt hiányunk. Mintha valami kalóz hajó került volna mellénk, úgy rohamoztak meg az arab árusok. Minden oldalról kötélhágcsók ereszkedtek le a mélybe, és a tengeren a csónakokban várakozó kereskedők villámgyorsan szaladtak fel a hágcsók fokain, hogy az utasokkal elsőként köthessék meg az üzletet.

Hát igen, máskor a hazájukba visszatérő gazdag kereskedők, mérnökök utaztak haza, hogy egy évi fizetéses szabadságukat letöltsék öt éve nem látott európai otthonukban, most ellenben egy szegény, 5-6 évi rabságot szenvedett társaság utazik haza a még nagyobb szegénységbe. Az árusok portékáinak árai rohamosan estek, mikor látták, hogy kik vagyunk. Hiába volt minden ékesszólásuk, nagyobb, szebb emlékeket nem tudtunk venni. Egy pár képeslap, ez volt minden, amit megvehettünk.

Az egyiptomiak már nem megkopasztható gyarmatosítókat láttak bennünk, hanem hozzájuk hasonló szegény embereket, s láttuk rajtuk a részvétet. Egyiptomi vendégeink gyorsan távoztak, mert a jelzőharang megszólalt, jelezvén, hogy az idegeneknek el kell hagyniuk a hajót. Megoldották a rögzítő köteleket, és elindultunk a Földközi tengerre. A csatorna még a tengerben is több kilométeren át folytatódott, majd elértük Lesseps hatalmas emlékművét, aztán a világítótornyot, és ismét kint voltunk a szabad tengeren.

Azonnal nyugatra fordultunk, hogy az előttünk lévő majdnem 4000 km-t kb. 9 nap alatt megfussuk. Hajónk csaknem mindig az afrikai partok látótárolában folytatta útját, de a nagy távolság miatt a partokból nem sokat láttunk. Mégis jó érzés volt, hogy szárazföld közelében vagyunk, ha mindjárt ez a közelség 100-150 km-t is jelentett.

A tenger csendes volt, de nem hullámmentes. Nekünk azonban az ilyen kis hullámok, az indiai tréning után már nem tudtak ártani. Csaknem egész nap a fedélzeten voltunk. Úgy sajnáltuk, hogy végig kell mennünk a Földközi tengeren, holott befordulva az Adriai tengerbe, pár nap múlva Fiumében lehetnénk. Hajónk főszállítmánya azonban gyarmatáru volt, és nem hadifogoly, s utunk végcéljától, Hamburgtól pár száz hadifogoly kedvéért nem lehetett eltérni. De ha kibírtuk 6 évig, csak kibírjuk még ezt a pár hetes rápótlást is.

Cyreneuka észak felé a tengerbe nyúló kidudorodásánál ismét közelebb kerültünk a szárazföldhöz. Itt már nemcsak a magasabb hegyeket, hanem a parti hajózást is megfigyelhettük: este pedig, mikor mindenütt kigyulladtak a lámpák, már a városokat és falvakat is láthattuk. A Nagy Syrtis öbölénél ismét elvesztettük a partot, a tenger megint határtalanra nőtt. Északnyugat felé folytattuk utunkat, elmellőztük Málta szigetét, majd megközelítettük Pantelleria szigetét, hogy áthaladjunk a Szicíliai szoroson.

Ettől kezdve megint közelebb jutottunk Afrika északi partjaihoz, és végig gyönyörködhattuk Tunisz és Algír távoli szépségeit. A nagyobb parti városokat már előre jelezte az annak irányában látszó élénkebb hajóforgalom, s így megtudtuk, hogy mikor vagyunk Tunisz majd Binzert közelében. Este pedig a kivilágított városok jelezték a haladásunkat. Sorban hagytuk el Bono-t, Philippevill-t, majd Algír-t és Oran-t is. Csakhamar már a spanyol Marokkó mellett haladtunk, és a kilencedik nap reggelén nyugaton feltűnt előttünk a Gibraltár sziklakolosszusának reggeli nap által megvilágított orma.

A kikötőhöz közeledve mind tisztábban voltak kivehetők azok a hatalmas, ferdesíkú sziklalapok, amelyek az erődítmény vízellátását voltak hivatva biztosítani. Ezen óriási méretű vízgyűjtők ciszternába vezetik a lehullott csapadékot, mely ott akár évekig is tárolható anélkül, hogy a frissességéből a legkevesebbet is elvesztené.

Mikor már ott voltunk a gibraltári hegyfok alatt, akkor láttuk, hogy a távolról egy síknak látszó sziklalapok tulajdonképpen fordított kúpköpeny részek, amelyek, mint igen meredek amfiteátrumok néztek a messze kelet felé. A közelségből persze már azt is láttuk, hogy a magasan felszökellő szirtfokok ágyúrésekkel, erődítményekkel vannak tele. Az alulról látható keskeny vonalakak bizonyítják széles autóutak, de valószínű az is, hogy maga az óriási sziklacsúcs belső járatokkal van keresztül-kasul szöve.

Hajónk eltávolodott a szirt orra előtt, majd mögéje fordult, ahol egy egész nagy öbölben volt a kikötő. Sajnos, itten nem lehetett partra szállnunk. Ahol a hegyfok csaknem 500 méteres gerince a legalacsonyabbra csökken, van a spanyol-angol határ. Az öböl többi része tehát már nem tartozik az angol koronabirtokok közé. Az öböl nyugati oldalán fekszik Algeciras spanyol város és kikötő.

Gibraltárban ismét kiegészítettük élelmiszer és ivóvíz készleteinket, majd egy napi pihenő után ismét kifutottunk a kikötőből, hogy nyugatra fordulva átjussunk a cca. 15 km. széles Gibraltári szoroson.

Igen jellemző volt, hogy addig, amíg Ázsiában a világító tornyok szinte ontották a fényt, a Vörös tengeren levő számtalan világító toronyból már csak rövid villanásokat adtak le, míg itten Európában a villanási szüneteket megnyújtották, és kisebb lett a fényerősség is. Szinte minden az elmúlt világháború roppant megerőltetésére utalt. Az emberek szomorúak, fáradtak, letörtek voltak, mintha e pár év alatt egész Európa egyszerre megöregedett volna. Az élet szinte csak vonszolta magát, s még a kikötői szokott élénkség is mintha egy aggkori mélabúnak adott volna helyet.

A szoros elhagyása után a Spanyol partok vonalát követtük, majd egyenesen a St.Vince fok felé haladva, eltértünk attól. E fokot is csak kevés ideig és távolról láttuk, majd észak felé haladva a Tájó folyó előtt mentünk el. Itten ismét több hajó keresztezte utunkat, melyek a folyó torkolatától mintegy 15 km-re, a folyó mellé épült Lisszabon felé iparkodtak, vagy onnan jöttek.

Egyik nap ment a másik után, és a mi utunk de nehezen fogyott! A portugál partok szép szőlőtelepítéseit érdeklődéssel figyeltük. Láttuk a helyes vízgazdálkodású teraszos művelést, ami nemcsak távolról hatott nagyon jól, de egész Portugáliának is gazdasági alapját alkotja. Közeledtünk a Kantábriai tenger felé, hogy egészen el ne felejtkezzünk a háborgó tengerről.

Azt mondják, hogy a spanyol Finistere fok és a francia Bretagne között elterülő Vizcayai tengeren nemcsak szél, hanem mindig erős hullámváz is van. Mi mindkettőt tapasztaltuk, de egyik sem volt túrhetetlen.

Amikor ellenben a La Manche csatorna bejáratához érkeztünk, észrevettük, hogy hajónk feltűnően lelassított, és tengerészeink három helyről is figyelték a tengert szakadatlanul. Mikor ennek okát tudakoltuk, elmondták, hogy e részeken igen sok elszabadult akna van, s ezek a háború befejezése után igen sok kárt tettek a hajózásban. Mi is láttunk elszabadult aknát, és láttunk sok bóját is, melyekkel a hajózható utat jelölték meg. Sajnos, az elszabadult aknák nem voltak hajlandók tekintetbe venni e jelzéseket, és a szabadnak jelzett vizeken is szerte-széjjel kószáltak. Mi sem szeretnénk volna ilyen alattomos ellenséggel összeütközni, és utunk végcélja előtt a tenger fenekére süllyedni.

Mindenesetre igen unalmas volt az a sok álldogálás, amire ezen aknák rákényszerítették hajónkat. Végül is egy pilótahajó jött értünk, hogy a legnehezebb labirintusokon át kivezessen a viszonylag szabadabb vizekre. Kétszer-háromszor is előfordult, hogy egymásután több kört kellett leírnunk, mert a még fel nem szedett aknák csak ilyen utat engedélyeztek számunkra. Haladásunk ennél fogva rendkívül lassúvá lett, ami a mi türelmünk számára nem volt kis próba. Egyesek, nézve a hajó útját, minduntalan azon bosszankodtak, hogy megint kezdünk körözni, és ezzel ismét órákat veszünk a hazajutásban. A mind erősebbé váló köd is megnehezítette a haladásunkat. Az előttünk haladó pilótahajó is csak állandó túlköléssel tudott minket irányítani, és az esetlegesen szembe jövő hajókat utunkról tájékoztatni. Csak a hajótérképen láttuk, merre halad a hajónk, és hogyan közeledünk utunk végcélja, Hamburg felé.

62 napi hajózás után egy kora reggeli órában, amikor már a köd is feltisztult, láttuk, hogy egy folyóba térünk. A folyó torkolata 10-12 km. széles, majd mind jobban keskenyedik, hogy a Keleti tengert az Északi tengerrel összekötő Vilmos császár csatornánál fekvő Brunsbüttel-kloagnál már csak 4 km-t mutasson. A reggeli órák ellenére is igen sokan voltak a töltéseken, és várták szeretteik megérkezését a távol keletről. Az Ume maru nemsokára odasimult a kikötő mozgó hídjához, és megkezdődött a kiszállás.

Egyszerre csak azt halljuk, hogy hangosan kiáltozzák a neveinket. Kiderült, hogy édesanyánk távirata várt minket, melyet a port-szaidi sürgönyünkre válaszul küldött. „Komme über Prag.^a Mama.” Ez volt a távirat tartalma.

Mintha szíven ütöttek volna mindkettőnket. Miért Prágán keresztül? Hát valóban idegen hatalom alá került a mi szülőföldünk? És miért írta alá a táviratot egyedül az édesanyánk? Csak egy rövid mondat, és mennyi tragédiát sejtet! Kinek hoztuk akkor a kitűnő szivarokat, hiszen édesatyámon kívül senki sem dohányzott komolyan a családból?

Rémes volt ez a bizonytalanság! Mikor a különböző nemzetek küldöttei kiválogatták a területileg hozzájuk tartozó volt hadifoglyokat, mi nem tudtunk a csehekhez menni. Hogyan végezzem el idegen nyelven a hét éve félbemaradt erdőmérnöki tanulmányaimat? De bevégezhetem-e egyáltalán? Van-e még Alma Materünk? Bennünk minden pattanásig feszült.

---

^a Komme über Prag: Gyertek Prágán át

Nehéz választás: öröm, vagy szenvedés?

Nagyon kedves volt a németektől, hogy minket egy hosszú csarnokban megvendégeltek, hogy vigasztalni próbáltak, amikor maguk is vigasztalanok voltak.

Lélektelenül ültünk a terítékeink mellett, és próbáltunk leszámolni az otthonunkkal, Hazánkkal, édesapámmal, testvéreinkkel, és arra gondoltunk, hogy édesanyánknak mennyire szüksége lehet most ránk. Erősek akartunk maradni, mint amilyenek voltunk egész hadifogságunk alatt. Hiszen ahol csak megjelentünk, mindenütt mi bátorítottuk szenvedő társainkat, és mindig rámutattunk arra, hogy Hazánknak mennyire szüksége lesz a mi becsületességünkre, tudásunkra, igyekezetünkre, jó munkánkra.

A magyar csoporthoz jelentkeztünk. Kedves nyugágyainkat odaajándékoztuk a bennünket vigasztaló német ifjaknak, hiszen ezentúl nem nyugágyra, hanem kemény munkára, fáradtságot nem ismerő kemény akaraterőre lesz szükség.

Napokig utaztunk Németországon át hazánk felé. Közben már tanultam is. Megfigyeltem az igen fejlett német erdőszet szép munkáját. Láttam a jól berendezett, feltárt és a háború ellenére is jól kezelt elegyes és elegyetlen erdőket, elszűntek ipartelepek mellett. Több városban kissé széjjel is nézhettünk. Kasselen, Nürnbergben át érkeztünk meg Ausztria határára, Passauba.

Itt ismét bizottságok fogadtak. A kisantant államainak képviselői pompás ruhákban, nagy ünnepléssel várták honfitársaikat. Minket, magyarokat csak három szegény, megviselt tiszt fogadott. Az egyik, aki orvos volt, egy kohómérnök barátomnak volt a testvére. Megkérdeztem, mit tegyünk.

Ő világosított fel, hogy Magyarország szeretettel vár és fogad majd bennünket, hiszen a kormányzó sógora is ezzel a szállítmánnyal érkezik. Közölte, hogy mindegyikünk utazásáért 150 dollárt kell az államnak visszafizetnie az útiköltséget előlegező hollandoknak. Várhatjuk, hogy rendezik elmaradt kinevezésünket és fizetésünket is. Horthy sógora is, aki igen sokra becsült minket, arra kért, hogy menjünk tovább is együtt. Az átvevő orvos mégis azt mondta, hogy gondoljunk arra is, hogy Hazánknak 300 dollárt takaríthatunk meg, ha a csehekhez jelentkezzünk, mert jog szerint oda tartozunk, s így a költségeink az ő terhüket kell, hogy képezzék.

Jelentkeztünk a Csehszlovák Visszatelepítési Bizottságnál. Lehordtak minket. Miért nem jelentkeztünk már Hamburgban? Megkezdődött a kisebbségi sors. Bécsbe még együtt érkezett az egész szállítmány, csak ott kezdték meg az elkülönítést. Láttuk, hogy milyen gyorsan hámlott le a hat éven át annyit hangoztatott hazafiság egyesek részéről.

El akartam búcsúzni egy pár régi ismerőstől. Nem vették észre közeledésemet, mert izgatottan néztek egy magyar nyelvű zsidó újságot. Azt tárgyalták, hogy visszakapják Palesztinát, de ők helyesebbnek tartanak, ha nem ott a veszélyes arab világban kapnának országot, hanem megkapnák a Dunántúlt, és Európa szívében teremthetnék meg jövő birodalmuk alapjait.

Mindenki a mi Hazánk rovására akarta kielégíteni területi és gazdasági igényeit. A csehek, románok, szerbek évszázadokon át élvezték a mi kultúránkat, vendégszeretetünket. Nálunk nem folyt oly erőszakos magyarosítás, mint azt máshol, demokratikus országoknál látni lehetett. Semmi akadály sem volt annak, hogy szlovák ember legyen az ország hercegprímása. És

nézzük meg, hogy milyen gazdasági befolyásra tettek szert a zsidók. Mi nem voltunk türelmetlenek, de **voltunk!**, és úgy látszik, már a pusztá létünk is fenyegetett. Pedig ez a fenyegetés csak a rossz lelkiismeret szava volt.

Elbúcsúztunk hazamenő honfitársainktól, kikről tudtuk, hogy szép, lelkes fogadtatásban lesz részük, mi pedig mentünk az új rabságba. Az a durva hang és bánásmód, amivel a csehek bennünket kezeltek, már előre vetette szomorú árnyékát. Nekünk már nem járt kényelmes utazás, megkülönböztetett bánásmód, hogy kissé elfelejtsük a tengernyi szibériai szenvedést. Mi magyarok voltunk, és az amúgy is túl sok kisebbségi magyar számát gyarapítottuk.

Mindenütt tudták, hogy a hajónkon semminemű ragályos betegség nem volt; az erre vonatkozó igazolványokat minden bizottság rendelkezésére bocsátották. Azt vártuk, hogy Pozsonynál átlépve a határon szabadon utazhatunk Selmecebányára. Hát alaposan tévedtünk. Minket a morvaországi Lipnikbe szállítottak, és három heti vesztegzárba kerültünk.^a A hajó tisztaságát ismét fel kellett cserélnünk a lágerélet mocskával, szennyével. A táborban tetű is volt bőven, s ami azzal jár; tifuszos megbetegedések és elhalálozások is gyakran fordultak elő. Az élelmezés egészen hitvány volt.

Hát miért hoztak bennünket ebbe a szennybe? Ez volt a nyugati országok demokratikus segítése, hogy mi, barbár magyarok tanuljuk meg a kultúrát? Mindentől elzártak minket. Nem lehetett olvasnunk. Nem volt tisztálkodási lehetőségünk, de annál több ócsárlás és szidás. Betyár magyar, piszkos magyar volt a nevünk. Ha mindezt előre tudtuk volna, talán nem hozzuk meg ezt az áldozatot szegény árva Hazánkért, hanem mi is részt kértünk volna a részvevő szeretetből, mellyel magyar társainkat otthon fogadták.

Három hét! Ez az idő sokkal jobban kimerített, mint az indiai orkán minden szenvedése, mert itten belülről mart a méltánytalan bánásmód és embertelen gyűlölet megnyilatkozása. Szinte éreztük, hogy hogyan akarnak bennünket nyugati képmutatással elpusztítani, hogy mindazonáltal senki se mondhassa, hogy gyilkosság történt. Mennyivel emberségesebbek a gyilkosok, akik nem számíthatnak, hanem odasújtanak, ha mérgeük felgyülemlik, mint ez a módszer, amikor tudatosan gyengítik le a szervezet ellenállóképességét, és úgy fertőzik meg alig leküzdhető kórral.

És mennyivel durvább az a gyilkos harag, mely az emberi méltóságot, az önbecsülést, a mindenki iránt érzett szeretetet akarja bennünk elpusztítani. Itt is, mint mindig, egyedül Jézus Krisztus szeretete tudott segíteni.

A viszontlátás

A háromheti vesztegzár ideje végre letelt, és mi elindulhattunk hazafelé. Morvaországban még csak természetes volt, hogy orosz vagy német kérdezősködésünkre cseh vagy morva választ kaptunk, de mikor átléptük Szlovákia határát, és magyarul kérdeztünk valamit, igen ellenséges, elutasító feleletekben volt részünk. Visszaemlékszem arra az időre, mikor mi, a hatalom akkori birtokosai jártuk a felvidéket, és feltett kérdéseinkre többször kaptunk „ne viem” (nem tudom) szlovák választ. Nem háborodtunk fel, és nem róttuk fel, hogy szlovákjaink az 1000 éves magyar uralom alatt nem tanultak meg magyarul beszélni. Most pedig, a

---

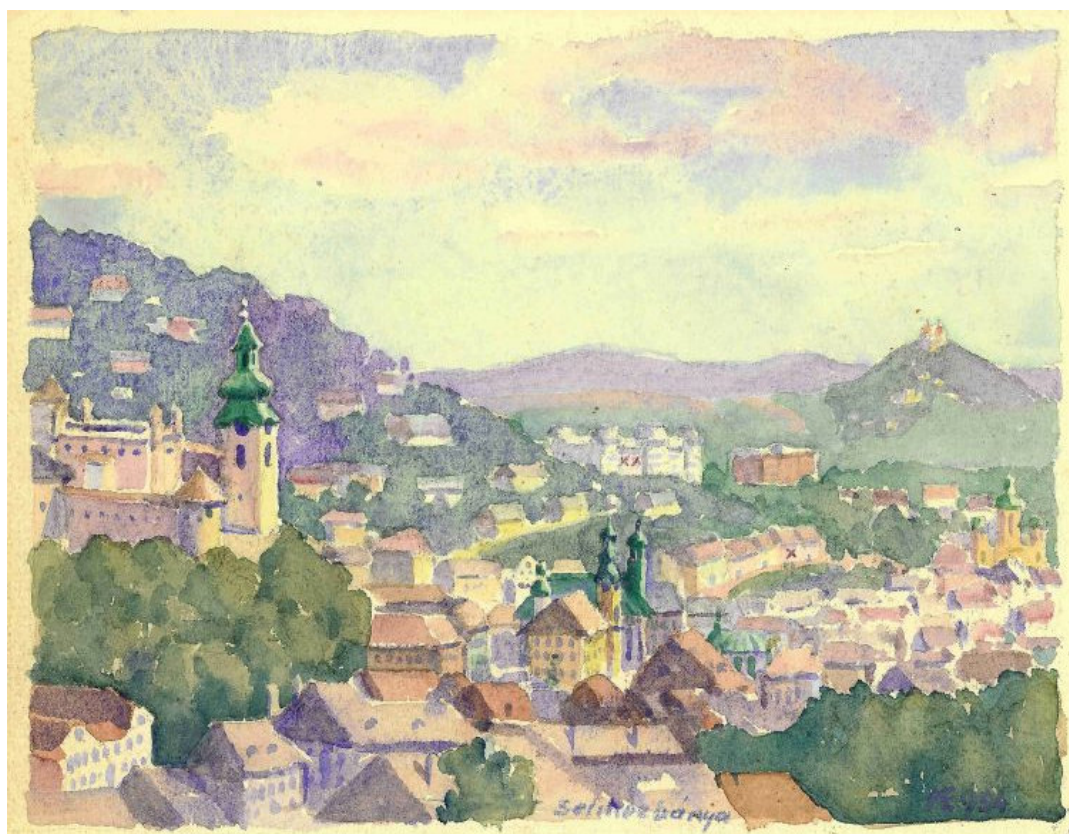
^a Bandi feljegyzései szerint 1920 október 5-től 16-ig voltak a lipniki cseh átmeneti táborban.

szlovák uralomnak második évében tőlünk rossz néven veszik a magyar szót. Kik a sovinszták, ők-e, vagy mi?

Bandival csendben beszélgettünk a vonaton, hogy vajon mi van odahaza, megkapták-e az értesítésünket a jövetelünkről, és fog-e várni bennünket valaki az állomáson? Akkor megszólal ismét egy szlovák, és durva hangon kikéri magának, hogy itt, Szlovákiában valaki magyarul beszéljen. Ránk rivallt, hogy ha magyarul akarunk beszélni, akkor menjünk Magyarországra. Egy zsidó ember kelt szlovákul a védelmünkre, és elmondta, hogy mi most jöttünk haza Szibériából, ahogy a beszélgetésünkből kivette, és szorongva tűnődünk, hogy vár-e majd valaki az állomáson. Jó-jó, mondták a szlovákok közül többen, de azért nem kell magyarul beszélni Szlovákiában.

Hát ehhez mit szólnak az „Igazság” bajnokai: Wilson, Lloyd George, Clémanceau? Még csak ez év januárjában adták ki Magyarországnak a békefeltételeket, amelyekben a nemzeti kisebbségnek is ugyanolyan jogot biztosítanak, mint amilyen a többségi lakosságnak van, és Magyarország még alá sem írta a diktátumot, s máris ilyen módon sértik meg azt.

A keskenyvágányú selmeci vasút sorra tárja fel a régi emlékeket, Kecskést, Kisiblyét, a sok felől megcsodált híres Kálváriát, majd áthaladunk a vasút legmagasabb pontján is, és az állomás felé futva kitárul előttünk Selmec látképe.

Nem szóltunk semmit, csak nyeltük a könnyeinket.

Vonatunk megállt, megérkeztünk. Nini Eri! És hűgunk nyakába borultunk zokogva. Nem Eri vagyok, hanem Klári. Persze, mikor mi elmentünk 1914-ben Klári 12 éves kislány volt, s mi most is csak úgy tudtunk rá emlékezni. Eri meg akkor volt 16 éves, és Klári most 18. Érthető

volt tehát a tévedésünk, melyet emlékezésünk oly nehezen javított, hogy rövid selmeci tartózkodásom idején minduntalan Erinek hívtam kisebbik húgunkat.

Sorban üdvözlöttük az ismerősöket, akik közül többen csaknem minden vonathoz kijöttek, hogy elsőik lehessenek üdvözlésünkénél. Hát igen, ez Selmec volt. A meleg, szerető szívű öreg Selmec.

Megtudtuk, hogy édesapánk Magyarországon van Elza nővérünkénél, akinek már kis fiacskája is van. Igaz ez? Nem csak egy kegyes család? Féltünk és reménykedtünk. Hát való, hogy családukból senki sem halt meg? Hát igaz, hogy a várost nem pusztították el, mint ahogyan az odakint hírlett?

S én semmit, semmit sem tudtam beszélni. A számtalan kérdésre mindig Bandi adott választ; ő mondta el, hogyan, mint ment sorunk a hosszú fogság alatt, ő festette le hosszú hajóutunk sok-sok emlékét, ő kérdezősködött az itthoniakról, a régi barátokról, a helyzetről, és mindenről.

Én hallgattam. Édesatyám, édesanyám élnek! Lehet-e ilyenkor beszélni? Én nem tudtam. Pár napig mintha álomban éltem volna. Meglátogattuk az ismerősöket, elnéztünk a botanikus kertbe, megnéztük az elnémult főiskolai épületeket, és végre el kellett szánnunk magunkat arra is, hogy mit csináljunk. Nekem még hosszú főiskolai hallgatásom, rengeteg vizsgám volt hátra, Bandinak meg az államvizsgálója hiányzott. Október vége felé járt az idő, és ha nem sietek, elvesztem még ezt a szemesztert is.

Jelentkeztünk a rendőrségen, és én elmondtam, hogy ki akarok menni Magyarországra, hogy tovább tanuljak. Az ismerős rendőrkapitány biztatott, hogy maradjak, majd tanulhatok itten is. Visszaemlékeztem a vesztegzárra, az utazás alatti bántalmakra. Csak el, el innen, ahol pedig a legszebb fiatalságomat töltöttem. Behívót kaptam, hogy leszerelés végett Léván jelentkezsem. Ez is két napot vett el amúgy is szűkös időmből.

Léván megszidtak, hogy miért nem jelentkeztem Szibériában a legionisták közé. Majd kifizették az elmaradt béremet, talán egy-két cseh koronát, amelyet persze a leszerelési okmányt kiállító altisztnél hagytam. Nem tudtam volna e szégyenpénzt zsebre tenni. Hazaérve ismét elmentem a rendőrkapitányságra, és kértem kiutasításomat; nem ismerem el a jelenlegi állapot jogérvényességét. Megkaptam az okmányt, amelynek alapján elhagyhattam hat év óta naponta áhítozott otthonomat.

Édesanyámtól, bátyámtól, húgomtól érzékenyen búcsúztam el, hiszen ki tudja, hogy mikor láthatjuk ismét egymást. Igen rossz anyagi körülmények között hagytam őket. A családi ház, amelyet még 1900-ban vettek és szépen rendbe is hoztak, most nagy adóssággal volt megterhelve.

Az történt ugyanis, hogy az evangélikus líceum tanári karát is felszólították, hogy tegyék le az új államra a hűségesküt. Ők azonban ezt nem tették le, mert erre felettes egyházi hatóságuktól utasítást nem kaptak, sőt Raffay Sándor evangélikus püspök utasította atyámat, mint az evangélikus líceum igazgatóját, hogy a tanárokat felvett kölcsönből addig fizesse, amíg a hágai nemzetközi bíróság a kérdést nem tisztázza. A pénzt édesatyám házára voltak csak hajlandók kiadni, s így a ház értékesíthetetlené vált.

November első napjaiban indultam útnak Szob felé. Érvényes jegyem természetesen csak a határállomásig volt. Ott azonban a magyar hatóság nem engedte meg, hogy a kocsit, amelyet a rendőrség jelölt ki részünkre, elhagyjuk, hogy jegyünket megválthassuk. Az útleveleket, illetve az én kiutasítási végzésemet elvették tőlem ellenőrzés végett. Közben a vonatot elindították anélkül, hogy jegyet válthattam volna. A kalauz a viteldíj kétszeresére büntetett meg, holott teljesen az önhibámon kívül nem váltottam jegyet, mert ebben éppen a magyar hatóság akadályozott meg. Nem volt kegyelem.

Képzeltető, hogy ez bennem milyen keserű szájízt hagyott, ki azért vállaltam a keserves kisebbségi sorsot, háborús rendfokozatom tisztázásának elmulasztását, ennek következtében több ezer korona elvesztését, vállaltam 150 dollár megtakarításának minden engem érő terhet és veszteségét, hogy Hazámon segítsék, s most az első lépésnél már ilyen igazságtalansággal fizetnek.

Bíztattak még, hogy Budapesten módom lesz mindezt előadni, és biztosan el is engedik a büntetésem. Mikor ellenben el akartam hagyni az állomást, hogy a MÁV-nál a megadott helyen panaszt tegyek, a kijárat kapunál le kellett adnom a jegyemet, amellyel egyedül tudtam volna igazolni a rajtam esett sérelmet. Igen, ezek a szív nélküli bürokratikus elintézők teszik hontalanná a leglelkesebb hazafiakat is. Miért nem azon gondolkozunk mindig, hogy hogyan segíthetnénk egymáson, mi lenne a méltányos elintézés? Úgy látszik, hogy a testi szenvedéseket most már a lelkiek fogják követni. Milyen jó, hogy van Mesterünk, aki mindenben példát mutatott.

1920 novemberének első napjaiban érkeztem meg Magyarországra, s első utam természetesen Csömörrre vitt, ahol édesatyám lakott akkor a sógoroméknál. Még tanított a budapesti fasori gimnáziumban, hogy magyar nyugdíjat kaphasson. Dél tájt, amikor megérkeztem, még nem volt otthon. Elza nővérem és sógorom nagy örömmel fogadtak, és azonnal megmutatták kis unokaöcsémét, a nagypapa kedvencét.

A délutáni vonathoz, amellyel édesatyám szokott Pestről megérkezni, én is kimentem az állomásra. Bár már tudta, hogy november elején megérkezem, mégis nagy és örömteljes volt a meglepetés. Most már én is tudtam beszélni háborús, majd fogsági élményeimről, és a hosszú tengeri útról. Ebéd után felébredt kisöcsém is, s mikor meghallotta a nagypapa hangját, azonnal az ölébe kérezkedett. Az értelmes kisfiú előbb csodálkozott rajtam, de hamar megbarátkozott, és igen tetszett neki, mikor bújócskát kezdtünk vele játszani. Édesatyám ekkor sokszor tévesztett össze korán elhalt öccsével, Béla bácsival, akire különösen a hangom emlékeztette. Minduntalan azt kérdezte a kicsitől, hol van a Béla bácsi?

Csak két napot tudtam édesatyáméknál tölteni. Elmesélte a deportálásának a történetét, mikor a sánta Elekkel egy párban hajtották őket a csehek az állomásra. Elmesélte azt is, hogy éppen ez a szegény hordár volt a legnagyobb vigasza a fogságban az ő résztvevő és segítő szeretetével.

Jegyzetek

¹ Király Ernő (1855-1933) a selmecbányai evangélikus líceum történelem-földrajz tanára, majd igazgatója volt. A középiskolát szülővárosában, Sopronban, az egyetemet Bécsben és Budapesten végezte. Az 1875-82-es években Földváry Miklós és Tibor nevelője, növendékeivel Felső-Magyarországot és Németországot is beutazta, valamint hegymászóként a Dachsteint és a Magas Tátrát is bejárták. 1885 után, líceumi tanársága idején különféle oktatási, történelmi és turisztikai témákról jelentek meg cikkei, jegyzetei. 1888-ban veszi feleségül Kuszmann Arankát, a házasságból született 6 gyermek közül 5 éri meg a felnőtt kort. A Szitnya jelzett úthálózatának megalkotója (saját kezűleg is festett). Az első Szitnya-úthálózati térkép készítője. A Szitnya osztály könyvtárosa (1895), majd ügyvezető elnöke (1899-1919). Az MTE választmányi, majd tiszteletbeli tagja. 1919-ben, a cseh megszállás után egy évig még Budapesten, a Fasori Evangélikus Gimnáziumban tanít, majd innen megy nyugalomba. Ezután is sokat túrázik, különféle tisztségeket visel a turistamozgalomban. 1929-ben Pest-szentlőrincen épít házat, utolsó éveit itt tölti. A Sasok turisztatársaságának díszelnöke. Az MTSZ tanács tagja (1927-29). A Selmeci hegységben a Szitnyán a Király-út őrzi a nevét. Király Ernő 1886-ban, közvetlenül Selmecbányára kerülése után írta az alábbi „Szitnya indulót”:

Fel a Szitnya ős ormára Fel az éghez közelébb Ím, vidékünk koronája Arany díszben int feléd.	Meg kell állnod, mint e szikla, Ne ijesszen a veszély, Dicsó példája a Szitnya, Hogy az erős mit se fél.
Mintha győzelmi koszorú Tündökölné homlokán, Bízató, hogy soha ború Nem lesz a magyar honán.	Lágy szellőnek ölelése, Szép virágok illata, Gyenge pázsit varázskertje Itt a vándor jutalma.
S hogy ha vész és villám tombol, Végenyészettel fenyít; Ha a vihar mindent rombol, S már-már meg is semmisít:	Édes szónak suttogása, Tüzes szemben szerelem, Hő kebelnek dobbanása, Mind a Szitnyán megterem.

Mindig feljebb törekedni,
 Erre vágyik a derék;
 Ami küzdelemre felhí,
 Az a dicső, s az a szép!

² Király József Pál (1810-1887) rendkívül nagyműveltségű és széles látókörű tanárember volt. Nyíregyházán született, Eperjesen, Pozsonyban és Bécsben tanult. Különösen a nyelvek, az ének és zene területén ért el kiváló eredményeket. 1835-től a Scherz, majd Forgách családnál házitánítóskodott, s tanítványaival bejárta Európát. Eközben jó barátságba került az akkori szellemi élet sok ismert személyiségével, pl. Grillparzerrel és Lenauval. 1842-ben került Selmecbányára, ahol a líceum tanáraként, majd igazgatójaként latint és természettudományokat oktatott. Ugyanakkor a bányász-akadémián a francia és angol nyelv magántanára is volt. 1845-ben nősült. 1853-ban a soproni „Főtanoda” meghívására átveszi annak igazgatását, majd anyagi háttérének megteremtésére külföldi gyűjtőútra indul (ekkor nyeri el a „nemzet koldusa” titulust). Hat élő és két holt nyelvet ismert, s állítólag bármelyiken tudott hexameterben rögtönözni. Számos verseskötete és tanulmánya jelent meg. Kitűnő hangja miatt oratóriumokban is szólót énekelt, és a Bécsi Operaház is hívta tagjai közé. Arany Jánossal és Liszt Ferencsel is levelezett. 1883-ban vonult nyugalomba, s ez alkalommal a Ferenc József lovagrend keresztjével tüntették ki. Utolsó éveit Kismartonban töltötte, s ott is van eltemetve. (Király József Pálról részletesebb információ a www.kfki.hu/~kiraly/private/kiralyjp honlapról érhető el.)

³ Franz Grillparzer (1791-1872) osztrák író, költő. Klasszikus, romantikus és barokk elemeket ötvöző drámaival a némettől elkülönülő osztrák irodalom egyik megteremtője. Jelentősek voltak az osztrák-Habsburg történelmet hazafias felelősséggel mérlegelő, aktuális mondanivalójú darabjai. Egy 1830-ban írt drámájában a Bánk bán témát dolgozta fel.

⁴ Selmecbánya (vagy röviden Selmec) a három felvidéki bányaváros egyike, különösen ezüstbányászata volt jelentős. Már a 13. században elkezdték az Óvár magját képező román stílusú templom építését. Az 1345-ben IV. Béla által kiadott selmeci jogkönyv rendelkezései határozták meg a város külső és belső rendjét. Selmecbánya ekkor szabad királyi város lett. A bányászat korlátlan lehetőségeket biztosított a városnak, így 1780-ban 24000 lakosával Selmecbánya Magyarország harmadik legnépesebb városa volt. A 16. században Európa

ezüsttermelésének 80%-át adta. 1762-től bányászati, majd 1838-tól erdészeti akadémiának adott otthont, egészen a Trianont megelőző megszállásig.

⁵ Talán Kuszmann Gyula (1861 – 1937) tátralomnnici bazárjáról van szó, amelyet halála után fia, ifjabb Kuszmann Gyula (1893-1976) vezetett tovább, bár ennek némileg ellentmond a „nagyobb város” kifejezés. Az idősebb Kuszmann Gyula Király Endre és Lajos édesanyjának elsőfokú unokatestvére volt. Később, tátrai kirándulásaik során is ennek a rokoni családnak a lomnici panziójában szálltak meg. Az ifjabb Gyula és családja a második világháború után Miskolcra költözött, és a Lillafüredi palotaszállóban volt bazárjuk.

⁶ Szitnya (korábban Szittnya) egyesület: nem csak Magyarország, de egész Európa egyik első turistaegyesülete (Tirts Rezső 1943-ban megjelent könyve szerint a kontinensen a legelső). Nevét a Selmeci Hegység 1011 méteres legmagasabb csúcsáról kapta. Az 1860-as évek elején alakult egyesület először „Szittnya Club” néven önállóan működött, majd 1882-től a Magyar Kárpát Egyesület (MKE) Szittnya-Osztályaként, 1891-től 1919-ig pedig az újonnan alakult Magyar Turista Egyesület (MTE) Szitnya-Osztályaként. Ügyvezető elnöke 1899-től 1919-ig Király Ernő volt.

⁷ Király Ernő cikke a hivatalosan róla elnevezett, de diákjai körében „koplaló útnak” becézett turistaút kijelölésének történetéről.

A koplaló út

Mint minden osztályunk, a Szittnya-Osztály is arra törekedett, hogy a turistáskodást lehetőleg általánosítsa. Azért akarta a Szittnyát minél inkább könnyen elérhetővé tenni.

Ilyen szándék vezetett engem, az Osztály szolgálójával 1900 aug. 9-én a Bacsófalvi tóhoz. Vittünk magunkkal tízórait és egy baltát.

A Bacsófalvi-tó a Szittnyától nyugatra, 700 méter magasságra fekszik. Szélaknának kerülve, hintóval is elérhető egészen jó megyei úton. Ha tehát sikerül kényelmesen felérni a 900 méter magas Tatár-rétre (l.: dr. Thirring G. Budapest környéke 1900 c. műve 365. oldalán „Szittnya koronája a Tatár-rét felől”), honnan a 292 lépcső segítségével könnyen jutunk a Szittnyára, a feladat meg van oldva.

A tótól a rétre nagyon szép, de meredek lejtő vezet fel. Ezt kellett nélkülözhetővé tenni a szomszédos fenyvesekben készítenő szerpentin által.

Megreggelizve 6 órakor indultunk, s 8 órakor a Bacsófalvi-tónál voltunk. De az ifjúság már éhes volt, és kezdte fogyasztani a magunkkal hozott tízórait. Nem elleneztem, mert az volt a számításom, hogy délre kicövekeljük a szerpentin, s azután felmegyünk a Szittnyára, hol az erdővéd felesége hamarosan csinál majd jó ebédet.

Elméleti számításom u.i. a következő volt: 10%-os emelkedést és a 200 m-nyi lejtőből 1500 m kicövekelést véve alapul, ezt megcsinálhatjuk 4 óra alatt, feltéve, hogy 1 perc alatt két cöveket helyezünk el.

Elfogyasztván a tízórai nagy részét, hozzáfogtunk a munkához. Egy 4 m-es száraz, vékony fenyőt mindjárt találtunk, a 40 cm-es, a lejtés meghatározásához szükséges karó is hamarosan meg volt, de a cövekek faragása már kis időt igényelt. Következtek ezután a nemvárt nehézségek. Nagyjában ismertem az erdőt, hogy jól járható fiatal fenyő, de a talajviszonyokról nemigen volt tudomásom. S kitűnt, hogy sok helyen kevés humusz fedte a felszínt, s így a cövekek elhelyezése sehogy sem ment simán. A kimérést nem egyszer hatalmas sziklák és fák akadályozták, és annak keresése, hogyan lehet azokat kikerülni, perceket vett igénybe.

Hamar beláttam, hogy baj van. A gyerekek is már kérdezték, hogy hány óra van, bízattam őket, hogy csak dolgozzanak szorgalmasan, rövid idő alatt célt érünk. Újra hozzáláttak rudak segítségével félretolni az útból elmozdítható köveket, és hordták a cövekeket, de annál inkább megéheztek. Az volt még a szerencse, hogy az egyik pajtás megérkezésünkkor nagyon szívesen vette, ha a többiek a magukéból kínálták őt, s így volt még némi enni-valója. Minthogy egy órára járt az idő, s még csak a szerpentin felével végeztünk, a munkát mégis be akartam fejezni, arra a végső készletre került a sor. Igazságosan felosztottuk a kenyeret, sajtot, almát, ami megnyugtatólag hatott.

De az idő telt, az út pedig nem akart fogyni. A gyomrok mind hangosabban korogtak, a jókedv tünedezni kezdett, a biztatásom kezdett hatástalanná lenni. A pajtások egyike lehevert a pázsitra. Az üde erdei levegő elégtelennek bizonyult a kenyér pótlására. Végre ötkor a rétnél voltunk. Felsiettünk a Szittnyára, ott hamarosan kaptunk jó kávét, melyet 3 – 3 kenyér melléklésével bekebeleztünk. Aztán rohantunk haza.

A szerpentin a Szittnya-Osztály szolgálja másfél hét alatt elkészítette, és azután az én nevemre keresztelték el. De magunk között mindig koplaló út maradt a neve.

Király Ernő

⁸ Kisiblyén volt az erdőmérnök-hallgatók oktatását szolgáló tanulmányi erdő, a csemetekert, a tógazdaság, a vadgazdaság és a dendrológiai kert. A tanulmányi erdő egyik messze földön ismert nevezetessége az „E” betű, amely Csontváry híres festményén is jól látható. Erzsébet királyné halálakor, 1898-ban ugyanis Darányi Ignác földművelésügyi miniszter felhívásban kérte a nagyközönséget, hogy létesítsenek Erzsébet ligeteket, parkokat. A hegy oldalába vágott „E” betű hossza 115 méter volt, s területét a hallgatók különféle túlevező fajok csemetéivel ültették be.

⁹ Egenhoffer Teréz (1855-1940) a századforduló egyik legjelentősebb hegymászónője volt. Az első tátrai sízők közé tartozott. 1900 előtt a Kaukázusban is járt. A Millennium évében (1896) saját költségén diorit emléktáblát állíttatott a Gerlachfalvi csúcson. A súlyos tábla felviteléről a Turistaság és Alpinizmus 1936. évfolyamának 264. oldalán kezdődő visszaemlékezésében [<http://www.fsz.bme.hu/mtsz/mhk/csarnok/e/egenhoff/egenhof2.htm>] számolt be. E beszámolóból kiderül, hogy a táblát tartalmazó mintegy másfél mázsás ládát a hegymászónő távolról sem tudta „sajátkezűleg” a csúcsra juttatni, hanem ahhoz egész expedíciót kellett szerveznie. A táblát 1910-ben lengyel hegymászók lökték le; néhány darabját később lent megtalálták és múzeumban helyezték el. Egenhoffer Teréz neve az Egenhoffer-csúcs és Egenhoffer-rés tátrai helynevekben maradt meg.

¹⁰ Dr. Földváry Elemér (1862 – 1929) jogász, képviselő, majd Gödöllő közelében, Péteriben lévő földbirtokára vonult vissza. Testvére, Földváry Tibor 1895-ben Budapesten műkorcsolya Európa-bajnokságot nyert.

¹¹ Victor János (1888-1954) első találkozásukkor még segédlelkész és a KIE szervezőtitkára, később ismert református lelkész, író, újságíró, kiváló szervező és prédikátor, teológiai tanár. Édesapja volt a Hozsanna énekeskönyv szerkesztője és számos egyházi ének szerzője, valamint a vasárnapi iskolák szervezője és a budapesti Skót Misszió iskola igazgatója. Leszármazottai között is sok ismert lelkész található. Érdekességként megemlítjük, hogy a 90-es évek második felében a nagyvisnyói műemléktemplom felújításáért folyó harcot és az ottani gyülekezet összekovácsolását is egy Victor János nevű lelkész (valószínűleg unoka) vitte sikerre. Victor János az egyes egyházakat mint Isten Országá építésének felvonulási épületeit fogta fel, így a közöttük lévő eltéréseknél sokkal fontosabbnak tekintette a közös célt.

¹² A Magyar Királyi Bányászati és Erdészeti Főiskola eredete 1763-ra nyúlik vissza, amikor Selmezbányán Mária Terézia megalakította Európa első bányászati főiskoláját. 1770-ben a főiskola akadémia rangra emelkedett. Az erdészképzés 1808-ban önálló erdészeti tanintézet keretében kezdődött, feladata elsősorban a bányászat faszükségletéhez kapcsolódott. Az intézetet 1838-ban akadémiai rangra emelték és az akadémiához csatolták. A szabadságharc közeledtével Selmecen is egyre nő a különböző nemzetiségű hallgatók közötti feszültség, majd a szláv és német hallgatók bejelentik távozásukat. Az oktatás csak 1850-ben indul újra, továbbra is nagyrészt német nyelven, bár a hivatalos nyelv 1848 után elvileg magyar. A kiegyezés után legtöbb előadás már magyarul hangzik el. A diákok szerveződésében is egyre inkább előtérbe kerül a magyar szellem. 1877-ben a Burschenschaft-ok feloszlatták magukat, de a német eredetű szokások természetesen tovább éltek. 1904-ben a főiskola nevet változtat: Bányászati és Erdészeti Főiskola lesz. A Sopronba indulás 1918 decemberében, a cseh csapatok közeledtével kezdődött.

¹³ „Steingrube nagyközség”-ben lakott a legtöbb akadémista. Az Akadémia épülete közelében volt található. Régi szokásaival, humoros mókáinak sorozatával a magyaros szellemet volt hivatva gyarapítani. Az 1880-ban alakult nagyközség elődje az 1840-es években létrehozott Kokánfalva volt, mely a német Schacht ellensúlyozására jött létre. Székhelye a Smith Kamarában volt. Lehetett a nagyközségnek rendes, kül- és díszpolgára. A kormányzás a kupaktanács feladata volt. Választott tagjai voltak: bíró uram, feőpenna, kispenna, esküdtek, tanító, tanfelügyelő, kántor, végrehajtó, kisbíró, bakterek, számadó, bojtár, emberdoktor, baromorvos, plébános, rabbinus, csizmadia, cigánybanda. A polgárok havonta adót voltak kötelesek fizetni. A mulatságos községi szokásaik közé tartozott: a disznótor, a költözködés, a hivatalos czéczó (mindig csárdában rendezve), és az ördögűzés.

¹⁴ Georg Bilgeri (1873 – 1934) a modern sísport egyik megalapozója, a két bottal való sízés bevezetője. Az I. világháború idején a legismertebb katonai síoktató, ezredesi rangot ért el. Később is világszerte tartott sítanfolyamokat. Az alpesi sízésről 1910-ben írt könyve a műfajban klasszikusnak számít.

¹⁵ Delmár Walter okleveles mérnök a huszadik század első felének ismert sportembere volt. Kiváló síző, a sízést Svájcban tanulta. A Magyar Sí Klub választmányának tagja, majd 1943-tól tiszteletbeli tagja. Autóversenyzőként vált igazán ismertté, 1913-ban érte el első nagy sikerét a Tátra-Adria túraúton. Többször nyerte a Kárpáti túrat, majd a 20-as és 30-as években a Guggerhegy-Svábhégy versenyt. 1927-ben Svájc bajnoka is lett a Klausen-

pass-on rendezett versenyen. A 30-as években Steyr autójával többször nyert olyan versenyeken, amelyeken motoron Király Lajosné öccse, Bachmann Ottó (Berti bácsi) győzött vagy ért el jó helyezést.

¹⁶ Az első világháborúnak a Kárpátokban 1915 telén és tavaszán végbement eseményei adnak tágabb keretet a Király Lajos emlékeiben szereplő történeteknek. A fő eseményeket Julier Ferenc „1914-18: A világháború magyar szemmel” című műve alapján vázoljuk [www.bibl.u-szeged.hu/bibl/mil/ww1/julier/index.html]. A kárpáti front ekkorra a világháború fő hadszínterévé vált. Az 1914-es vereségek és Galícia nagy részének elvesztése után a Kárpátokban állóháború jött létre, elsősorban magyar csapatok részvételével. A front a Kárpátok főgerince közelében, de nagyrészt azon valamivel túl húzódott, mint Sztuposánynál is. A fontosabb hágók birtoklásáért különösen ádáz csata folyt, változó sikerrel. Przemisl be volt kerítve, s ostromával külön jegyzetben foglalkozunk. Románia és Olaszország ekkor még nem lépett hadba a Monarchia ellen, s a kárpáti hadműveletek fő céljai közé tartozott Przemisl felmentése mellett Románia és Olaszország hadba lépésének megakadályozása ill. elodázása is. Különösen fenyegető volt az orosz hadsereg betörése Romániába, s ennek folyamánként Románia hadba lépése (ami végül csak 1916-ban következett be, míg Olaszország már 1915-ben hadba lépett). Az 1915-ös év első nagy támadása a kárpáti téli csata volt. A Monarchia csapatai január 23-án kezdtek támadásba, -20 fokok hőmérséklet mellett, nagy hóban. Bár bizonyos sikereket értek (így az Uzsoki hágót is sikerült megszállni), a veszteségek óriásiak voltak, a szabad ég alatt éjszakázva rengetegen megfagytak. Bruszilov ellentámadása január 27-én indult, s a frontot legtöbb szakaszon ismét visszavetette. Februárban a Monarchia csapatai ismét támadásba lendültek, s a körbezárt Przemisl várát mintegy 30 kilométerre sikerült megközelíteniük, de a válaszcsepás ismét visszavetette őket. Ugyancsak februárban északon, a Mazuri tavak mentén viszont Hindenburg német csapatai sikert értek el, az orosz frontot áttörték, és mintegy 110 ezer hadifoglyot ejtettek. Délen, a Dnyeszter mentén szintén győzelmet arattunk, azonban Przemisl hátulról, keletről való felmentésére már nem volt elég erő. Przemisl március 22-én elesett, s az oroszok már közvetlenül ezt megelőzően azt tűzték ki célul, hogy a Kárpátokon áttörve Budapestig hatoljanak előre. Támadásuk március 20-a előestéjén kezdődött, s az ezt követő események húsvéti csataként kerültek be a hadtörténetbe. A Monarchia seregei jelentős német utánpótlást kaptak, de e csapatok helyszínre juttatása időt igényelt. Március 29-én az arcvonal jelentős része megingott, s az áttörést csak tervszerű visszavonulással sikerült megakadályozni. A frontot nagyrészt a Kárpátok főgerince mögé vonták vissza, így közelebb kerülve a közben a másik oldalról felvonuló német hadtestekhez is. A mintegy 25 kilométeres visszavonulás nagyrészt április 1-én, a Király fiúk fogságba esésének napján történt. Ezután az egyesült csapatok kisebb ellentámadásba mentek át, mindenesetre a frontot sikerült stabilizálni, és a Budapest felé való áttörés fenyegetése egyelőre megszűnt. Április második felében aztán a harcok az egész kárpáti vonalon elcsendesedtek. A magyar csapatok zöme, 21 hadosztály közül 17 a Kárpátokban, 1 pedig Przemislben harcolt. A kárpáti csata veszteségei 1915 január 1-től április végéig 800 ezer főre tehetők, ebből mintegy 350 ezer a halottak, eltűntek és fogságba esettek száma, a többi sebesülés vagy betegség miatt vált ki a csatavonalból. Az orosz veszteség sem volt kisebb.

¹⁷ Przemisl a Monarchia legnagyobb vára volt, külső erődrendszerének kerülete 50 kilométert tett ki. A Király fiúk állomáshelyétől, Sztuposánytól légvonalban mintegy 60 kilométerre volt északra, szintén a Visztulába folyó Szan folyó mentén. E várat tekintették Galícia kulcsának, és az oroszok Magyarország felé való előnyomulása fő akadályának. Amikor 1914-ben Lemberg elesett, az oroszok rövidesen ostrom alá vették. Az első ostrom 1914 szeptember 24-től október 11-ig tartott, a védelmet jelentős részben magyar csapatok biztosították. A Monarchia előrenyomuló seregei segítségével ideiglenesen sikerült felmenteni, de közben az élelmiszer- és tártalékok alaposan megcsappantak. A második ostrom november 9-én kezdődött, és a vár megszállása helyett annak kiéheztetése volt a célja. Több kitörési kísérlet, illetve az ostromgyűrű kívülről való megtörésére tett erőfeszítés után az élelmiszer- és tártalékok szinte teljesen kimerültek, és a védők egy utolsó kétségbeesett kitörési kísérlet után 1915 március 22-én megadták magukat. Mintegy 120 ezer védő került hadifogságba, és a várban lévő, támadó hadijáratra tártalékolt lőszerkészleteket is meg kellett semmisíteni. Így ért véget az első világháború legnagyobb várostroma. Az ostromló seregek ezután a kárpáti front más közeli területeire fejtették ki egyre nagyobb nyomást, aminek helyi hatásai az Élményekben is szerepelnek. Megjegyezzük még, hogy a várvédő seregek főparancsnoka a megvizsgált források szerint végig Hermann Kusmanek tábornok volt, míg Heinrich Kummer tábornok, aki az Élmények szerint az első ostrom elleni védekezést vezette (és leváltása után Máriazellbe látogatott), valójában más megbízásokat teljesített a mai Lengyelország területén, míg hadseregcsoportját 1914 szeptember 22-én fel nem oszlatták.

¹⁸ A transzszibériai vasút építéséről a végleges döntés 1891-ben született meg, ekkor a munkálatok hamarosan meg is indultak. A vasút építése több szakaszban történt, legnehezebbnek és legrágábbnak a Bajkál tó melletti szakasz bizonyult. Az Európai Oroszországtól a Csendes Óceán partjáiig terjedő megszakítatlan összeköttetés csak 1905-ben valósult meg; igaz, akkor sem tisztán orosz fennhatóság alatt álló területen. Az utolsó szakasz keresztelte a kínai, majd részben japán fennhatóság alatt álló Mandzsúriát, és legalább Harbinig a Király fiúk

által bejárt szakaszon haladt. Csak 1916-ban, az Amuron átvezető híd befejezésével készült el az északi, tisztán orosz területen haladó vonal. A polgárháború utolsó éveiben a vasút sok helyen megrongálódott; teljes rendbehozatalával csak 1925-re készültek el.

¹⁹ A Magyarországi Keresztény Ifjúsági Egyesület (KIE) 1882-ben alakult meg (majd talán 1906-ban újjáalakult), mint az YMCA (Young Men's Christian Association) magyarországi szervezete. 1906 után szervezőtitkára Victor János volt. A KIE független szervezet, amely szívesen együttműködik az egyházakkal és gyülekezetekkel, de nem áll azok irányítása alatt. A KIE-ben elsősorban laikusok (vagyis nem egyházi személyek) dolgoznak önkéntesként, de lelkészek is részt vesznek benne. 1950-tól betiltották, majd az utóbbi évtizedben újjáalakult. Az YMCA szervezetet 1844-ben alapította George Williams az ipari forradalomban talajt vesztett fiatalság összefogására, valamint művelődésre, sportra és más hasznos tevékenységre való mozgósítására. A mozgalom hamarosan sok országra kiterjedt, és más társszervezetek kialakulásában is tevékeny szerepet játszott (pl. cserkészlet). E mozgalom keretében találták ki a 19. század végén a viszonylag kis helyszükségletű, terebben is játszható röplabda és kosárlabda sportokat is. Jelenleg az YMCA-nak 110 országban mintegy 30 millió tagja van.

²⁰ A Cseh Légio szervezése a cseh és szlovák származású hadifoglyok között Tomas Masaryk 1917-ben tett látogatásakor vett lendületet. A légio tagjainak csak kis része tudott ténylegesen harcolni a tengelyhatalmak ellen, mivel túlnyomó többségük Szibériában volt, és a mintegy 50 ezer fő átszállítása rendkívül sok időt vett volna igénybe. Emellett az októberi forradalomban hatalomra került új vezetés fegyverszünetre törekedett a tengelyhatalmakkal. Masaryk ekkor azt igyekezett elérni, hogy a fehérek segítségével a Légiot Vlagyivosztokba szállítsák, majd onnan hajón Franciaországba, s ott kapcsolódjanak be a hadműveletekbe. Mindenesetre ez sem volt gyors folyamat, így valószínűleg igen kevesen vettek részt tényleges harcokban a nyugati hadszíntéren. Szibériában viszont a Légio az ott uralkodó kaotikus viszonyok között külön hatalmi ágként lépett fel, hol a fehérekkel vagy azok bizonyos parancsnokaival, hol a vörösökkel szövetkezve. Kolcsakot, aki Omszkban a fehér „központi” kormányt vezette, 1920-ban cseh légionisták adták át a vörösöknek, akik rövid úton agyonlőtték.

²¹ Az itt és még néhány alkalommal „Migray”-ként említett katonatárs keresztneve az Élményekben sehol sem szerepel. A leírak alapján minden bizonnyal a Király fiúknál jó tíz évvel idősebb Migray Józsefről (1882 – 1938) van szó, aki baloldali, munkásmozgalmi körök ismert szereplője és az anarchizmus egyik vezető képviselője volt. Kőművesként kezdte, majd egy ideig tanító volt Budapesten, később Aradon. Ezután újságíró lett, az Athenaeum nyomda korrektora, majd 1897-ben az első ifjúsági lap, az Előre szerkesztője. 1900-ban és 1903-ban két verseskötete, majd több szociális, kulturális, történeti és vallási kérdésekkel foglalkozó írása jelent meg. A hadifogságból a Király fiúknál hamarabb került haza, hiszen az 1918-as polgári forradalom idején már kormánybiztos volt, majd a kommün alatt a földművelésügyi népbiztosság osztályvezetője. A bukás után bebörtönözték, kiszabadulása után a Népszava munkatársa lett. 1928-ban kilépett a szerkesztőségből, majd Pejer Károllyal támadt ellentéte miatt kizárták az SZDP-ből. Egy centrista párt létrehozását célul kitűző sikertelen kísérletét követően jobbra tolódott, a marxizmus csődjéről írt tanulmányt, sőt kapcsolatba került a nyilasokkal is.

²² A tábori levelezőlapokon a katonai cenzúra miatt csak igen rövid és minden kényes témát kerülő üzeneteket lehetett küldeni, és a sorok közé nem volt szabad írni, mint ahogy az orosz felirat is mutatja. A szövegek magyarul:

Kedves Lajos! 1918 március 28.-án kelt leveledet köszönettel megkaptuk. Újév óta a soproni tanítóképző intézetben vagyunk. Klári Szarvason van a tanítóképző intézetben. Papa, Mama és mi, mindnyájan egészségesek vagyunk, és minden rendben van, Selmecen is. Nyugodtak lehettek. Nagyon sajnáljuk helyzeteteket, és várjuk, hogy Isten mielőbb szerencsésen haza segítsen. Üdvözl és csókol hűséges Eritek és

Kedves Bandi! 1918 áprilisa óta nem kaptunk rólatok hírt, és más se. Elzának január 8-án volt az esküvője Jeszensky Gyulával, a csömöri lelkésszel. A mi helyzetünket ismeritek. Az Akadémia elköltözött, nem tudom, hová. Legyetek türelemmel, mindenki azt kívánja, hogy jöjjetek haza, de tudjuk, hogy technikai nehézségek vannak. Sok szerencsét! Üdvözl Titeket Jenő és Eri.

²³ Grigorij Szemjonov (1890-1945) kozák hetman vagy atamán (azaz főnök, főember), 1918 és 20 között Szibéria jelentős részének (főként a Bajkálon túli területeknek) ura. Elsősorban Japán anyagi és katonai támogatással, de más intervenciók hatalmak finanszírozását is igénybe véve harcolt a kelet felé terjeszkedő bolsevista befolyás ellen, s e közben sokszor saját pecsenyét is sütögette. Állítólag a japánoktól azért kapott pénzt, hogy harcoljon a vörösök ellen, az angoloktól pedig azért, hogy ezt ne tegye. Beszámolók szerint ellenségeivel kegyetlenül bánt el, de tevékenységének érdemi megítélését az e korszakkal kapcsolatos elfogultság és elhallgatás nehezíti. A fehérek és az intervenciók seregek veresége és a Szovjetunióból való menekülése után 1922-ben az Egyesült Államokban telepedett le, további sorsáról nem tudunk.

²⁴ Az „Ume maru” teher- és utasszállító hajót a világhálón talált információk szerint eredetileg Skóciában, a Clyde hajóépítő üzemben építették „Java” néven, majd a japánok 1910-ben vásárolták meg és nevezték át, majd egészen 1926-ig, leselejtezéséig üzemeltették. Később, 1932-ben a japánok újabb, valamivel nagyobb hajót építettek ugyanezen a néven. Ez utóbbit a második világháború idején több más hasonló hajóval együtt ismét hadifoglyok szállítására használták, s fedélzetén a foglyok minden bizonnyal igen mostoha körülmények között utaztak. Ezért e hajókat ma „hellship” (pokolhajó) néven emlegetik. Ezt az Ume marat 1943-ban süllyesztette el egy tengeralattjáró egy távolkeleti kikötőben, s vízből részben kiálló roncsa ma is látható. Később még egy (vagy talán több) ugyanilyen nevű hajót is építettek. A név különben talán nem is annyira a szilvára, mint a szilvafa Japánban igen kedvelt virágára utal.

²⁵ Szabang (Sabang) a ma Indonéziához tartozó Szumátra északnyugati csücskénél elhelyezkedő Pulau Weh (Weh sziget) legnagyobb települése (egyetlen városa) és természeti adottságainál fogva jól védett kikötője. A szigetet szárazföldi és még inkább tengeri élővilága miatt az utóbbi évtizedekben a természet kedvelői és különösen a könnyűbúvárok közül sokan keresik fel, de nem vált tömeges üdülőhellyé (így szállodák helyett továbbra is könnyűszerkezetes faházak biztosítják a szálláslehetőséget). A szárazföldi élővilág leírásánál ma is említik a majomcsapatokat, a gazdag pillangó-faunát, valamint az ősgyík-szerű varánuszokat, bár ezek maximális méretét csak másfél méterre teszik. A sziget legjobb megközelítése a Szumátra északi csücskén lévő Banda Aceh város repülőtere felől, autóbusszal és hajóval lehetséges. Sajnos a 2004 december 26-i földrengés és az azt követő hatalmas szökőár Banda Aceh városában tette talán a legnagyobb kárt, a város nagy részét elpusztítva és sok ezer, ha nem tízezer halottat hagyva hátra. A földrengés epicentruma Pulau Weh szigetétől sem volt távolabb mintegy 150-200 km-nél, ott mégis sokkal kevesebb volt az áldozat (a sziget mintegy 36 ezer lakosából és az ott üdülők közül legfeljebb egy-két tucat). Bár a tengerpart sok háza, létesítménye tönkrement, az embereknek nagyrészt sikerült idejében a parthoz közeli magasabb dombokra menekülni.

²⁶ Alois von Negrelli (1799-1858) kiváló osztrák állampolgárságú, apai ágon olasz származású út-, vasút- és vízépítő mérnök, a Szezi Csatorna szellemi atyja és tervezője. A század első felében Ausztriában, Németországban és Svájcban vett részt számos vasút és híd építésében (nem csak az utóbbi országban, de Ausztriában is gyakran Adolf Naef-fel, Király Lajosné dédapja testvérével együtt). Terve zsilipek nélkül oldotta meg a két tenger közti áthajózást. Tervét 1855-ben elfogadták, s ekkor nekikezdett a részletek kidolgozásához. 1858-ban bekövetkezett halála után terveit feleségétől Ferdinand de Lesseps megszerezte, s maga irányította a kivitelezést (bár műszaki képzettsége nem volt). Az 1869-es megnyitó ünnepségeken Alois Negrelli nevét meg sem említették, s csak évtizedek múltán tudta családja bíróságilag elismertetni, hogy a tulajdonképpeni tervező ő volt. A közvélemény emlékezetéből és a tankönyvekből ekkorra már neve szinte teljesen eltűnt.